

Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка
Навчально-науковий інститут педагогіки і психології
Кафедра соціальної роботи і менеджменту соціокультурної діяльності

Боровко Наталія Михайлівна

**СОЦІАЛЬНА РОБОТА З ДІТЬМИ, ЯКІ ОПИНИЛИСЯ В СКЛАДНИХ
ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИНАХ В УМОВАХ ПАТРОНАТНОЇ СІМ'Ї**

Спеціальність: 231 Соціальна робота

Галузь знань: 23 Соціальна робота

Кваліфікаційна робота
на здобуття освітнього ступеню магістра

Науковий керівник:

_____ А.О. Рижанова,
доктор педагогічних наук, професор
кафедри соціальної роботи і
менеджменту соціокультурної
діяльності

« ____ » _____ 20__ року

Виконавець:

_____ Н.М. Боровко

« ____ » _____ 20__ року

Суми 2020

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ, ЯКІ ОПИНИЛИСЯ У СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИНАХ В УМОВАХ ПАТРОНАТНОЇ СІМ'Ї	9
1.1. Соціальна робота з дітьми, які опинилися у складних життєвих обставинах в умовах патронатної сім'ї як актуальна наукова проблема	9
1.2. Теоретичні основи розвитку патронату як комплексної послуги для дітей, які опинилися в складних життєвих обставинах	21
1.3. Діти, які опинилися в складних життєвих обставинах, як вразлива соціальна група	35
Висновки до розділу 1	46
РОЗДІЛ 2. МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ, ЯКІ ОПИНИЛИСЯ У СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИНАХ В УМОВАХ ПАТРОНАТНОЇ СІМ'Ї	49
2.1. Характеристика методів і форм соціальної роботи з дітьми, які опинилися у складних життєвих обставинах в умовах патронатної сім'ї	49
2.2. Сутність та досвід соціальної роботи з дітьми, які опинилися у складних життєвих обставинах в умовах патронатної сім'ї	65
2.3. Методичні рекомендації щодо оптимізації соціальної роботи з дітьми, які опинилися у складних життєвих обставинах в умовах патронатної сім'ї.....	78
Висновки до розділу 2.....	94
ВИСНОВКИ.....	96
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	100
ДОДАТКИ	114

ВСТУП

Актуальність теми. Одним із пріоритетних напрямів соціальної політики сучасної України є захист прав і законних інтересів дітей, зокрема дітей, які з тих, чи інших причин опинилися у складних життєвих обставинах і тимчасово не можуть проживати з біологічними батьками.

Варто обумовити, що кількість сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах кожного року збільшується і, як наслідок, збільшується кількість дітей, що спрямовуються на виховання у заклади інтернатного типу. За даними Міністерства соціальної політики України, на сьогодні близько 100 тис. дітей перебувають в інституційних закладах, 90 % з них після випуску з інтернатних закладів не готові до життя в соціумі, 92 % дітей мають батьків, з них близько 30 % можуть повернутися у сім'ї. Щороку близько 8 тис. дітей потрапляють до притулків для дітей та центрів соціально-психологічної реабілітації дітей, близько 13 тис. дітей перебувають в стані гострого неблагополуччя, з яких 30 % вилучається із небезпечного середовища. Близько 5 тис. дітей страждають від кримінальних правопорушень, у тому числі понад 1 тис. – від тяжких та особливо тяжких злочинів [66].

Представлена статистика доводить, що виховання в інтернатних закладах не здатне задовольнити потреби дитини в повній мірі. Відповідно, в сучасній соціальній політиці України визначено стратегічний курс щодо захисту прав дитини важливими складовими якого є: створення умов для реалізації права кожної дитини на виховання в сім'ї; виховання та утримання дітей відповідно до принципу родинності; забезпечення якості виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у новій сім'ї; впровадження нових, якісних підходів із міжнародної практики захисту прав дітей, які базуються на забезпеченні прав і найкращих інтересів дитини та спрямовані на підтримку сім'ї, створення належних умов для гармонійного розвитку та виховання та дітей у сім'ї або середовищі, максимально

наближеному до сімейного. У цьому процесі особливе місце посідають патронатні сім'ї.

В Україні запровадження комплексної послуги патронату розпочалося в 2009 році. Це був пілотний проєкт МБО «Партнерство «Кожній дитині» спільно з громадами міст Київ, Бровари, Біла Церква (Київська область) та м. Умань Черкаської області, за підтримки Всесвітнього дитячого фонду (World Childhood Foundation). Завдяки цьому проєктові протягом 2009 – 2016 років були створені 7 патронатних сімей, в яких пройшли реабілітацію більше 80 дітей, які потребували захисту. Кожна третя дитина повернулася до своїх батьків, інші були влаштовані в сімейні форми виховання. Подальша активізація державної підтримки альтернативних форм сімейного влаштування дітей, які опинилися в складних життєвих обставинах та введення в дію постанови Кабінету Міністрів України №148 від 16 березня 2017 року «Деякі питання запровадження патронату над дитиною» стимулювала значний розвиток послуги патронату над дитиною. Як результат, за даними Міністерства соціальної політики України, станом на 01.10.2020 року в Україні створені та функціонують 160 патронатних сімей. Понад 846 дітей (з них 241 дитина у 2020 році) отримали послугу патронату. Вибуло 611 дітей (з них 241 дитина у 2020 році), з них: 273 дітей повернулися до біологічних родин, 297 дітей влаштовані до сімейних форм влаштування, однак 41 дитина, з поважних причин, розміщена до інституційних закладів.

На жаль, попри всю важливість та доцільність, на сьогодні в Україні комплексна послуга патронату розвивається досить повільними темпами, зокрема, і через низьку поінформованість суспільства про її переваги та відсутність бажаючих осіб створювати патронатні сім'ї.

Патронат як форма влаштування на виховання, догляд та реабілітацію дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах і тимчасово не можуть проживати в біологічній сім'ї, став предметом дослідження багатьох

науковців, зокрема таких як: Н. Аблятіпова, М. Антокольська, М. Бориславська, С. Булеца, В. Ватрас, З. Вороніна, С.Гринько, А. Дакал, О. Карпенко, Л. Красицька, Л. Лешанич, М. Логвінова, Т. Макійчук, В. Мироненко, Р. Мурзін, А. Нечаєва, Є. Падун, Ж. Петрочко, Ю. Походзіло, Д. Прутян, О. Пунда, О. Розгон, З. Ромовська, М. Сидорчук, І. Тимуш, О. Фетісова, С. Фурса, Л. Фуштей, В. Цветков та інших.

Особливості психологічного розвитку дітей, які залишилися без батьківського піклування стали предметом дослідження українських (А. Андрєєвої, М. Буянова, О. Бодалева, І. Дубровіної, І. Єжова, Т. Землянухіної Н. Краснової, А. Кравченко, С. Мещерякової, А. Шахматової, М. Щелованова, та ін.) та зарубіжних вчених (А. Адлера, А. Фрейда, Дж. Боулбі, С. Прованса, Р. Ліптона, Р. Шпіца, М. Вінце та ін.).

Аналіз робіт зазначених науковців свідчить, що всі вони містять багатий теоретичний та емпіричний матеріал. Водночас, попри наявність різнопланових досліджень дослідження інституту патронатного виховання залишається актуальним і на сьогодні. Зокрема, тому що переважна більшість науковців здійснювали свої правові дослідження поняття та юридичних особливостей патронату як сімейно-правового інституту керуючись тією нормативно-правовою базою, що існувала ще до внесення змін до Сімейного кодексу України та в той період, коли в Україні ще майже не було реалізації ідеї тимчасового влаштування на державному рівні на практиці. У зв'язку з цим, наукові доробки зосереджувались, на жаль тільки на теоретичних, історичних та правових підгрунтях цієї форми виховання або ж ініціативах громадських організацій.

Зазначені обставини свідчать про те, що наразі необхідно проводити глибокі наукові дослідження у вищезгаданій сфері.

Актуальність і значущість проблеми соціальної роботи з дітьми, які опинилися у складних життєвих обставинах в умовах патронатної сім'ї

визначили тему нашого магістерської роботи: «Соціальна робота з дітьми, які опинилися у складних життєвих обставинах в умовах патронатної сім'ї».

Об'єкт дослідження: соціальна робота з дітьми, які опинилися у складних життєвих обставинах.

Предмет дослідження: форми і методи соціальної роботи з дітьми, які опинилися у складних життєвих обставинах в умовах патронатної сім'ї

Мета дослідження полягає в теоретичному дослідженні змісту соціальної роботи з дітьми, які опинилися у складних життєвих обставинах в умовах патронатної сім'ї, а також у розробці методичних рекомендацій щодо оптимізації соціальної роботи з дітьми, які опинилися у складних життєвих обставинах в умовах патронатної сім'ї.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення низки **завдань**:

1. Дослідити проблему соціальної роботи з дітьми, які опинилися у складних життєвих обставинах в умовах патронатної сім'ї.
2. Вивчити соціально-психологічні особливості дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах, як вразливої соціальної групи.
3. Схарактеризувати методи та форми соціальної роботи з дітьми, які опинилися у складних життєвих обставинах в умовах патронатної сім'ї.
4. Розкрити сутність та досвід соціальної роботи з дітьми, які опинилися у складних життєвих обставинах в умовах патронатної сім'ї.
5. Розробити методичні рекомендації щодо оптимізації соціальної роботи з дітьми, які опинилися у складних життєвих обставинах в умовах патронатної сім'ї.

У ході дослідження, відповідно до поставлених нами завдань було використано такі **методи**: *теоретичний* – аналіз соціологічної, психологічної, педагогічної, зокрема соціально-педагогічної літератури для узагальнення теоретичних підходів до проблеми соціальної роботи з дітьми, які опинилися у складних життєвих обставинах в умовах патронатної сім'ї; *діалектичний* – використання якого дало змогу детальніше розкрити зміст

таких понять, як «патронат над дитиною», «складні життєві обставини», «діти, які опинилися в складних життєвих обставинах»; *історичний метод* – зокрема, за допомогою його здійснено аналіз правового регулювання патронату над дітьми на основі законодавства, яке діяло на українських землях з X ст. по наш час та історію розвитку та впровадження послуги патронату; *структурно-функціональний метод*, що дав змогу визначити функціональне призначення патронату над дітьми як форми влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування, які з тих, чи інших причин не можуть проживати в біологічних родинах та визначити співвідношення між комплексною послугою патронату та іншими альтернативними формами влаштування дітей, котрі тимчасово залишилися без батьківської опіки.

Наукова новизна полягає у тому, що на основі аналізу наукової літератури щодо соціальної роботи з дітьми, які опинилися у складних життєвих обставинах в умовах патронатної сім'ї: *вперше* розроблено та обґрунтовано методичні рекомендації щодо оптимізації соціальної роботи з дітьми, які опинилися у складних життєвих обставинах в умовах патронатної сім'ї; *уточнено* зміст поняття «сім'я патронатного вихователя», «послуга патронату над дитиною»; *розкрито* основні проблеми соціальної роботи з дітьми, які опинилися у складних життєвих обставинах в умовах патронатної сім'ї.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що результати магістерської роботи можуть бути використані у роботі патронатних вихователів, у фаховій діяльності спеціалістів, які входять до складу міждисциплінарних команд з ведення випадку, а також у процесі їх професійної підготовки, у діяльності соціальних служб.

Структура дипломної роботи. Дипломна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, додатків, списку використаних джерел (124 найменування). Повний обсяг дипломної роботи становить 195 сторінок.

Апробація результатів та публікації. Матеріали дослідження апробовано шляхом виступу на VI Міжнародній науково-практичній онлайн-конференції «Корекційно-реабілітаційна діяльність: стратегії розвитку у національному та світовому вимірі» присвяченій 15-річчю заснування кафедри спеціальної та інклюзивної освіти Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка (м. Суми, 25 листопада 2020 року).

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ, ЯКІ ОПИНILIСЯ У СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИНАХ В УМОВАХ ПАТРОНАТНОЇ СІМ'Ї

1.1. Соціальна робота з дітьми, які опинилися у складних життєвих обставинах в умовах патронатної сім'ї як актуальна наукова проблема

Наразі створення оптимальних умов для підтримки соціально незахищених категорій дітей є одним із найважливіших завдань нашої держави. Саме тому проблема соціальної роботи з дітьми, які опинилися у складних життєвих обставинах в умовах патронатної сім'ї на сьогоднішній день є дуже актуальною, адже специфіка і основна спрямованість соціальної політики в галузі забезпечення найкращих інтересів дитини полягають у тому, щоб якнайбільше усунути вплив на дітей негативних наслідків тих процесів, що відбуваються у соціумі, а також створити умови для більшої ефективності вже існуючих і виникнення нових соціальних інститутів, які покликані задовольняти потреби і забезпечувати інтереси дітей.

Перед усім, для визначення ефективних шляхів розв'язання зазначеної проблеми, необхідно здійснити аналіз змісту основних понять, які складають категоріальний апарат нашого дослідження.

Суть соціальної роботи з дітьми, які опинилися у складних життєвих обставинах в умовах патронатної сім'ї, як наукової проблеми необхідно розкривати через призму наявних доробків авторів, котрі вивчали і нині проводять наукові пошуки у цьому напрямі. На нашу думку, питання соціальної роботи з дітьми, які опинилися у складних життєвих обставинах в умовах сім'ї патронатного вихователя необхідно розпочати з конкретизації сутності провідних понять дослідження: «діти, які опинилися у складних життєвих обставинах», «сім'я патронатного вихователя».

Проблеми соціального захисту населення, зокрема сімей і дітей, які опинилися у складних життєвих ситуаціях залишаються в центрі постійного наукового інтересу вітчизняних та зарубіжних вчених (С.Бичков, Н. Болотіна, К. Бориченко, М.Денисюк, Н.Кривоконь, Л.Кулачок, Г.Кучер, І.Лемещук, Т. Міщенко).

Вивчення наукових джерел показує, що наразі в нашій державі є підвищений інтерес дослідників до становища дітей, котрі з тих, чи інших причин потребують уваги нашого суспільства. Зокрема, вагомий вклад у визначення проблем таких дітей в Україні зробили О. Антонова-Турченко, О. Балакірева, Л. Волинець, І. Голубєва, І. Іванова, Н. Комарова, О. Макарова, І. Пеша, С. Полякова, О. Хмелевська, Л. Черенько, І. Римаренко та інші.

Протягом багатьох років незалежності нашої держави, державні інституції та неурядові організації проводять активну роботу як щодо соціального захисту так і щодо забезпечення прав дитини, втім, слід відмітити, що надзвичайно особлива увага приділяється тим дітям, які належать до найбільш вразливих соціальних груп. Л. Рень [5] зазначив у своїх роботах про те, що в умовах деформації інституту сім'ї, коли зростає агресивність, порушуються стосунки батьків і дітей, батьки жорстоко поведуться з дітьми, де прослідковуються факти відмежування дитини від сім'ї, підростаюче покоління стає навдивовижу незахищеним і вразливим. Саме тому пріоритетним у соціальній політиці держави є створення та впровадження механізмів підтримки сімей з дітьми.

В своїх дослідженнях Г. Слосанська також акцентує увагу на тому, що сьогодні особливої актуальності набуває обговорення питання якісного надання та наближення соціальних послуг до осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах і потребують допомоги в умовах об'єднаної територіальної громади.

Перед усім слід зазначити, що удосконалення практики соціальної роботи з сім'єю, яка перебуває у складних життєвих обставинах, без

обґрунтування та впровадження моделі соціально-педагогічної діяльності у цьому напрямку не відбудеться. Тому, безумовно, проблематика соціальної роботи із сім'єю останнім часом стала досить цікавою для багатьох вітчизняних та зарубіжних дослідників, а саме: Т. Алексеєнко, О. Безпалько, В. Бочарова, Ю. Василькова, Т. Василькова, І. Зверева, А. Капська, Г. Лактіонова, Л. Мардахаєв та ін.

Окрім цього, теоретико-методичні питання соціально-педагогічної та соціальної роботи із сім'ями різних типів вивчали такі дослідники: Н. Бугаєць, І. Грига, В. Гуров, М. Докторович, Т. Зубкова, З. Зайцева, Т. Лодкіна, Л. Омельченко, І. Пеша, Ж. Петрочко, Т. Семигіна, Т. Соловійова, І. Трубавіна, С. Толстоухова, Н. Тимошина, Є. Холостова, О. Ярська-Смірнова й ін.

Вивченню теоретико-методичних питань соціально-педагогічної та соціальної роботи із сім'ями різних типів присвячено роботи таких науковців, як О.В. Безпалько, З.Зайцева, І.Зверева, Т.Зубкова, А.Капська, Н.Краснова, В.Ремезова, Т.Семигіна, І. Сьомкіна, І.Трубавіна, С.Толстоухова та ін.

Серед наукових робіт, які вивчають різні аспекти роботи з дітьми і сім'ями групи ризику, особливий інтерес для нас також мають наукові розробки С.Вакуленко, О.Мороз, В.Ремезової, І. Сьомкіної, С.В.Толстоухової, К.С. Шендеровського.

Зважаючи на те, робота з сім'ями та дітьми у складних життєвих обставинах на сьогодні ще не зовсім вивчена і її розв'язання потребує професійного підходу з застосуванням нових технологій щодо сімей, які потрапили до групи ризику, особливості професійної діяльності фахівців із соціальної роботи, соціальних працівників вивчали: Л. Артюшкіна, Г. Бевз, Н. Заверико, І. Зверева, А. Капська, Л. Коваль, Л. Міщик, А. Мудрик, В. Поліщук, А. Полянничко, С. Харченко, С. Хлебик та ін.

Поряд з цим, різні точки зору на роботу з вразливими сім'ями та дітьми вивчалися у дисертаційних роботах Г. Махмадамінової, В. Ніколаєвої, В. Ремезової, В. Приходько, Ж. Петрочко та ін.

Одним із шляхів підтримки вищезгаданих сімей з дітьми в соціальній роботі є соціальна послуга соціального супроводу.

Соціальний супровід як оптимальну форму соціальної підтримки сім'ї, яка опинилася у складній життєвій ситуації досліджували: О. Безпалько, І. Зверєва, А. Капська, Л. Кулікова, Г. Лактіонова, Л. Оліференко, Ж. Петрочко, І. Пеша, З. Шевців, І. Трубавіна та ін. Питання складної життєвої ситуації розглянуто в контексті важкої життєвої ситуації (Л. Анциферова, Л. Бурлачук, Є. Данілова, Г. Залевський, Р. Лазарус), критичної ситуації (Ф. Василюк, Н. Гришина), екстремальної ситуації (К. Муздибаєв, Т. Крюкова), скрутних обставин (Т. Титаренко), напружених ситуацій (М. Дьяченко), життєвих колізій (Н. Сохань), ситуації реагування тривожного ряду (Ф. Березін), як сприймання об'єктивних подій та суб'єктивної інтерпретації (І. Михайлова).

Питання правового регулювання складових системи соціального захисту, зокрема надання соціальних послуг для уразливих сімей з дітьми, а також правову основу соціального забезпечення в Україні досліджували в своїх працях науковці О. Басай, В. Гошовська, В. Дерєга, К. Дубич, Р. Кошин, О. Лавриненко, О. Маліновська, В. Лаврухін, В. Руденко, В. Рудик, Р. Рудзінська, Л. Скоропада, В. Стрепко, Н. Флорескул, Н. Шиманська, І. Ярошенко та інші. Зауважимо, що попри наявність значного обсягу літератури, присвяченої сфері соціального захисту, правовий аспект цього питання розглядається здебільшого у контексті дослідження окремих складових системи соціального захисту [47, с.79].

Ставлячи за мету детальніше описати категорію «діти, які опинилися в складних життєвих обставинах», також доцільно розглянути різні підходи до поняття дитинства в сучасному світі. Зокрема, Н. Дівіцина вважає, що підставою для цього є такі фактори: різновікові етапи розвитку дитини

(раннє дитинство, дошкільне дитинство, молодший шкільний вік, підлітковий, юнацький період); сім'я дитини (благополучна чи неблагополучна); медико-біологічний фактор (об'єднання дітей у групи за різними обмеженнями); фактор потрапляння у тимчасову складну життєву обставину (діти-біженці, діти у зоні військових конфліктів) [111, с. 13–14].

Трохи інший, але дещо схожий підхід до визначення груп дітей пропонує Т. Піддубна [311, с. 41–42]: віковий фактор; за станом здоров'я; за пріоритетністю надання допомоги (з урахуванням складної життєвої обставини): діти – жертви насильства чи жорстокого поводження; діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування; діти із багатодітних сімей; неповних сімей; молодих сімей; неповнолітніх батьків; діти сімей біженців; діти з асоціальних сімей (алкоголіків, наркоманів); діти із малозабезпечених сімей; безпритульних; за девіантною поведінкою: діти-правопорушники чи злочинці; особи, які вживають алкоголь чи наркотичні речовини; малолітні проститутки; діти-бродяги; за особливим станом (талановиті діти; діти, які належать до певних етнічних груп, релігій та ін.).

Дуже близькою до нашого підходу в об'єднанні груп дітей є погляд Г. Штинової, М. Галагузової та Ю. Галагузової, де зазначені науковці трактують, що «у будь-якому суспільстві, незалежно на якій стадії розвитку воно знаходиться, є люди, які потребують особливої уваги, котрі мають певні відхилення у фізичному, психічному, педагогічному чи соціальному розвитку» [487, с. 159]. Зокрема, соціальні відхилення зазвичай тісно пов'язані із поняттям «соціальна норма» (очікувані суспільні відносини, модель бажаної поведінки).

Відповідно до предмету нашого дослідження вивчення потребує поняття «сім'я патронатного вихователя». Першочергово уточнимо зміст поняття «патронат над дитиною».

На сьогоднішній день ця форма влаштування та її юридичні аспекти не зовсім вивчена та досліджена та зумовлює потребу у вивченні нової практики та її законодавчого унормування.

Протягом останніх років в Україні окремі питання патронату над дитиною вивчали багато українських науковців (зокрема, А. Дакал [8], Є. Падун та І. Тимуш [9], Ж. Петрочко [68], М. Сидорчук [11], Л. Фуштей [12]).

Розвиток сімейного права, зокрема в питанні врегулювання опіки над дітьми, захисту прав дітей став предметом наукових досліджень таких вчених, як А. Баран [13], К. Бориченко [14], О. Кудрявцева [15], О. Маренчук [16] та ін.

Однією форм особистого влаштування виступає патронат у сімейному праві. У зв'язку з прийняттям Сімейного Кодексу України в сімейному законодавстві України з'являється поняття «патронат». Зокрема глава 20 названого Кодексу називається «Патронат над дітьми». Вона містить 5 статей (ст. ст. 252-256) [114]. Патронат над дітьми одразу було представлено як інститут, який має риси договірних відносин. Метою патронату є не тільки тимчасове заміщення біологічних батьків, а насамперед - підтримання дитини та її сприяння нормальному гармонійному розвитку. Саме це було наголошено у ст. 252 Сімейного Кодексу України, яка свідчить: «за договором про патронат дитина, яка є сиротою або з інших причин позбавлена батьківського піклування, передається у сім'ю патронатного вихователя на виховання» [114]. Проте, зі змінами суспільно-історичних умов життя українського суспільства за останнє десятиліття правова форма та значення патронату змінилися.

Саме тому протягом останнього часу було здійснено та запропоновано багато наукових досліджень, об'єктом яких виступають суспільно-правові відносини у сфері патронатного виховання дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах, зокрема дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Велика кількість як теоретичних, так і практичних питань правотворчості і правозастосування у пункті відносин з патронату над дітьми до цих пір не знайшла свого ідеального вирішення. Якщо говорити з правової точки зору, то досить багато теоретичних і практичних питань, які стосуються правотворчості і правозастосування в питанні відносин в патронаті над дітьми до сьогоднішнього дня не знайшла свого оптимального вирішення. Зокрема, відсутня одна думка щодо місця комплексної послуги патронату в системі законодавства; досі не розкрита специфіка елементів, які складають правовий статус всіх учасників правовідносин у сфері патронату над дітьми; наразі не вивчено досконало звітність патронатних вихователів; відсутні також науково обґрунтовані рекомендації з оптимізації законодавчого регулювання вибору кандидата патронатного вихователя. Великим питанням досі залишається можливість залучення до патронатного виховання іноземців.

З огляду на вищезазначене, вирішенню питання приділили увагу такі вітчизняні науковці: В. Москалюк (2007 р.) [73], Н. Аблятіпова (2007 р.) [4], Д. Прутяна (2007 р.) [116], В. Ватраса (2008 р.) [13], Л. Лешанич (2015 р.) [55], О. Пунди (2018 р.) [117] та також російські: З. Вороніна (1993 р.) [17], В. Цветкова (2005 р.) [152], О. Фетісова (2005 р.) [146], Р. Мурзіна (2006 р.) [74].

Тож пропонуємо охарактеризувати вищезазначені роботи щоби виявити низку мало вивчених питань стосовно саме предмета нашого дослідження.

Комплексним дослідженням проблем суб'єктів сімейних правовідносин стала наукова робота В. Ватраса [13]. Саме там автор дослідив виникнення і розвиток категорії учасників сімейних правовідносин та розкрив юридичну сутність власне сім'ї та сімейних правовідносин. За його визначенням «Суб'єктами сімейних правовідносин є виключно фізичні особи – люди», також він наголосив, що юридичні особи та інші колективні суб'єкти

(територіальні громади, публічні утворення, держава) безпосередньо учасниками сімейних правовідносин бути не можуть.

Таким чином, на переконання вченого була визнана потреба щодо впровадження у науковий обіг терміну, котрий би охарактеризував місце юридичних осіб та інших колективних суб'єктів права та правовий статус в сімейному законодавстві та відмежував колективних суб'єктів від суб'єктів сімейних правовідносин [13, с. 9]. Поряд з цим, В. Ватрас зініціював відносини із патронату над дітьми додати до групи комплексних правовідносин між суб'єктами сімейного права, які поєднані з влаштуванням дітей, позбавлених батьківського піклування, у сім'ю [13, с. 8, 60, 68]. Отож ми будемо посилатися у нашій роботі щодо визначених проблем на погляди В. Ватраса.

У своїй науковій роботі О. Пунда «Адміністративно-правове регулювання забезпечення здійснення особистих немайнових прав» трактує поняття права, опіку і піклування та структуру прав на сім'ю і особисте влаштування, про які ми зазначали вище [75, с. 19-20]. На вказані формулювання науковця ми також у своїй роботі будемо спиратися.

Варто відмітити, що у своїй науковій роботі В. Москалюк [54] відносить патронат до квазісімейної форми (улаштування дітей у сім'ю із збереженням державної підтримки). Він зазначає, що патронат і названу сім'ю, як квазісімейну форму влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування, з сімейною формою поєднує те, що діти передаються тимчасово на виховання особам (названим батькам, патронатним вихователям), спільно проживають, ведуть спільне господарство, виховуються та отримують реабілітацію.

Поряд з цим, Д. Прутян у своїй науковій праці «Опіка за римським приватним правом та сучасним цивільним законодавством України» трактує питання опікунських відносин як таких, за яких для малолітньої особи

створюються умови, що найбільше наближені до життя у сім'ї, на основі чого дитина отримує належне виховання та турботу.

За визначенням автора опіку над фізичною особою слід розуміти в сукупності норм різних галузей цивільного, сімейного, адміністративного законодавства, які врегульовують відносини, котрі виникають при впровадженні та захисті особистих немайнових та майнових прав малолітніх дітей та недієздатних осіб, почасти при керівництві майном осіб, над якими була встановлена опіка. Вчений при цьому пропонує досить конструктивні пропозиції стосовно внесення змін у законодавство, котре регулює сферу опіки та піклування, зокрема: щодо встановлення органами опіки та піклування термінів визначення факту втрати дитиною батьківського піклування; механізму управління майном дитини; переліку осіб, які можуть бути піклувальниками\опікунами; моноопікунства стосовно персоні опікуваного та додаткового опікунства майна такої особи.

Проблеми патронату висвітлюються дослідником безпосередньо у тій частині його дослідження, де він здійснює розрізнення опіки та споріднених з нею інститутів, виходячи з широти цивільно-правових обов'язків, що згідно законодавства покладені саме на опікунів та піклувальників та з обсягу дієздатності опікуваних та їх підопічних. [116, с. 7].

Результати наукового дослідження Л. Лешанич на тему «Правове регулювання квазісімейної форми виховання дітей», також викликають неабиякий науковий інтерес. У своїй роботі дослідниця проаналізувала патронат перед усім, як вид квазісімейної форми виховання неповнолітніх.

Зокрема, специфіка квазісімейної форми виховання дітей, як зазначає автор, виявляється у структурі юридичного складу як причини виникнення певних сімейних правовідносин. Елементом цього є договір. А саме: про надання послуги патронату, про влаштування дитини на проживання та виховання у прийомну сім'ю, про організацію діяльності дитячого будинку сімейного типу. Це все є засобом мононормативного регулювання відносин

стосовно певного виду квазісімейної форми виховання та визначення статусу дітей, для забезпечення інтересів яких вона діє. Крім того, дослідниця пропонує нам враховувати думку дитини, якій більше 6 років в ході влаштування її в патронат, а також формулює визначення «соціально небезпечне середовище». Саме це визначення має бути підставою для передачі дитини під патронат, на думку вченої [55, с. 8]. Поряд з цим вчена в своїх роботах дає нам поняття патронату як вид виховання та догляду дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, а також - дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах та щодо них існує загроза життю і здоров'ю. Саме ці фактори передбачають передачу дітей на виховання до сім'ї патронатного вихователя, що оплачується з коштів державного бюджету. [55, с. 9].

Авторка також вносить пропозиції щодо встановлення відповідальності патронатного вихователя за неналежне виконання покладених на нього обов'язків. Тому що у прийнятій постанові Кабінету Міністрів України від 16 березня 2017 року № 148, затверджено розмір оплати послуг патронатного вихователя. Доречно буде зазначити, в типовій формі Договору про патронат над дитиною, слід також зазначити про відповідальність патронатного вихователя та належне виконання ним своїх обов'язків.

Варта уваги праця О.Фетісової, яка також стосується дослідженню саме правових проблем прийомної сім'ї. В її дисертації досліджується не лише розвиток законодавства про «платне сімейне виховання». Багато уваги також присвячується перевагам послуги патронату стосовно інших форм влаштування дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах, зокрема і дітей, позбавлених батьківського піклування [118].

Окрім основних наукових досліджень, які були присвячені саме питанням патронату, впродовж останніх років у вітчизняній науці було написано та опубліковано ряд наукових статей, в яких досліджувалась

комплексна послуга патронату над дитиною та питання, які її супроводжують.

Детально проаналізувавши роботи Т.Макійчук, можна знайти визначення якими розкрито сутність та особливості патронату. Вони відображені у її роботі «Патронат як одна з форм сучасного підходу до розв'язання проблем улаштування дітей, що залишилися без піклування батьків». У своїй статті Т.Макійчук підкреслює, що наразі в нашій державі розвитку послуги патронатного виховання перешкоджає саме невизначеність відповідної нормативно-правової бази та те, що досі немає розуміння сутності патронату й корисності його застосування. Авторка пропонує визначити заходи соціального захисту, які в подальшому забезпечать стабільність надання послуги патронату. Це і є пріоритетом для того, щоб розв'язати вищезгадані проблеми. Особливо хочемо акцентувати увагу на тому, що систему таких заходів дослідник пропонує фіксувати у Договорі про патронат [61].

Дослідниця також зазначає, що немає ніяких пересторог в тому, що патронат над дитиною витіснить інші форми тимчасового влаштування дітей, зокрема: опіку, прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу, адже наразі їх діяльність також є якісною та ефективною. Поряд з цим вони зарекомендували себе позитивно та користуються попитом у громад. Варто зауважити, що введення патронату як єдино можливої форми влаштування дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах може призвести до руйнування тієї системи опіки в державі, яка вже давно закріпилась. Саме тому авторка рекомендує нам розвивати патронат над дитиною як самодостатню, окрему тимчасову форму влаштування дітей.

Не обійшла увагою авторка також категорії патронатних вихователів, де визначила низку критеріїв, за якими проводити первинний відбір. Слід звернути увагу на окремі тези дослідниці, що стосуються патрунуванню дитини, котру залишили батьки в пологовому будинку відразу після

народження. Науковець наголошує, що саме для таких дітей патронатне виховання дає можливість дитині або ж возз'єднатися з біологічною сім'єю, або бути усиновленою, адже діти саме такого віку в переважній більшості користуються потребою в усиновлювачів [61; с. 14].

У своїй статті М.Сидорчук розкриває концептуальні засади функціонування сімейного патронату. Очевидним є те, що саме тут зрозуміло та професійно представлені поняття «патронатний вихователь», яке завдання в ході функціонування патронату, мета цієї послуги, хто саме визначає питання влаштування дитини до патронату. У своїй роботі автор сформулював висновок стосовно ефективності надання послуги патронатного виховання. Варто обумовити, що науковець наголошує на тому, що якість і ефективність надання послуги полягає саме у «комплексності, професійності та узгодженості дій спеціалістів у ході ведення випадку»[113, с. 81-84].

Л. Зілковська та В.Мироненко також досліджували питання правових основ патронату як форми влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. У своїх працях науковці вивчали та аналізували безпосередньо історичний розвиток правового регулювання патронату за сімейним законодавством, яке було ще в радянські часи. Дослідниками було відзначено різницю послуги патронату щодо інших сімейних форм влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Поряд з цим ними було наголошено на проблемних зонах щодо застосування на практиці законодавства про патронат. Окремо було відзначено питання оплати послуг патронатного вихователя, їх прав та обов'язків, які мають бути зазначені в Договорі[34]. Питання щодо вимог до особи патронатного вихователя стали предметом розгляду Ю.Червоналюка [75, с.159].

Питанням аналізу соціального експерименту, який був запроваджений з 2009 по 2016 рік без правового врегулювання і проводився громадськими

організаціями та органами місцевого самоврядування займався І. Римаренко. [108].

Натомість проблемами, які стосувались законодавства щодо кандидатів у патронатні вихователі опікувалась М. Логвінова [43, 44]. Авторка в ході аналізу зазначених питань прийшла до висновку, що кандидатом має бути сімейна особа, мати вищу освіту у сфері освіти, медицини, чи то соціальної роботи. Також науковець наголошувала, що перелік осіб, які не можуть бути патронатними вихователями, окремо не визначений. На жаль, для кандидатів застосовується норма законодавства, яка використовується для усиновлювачів, визначена ст.212 Сімейного Кодексу України [114]. Поряд з цим М. Логвінова провела дослідження проблемних питань які стосуються відповідальності патронатних вихователів за правопорушення, вчинені неповнолітніми підопічними [43, с. 17-19].

Предметом дослідження науковців О.Оніщенко, Д. Маріц, О.Розгон були Договірні засади здійснення патронату над дитиною. В їх працях було розкрито питання суб'єктного складу та галузевої приналежності інституту патронату [82], досліджено Договір про патронат, вказано на його особливість та умови припинення чи розірвання [62, с. 140-142]; вивчено умови та зміст Договору, визначено правовий статус всіх зацікавлених у послугі патронату сторін [113, с. 220-232].

1.2. Теоретичні основи розвитку патронату як комплексної послуги для дітей, які опинилися в складних життєвих обставинах

Конвенція ООН про права дитини, яку було прийнято в 1989 році й ратифіковано Україною в 1991 році, проголошує, що «дитині для повного емоційного комфортного розвитку найкраще зростати в сім'ї, в атмосфері щастя, любові і взаєморозуміння». Тільки за таких умов дитина може бути цілком підготовлена самостійного життя в суспільстві й вихована в душі

розуміння цінності демократії, прав людини, вищих гуманістичних ідеалів та моральних цінностей. Отже, відповідно до Конвенції ООН про права дитини – кожна дитина має право жити і виховуватися в сім'ї. Це дозволяє забезпечити реалізацію її найкращих інтересів відповідно до індивідуальних потреб, віку, статі, стану здоров'я, особливостей розвитку, життєвого досвіду, родинної та етнічної належності дитини [38]. Практика підтверджує, що суспільні форми виховання, такі, як інтернатні заклади, соціально-реабілітаційні центри, не можуть замінити дитині сім'ю.

Новим кроком нашої держави до міжнародних стандартів опіки над дітьми стала реалізація Національної стратегії профілактики соціального сирітства на період до 2020 року. Основне завдання, яке визначене в цьому документі – це забезпечення реалізації кожною дитиною права на виховання в сім'ї. Також в документі наголошується, що державні органи та органи місцевого самоврядування мають підвищувати ефективність роботи щодо удосконалення системи надання соціальних послуг дітям і сім'ям та питанню запобігання соціальному сирітству. Саме патронат над дітьми має стати певною моделлю профілактики соціального сирітства. Досягти цього можна шляхом запровадження механізмів міжвідомчої взаємодії, а саме посилення роботи з раннього виявлення вразливих сімей з дітьми, вироблення управлінських рішень з урахуванням найкращих інтересів дитини. Важливим аспектом в цьому питанні є розвиток сімейно-орієнтованих послуг на базі громади [108].

Держава, беручи курс на децентралізацію та деінституціалізацію соціальних послуг, взяла на себе зобов'язання щодо заміни системи інституційного догляду дітей на таку систему, котра зможе забезпечити догляд та виховання дітей у сім'ях або ж, якщо це неможливо, в умовах, максимально наближених до сімейних на рівні громад. Звичайно, робота у цьому напрямі не обмежується тільки виведенням дітей із закладів. Передусім планується забезпечити розвиток мережі превентивних і

підтримуючих послуг на рівні громад. Ці послуги мають бути орієнтовані саме на задоволення потреб та інтересів дітей, захист їхніх прав та забезпечення їх найкращих інтересів. Слід зауважити, що все це, в результаті, призведе до поступового закриття інтернатних закладів та впровадження альтернативних форм виховання дітей. Поряд з цим, у документах ЮНІСЕФ та ООН простежується визначення наявності інституту альтернативних форм виховання в системі захисту дітей як свідчення успішного соціального розвитку тієї чи іншої країни.

Україна не так давно почала впроваджувати нові форми виховання дітей такі як прийомна сім'я та дитячий будинок сімейного типу, патронатна сім'я. Науковці у галузі сімейного права, такі як: В. Гопанчук, С. Індиченко, Л. Короткова, З. Ромовська, Я. Шевченко досліджували питання виховання дітей.

Також у роботах О. Бабак, О. Карпенко, О. Ноздріна, О. Потопахіна, В. Явецького досліджувались питання, що стосувались нормативно-правових та соціально-педагогічних аспектів забезпечення захисту, прав та потреб дітей, які з тих, чи інших причин були позбавлені батьківського піклування; питання характерних ознак адаптації у соціумі дітей, позбавлених батьківського піклування відзначаються у працях В. Борисової, Л. Зілковської, А. Капської, О. Кузьміної, С. Лепеха, Т. Омельчук, І. Пеші та ін.

Варто відмітити, що О. Безпалько, В. Гаврішко, А. Іванченко, Н. Огренич досліджували питання, які стосувалися соціального виховання статусних дітей. Натомість автори К. Педь, А. Полянничко, Т. Шатохіна, В. Яковенко досліджували проблематику, яка має відношення до навчання та виховання вищезгаданих категорій дітей. Натомість, у роботах І. Зверевої, С. Омельченко, Н. Павлик, Ж. Петрочко досліджується роль інституційних закладів у вихованні та розвитку дитини.

Предметом дослідження науковців Л. Зілковської, Л. Міхеєвої, С. Фурси, Л. Фуштей став патронат, який розглядався, як тимчасова форма влаштування та виховання дітей.

На сьогодні патронат над дитиною вважається ефективною та актуальною послугою для дітей, які не можуть проживати тимчасово в біологічних сім'ях. Зазначена форма виховання на законодавчому рівні з'явилася тільки в 2017 році. Хоча патронатну форму виховання вивчали багато науковців, шукаючи ефективні форми влаштування дітей, наразі патронат займає свою нішу та користується попитом [108].

Натомість, уже з 2009 року, усвідомлюючи проблеми щодо виховання дитини в сім'ї, яка опинилася у складних життєвих обставинах, МБО «Партнерство «Кожній дитині» проводить експериментальне запровадження послуги сімейного патронату для дітей, які тимчасово не можуть проживати в своїй сім'ї. Те, що ця послуга є ефективною та актуальною, підтвердили результати пілотування. Також ця послуга показала себе, як дієвий механізм термінового реагування та захисту дитини від недогляду та жорстокого поводження в сім'ї. Впровадження патронату сприяло мобілізації батьків у кризі до зміни сімейної ситуації на краще, співпраці з соціальними службами, підвищенню відповідальності за виконання батьківських обов'язків. Створення та функціонування сім'ї патронатного вихователя розглядається як один із елементів, який має доповнити діючу систему захисту дітей та підтримки їхніх сімей [18, с. 12–15].

Аналізуючи патронатні відносини в Україні варто звернутися до історії виникнення цього поняття. Встановлено, що інститут патронату виник у Стародавньому Римі. Патронами називали осіб, які підтримували воїнів на війні та у мирний час грошовою допомогою – тобто патронами були багаті покровителі бідних. Відносини між патронами і бідними громадянами були побудовані за принципом родинних стосунків, останні мали можливість обирати патрона, користуватися його родинним ім'ям [3, с. 177–179]. Термін

«патронат» (лат. «patronatus») в період Римської імперії зводився до форми покровительства (одержання землі, захист у суді тощо), опіки [4, с. 36-57]. У період Російської імперії патронат був закріплений на законодавчому рівні як «одна із форм опіки над безпритульними, хворими дітьми» [5, с. 14-15]. Як показують дослідження, набагато пізніше, значення терміну «патронат» істотно розширилося. В одних випадках патронат характеризувався як сукупність заходів матеріальної і моральної допомоги особам, які звільнялися з місць позбавлення волі, пов'язані тощо. В наукових дослідженнях також можна зустріти трактування патронату, як форми сімейного виховання, яка мала на меті розміщення безпритульних, хворих дітей у приватні сім'ї. Останній – є формою сімейний патронат, батьківщиною якого вважається Шотландія, в якій він існує із початку ХІХ століття [15, с. 18-27]. Як показує практика, наразі міжнародні інститути активно застосовують патронат (фостерне виховання). Це дає змогу вирішити питання гармонійного стабільного розвитку дитини, яка належним чином не має можливості виховуватись у біологічній родині.

Інститут патронату в УРСР будувався на тих самих засадах. Постановою РНК УРСР від 11 червня 1940 р. було затверджене Положення про порядок патрунування дітей в колгоспах і сім'ях трудящих. На патронат бралися діти від п'яти місяців до шістнадцяти років на підставі договору. Договори укладалися з відділом охорони здоров'я, якщо дитина ще не досягла чотирьох років, а щодо старших за віком дітей – із відділом освіти [13, с. 474]. На той час державні установи не могли влаштувати всіх дітей, позбавлених батьківського піклування через колективізацію, голодомор, репресії та війни, саме тому виникла потреба у патронаті. Держава делегувала окремим громадянам функції виховання дітей, які потребували уваги. Передача дітей під патронат у селянські сім'ї поєднувалася з державними заходами соціальної підтримки: виділення коштів на утримання патронуваної дитини з місцевих бюджетів. Коли особа, яка перебувала під

патронатом, досягала 14 років, їй надавалась грошова допомога з кас громадської взаємодопомоги колгоспів, та одноразова грошова допомога а з місцевого бюджету.

Говорячи про патронат як форму улаштування дітей, необхідно відмітити, що в умовах того часу воно служило великим стимулом для багатьох. Інколи патронат оформлявся виключно для отримання додаткового прибутку. Поряд з цим, діти приречені на напівголодне існування, залишалися без нагляду. Це змушувало їх займатися дрібними крадіжками та жебрацтвом. Саме з цих причин практика патронату поступово стала сходити нанівець. Вже в 1968 році патронат був зовсім відмінений.

Головний науковий консультант науково-експертного управління апарату Верховної Ради України – Макійчук Тетяна пов'язує зникнення в ті часи інституту патронату із прийняттям у 1968 році Основ законодавства Союзу РСР і союзних республік про шлюб і сім'ю (цим нормативним актом інститут патронату виключено із сімейного права). Лише Латвія та Узбекистан зберегли у своїх Сімейних кодексах норми щодо патронату над дітьми. Таким чином, досвід виховання дітей-сиріт в прийомних сім'ях на договірних умовах не прижився. Патронат був витіснений опікуномством і усиновленням, заснованими на традиційних сімейноспоріднених стосунках прийомних батьків і дітей [22, с. 19].

Очевидно, що в Україні патронат, як система піклування про дітей розвивалася двома шляхами: через утримання та виховання дітей у спеціально призначених для цього закладах, та через передачу дітей на виховання та утримання до сімей приватних осіб [23, с. 18-27].

О. Янчук, у своїй статті «Патронатна служба в органах державної влади України» спробував класифікувати основні підходи до розуміння поняття «патронат» в залежності від сфер його застосування:

– «тюремний патронат – надання моральної і матеріальної допомоги звільненим з в'язниць з метою попередження повторного ув'язнення;

– освітній патронат – індивідуальна організація процесу навчання дитини, підбір індивідуальних форм і методів навчання [42];

– патронатна служба в органах державної влади України – діяльність політичного посадовця з метою інформування, підготовки аналітичних матеріалів, розробки альтернативних варіантів вирішення конкретних питань;

– соціальний патронат – розміщення безпритульних дітей, які потребують турботливого домашнього догляду, у приватні сім'ї» [42].

На сьогодні, у випадку деінституціалізації саме останній вид патронату є актуальним у наданні соціальних послуг дітям, які опинилися в складних життєвих обставинах і потребують негайної допомоги.

Вперше поняття патронату з'явилося в Сімейному Кодексі України, що був прийнятий 10 січня 2002 року Верховною Радою України. Здійснивши аналіз норм Кодексу, можна зробити висновок про те, що патронат над дітьми є однією із форм (альтернативною формою) влаштування дитини-сироти або дитини, яка позбавлена батьківського піклування. Ця дитина влаштовується на виховання у сім'ю іншої особи (патронатного вихователя) за окрему плату [44, с. 134-138]. Також слід наголосити, що це професійна комплексна послуга, що передбачає тимчасовий догляд, виховання та соціально-психологічну реабілітацію дитини в сім'ї патронатного вихователя на період подолання дитиною, її батьками або іншими законними представниками складних життєвих обставин [16]. Метою патронату над дитиною є забезпечення захисту прав дитини, яка через складні життєві обставини тимчасово не може проживати разом з батьками/законними представниками, надання їй та її сім'ї послуг, спрямованих на повернення у сім'ю, відповідно до найкращих інтересів дитини [16].

Очевидно, що розвиток патронату над дитиною як інноваційної моделі екстреного реагування та надання підтримки сім'ям з дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах відбувався саме протягом 2004-2016 років.

Натомість, Законом України від 26.01.2016 року «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення соціального захисту дітей та підтримки сімей з дітьми» [82] впроваджено у практику нову форму тимчасового сімейного виховання – сім'я патронатного вихователя. Поряд з цим, Законом України від 08.09.2016 року «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей-позбавлених батьківського піклування» [84] запроваджено наставництво над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, які проживають у державних закладах опіки. Відповідно до Постанови Кабінету міністрів України від 16.03.2017 року «Деякі питання здійснення патронату над дитиною» [16] – «Патронат над дитиною – це тимчасовий догляд, виховання та реабілітація дитини в сім'ї патронатного вихователя на період подолання дитиною, її батьками або іншими законними представниками складних життєвих обставин. [16] Метою патронату над дитиною є забезпечення захисту прав дитини, яка через складні життєві обставини тимчасово не може проживати разом з батьками/законними представниками, надання їй та її сім'ї послуг, спрямованих на повернення у сім'ю відповідно до найкращих інтересів дитини. Також цією постановою визначені порядок створення та діяльності сім'ї патронатного вихователя, влаштування, перебування дитини в сім'ї патронатного вихователя; типовий договір про патронат над дитиною; порядок оплати послуг патронатного вихователя та виплати соціальної допомоги на утримання дитини в сім'ї патронатного вихователя.

Якщо розглядати послугу патронату над дітьми у широкому значенні, то можна його відзначити, як систему соціальних взаємодій, процес спільної діяльності, під час якої особи, групи чи спільноти безпосередньо чи опосередковано впливають одне на одного. Сама комплексна послуга

патронату прогнозує взаємну відповідальність, співпрацю, зацікавленість та допомогу. Отож, саме системний, міжвідомчий та міжсекторний наукові підходи є ключовими методологічними підходами до впровадження такої інновації. Також поряд з ними слід розглядати інтегрований підхід, як галузевий. Послугу патронату над дитиною слід розглядати як інноваційну соціально-педагогічну систему взаємодії фахівців соціальної сфери, патронатних вихователів, рідних батьків, родичів дитини, яка опинилася у складних життєвих обставинах. Для впровадження цієї системи слід реалізувати комплекс технологій: перш за все це – первинний відбір та підготовка кандидатів у патронатні вихователі та їх добровільних помічників; ведення випадку; медична, соціально-педагогічної підтримка та комплексна реабілітація дитини, здійснення соціального супроводу її біологічної сім'ї; проведення оцінки потреб сім'ї.

В разі, коли розглядати інтегрований підхід до надання послуги патронату, то можна наголосити, що саме патронатні вихователі беруть на себе професійну турботу за дитиною. Не мало важливим є представлення інтересів дитини перед суб'єктами соціальної роботи – членами міждисциплінарної команди та посередництво між дитиною та її біологічними батьками або кандидатами в усиновлювачі, прийомні батьки, батьки-вихователі.

Питання патронату над дитиною також вивчали багато наших та зарубіжних вчених серед яких: З. Фрейд, Е. Еріксон, Міллер, Лоренц, Дж. Боулбі, Л.Виготський, А. Петровський, К. Ушинський, В. Сухомлинський, Р. Паркер, А. Едвардс, М. Літл, Н. Партон, П. Хардикер, Д. Берридж, Д. Гуч, Р. Ламберт, І. Синклер, І. Дементьєва, М. Левіна, Л. Шипіцина, А. Нечаєва, Л. Оліференко, А. Прихожан, О.Холмогорова, Н. Толстих, М. Плоткін, Г. Бевз, І. Зверева, І. Пеша, С. Заєць, Л. Кримчак, С. Курінна, Л. Куторжевська, О. Потопахіна, В. Шкуркіна, Т. Янченко. Слід відмітити, що зазначені вчені досліджували теми розвитку дитини, вікової періодизації, вихованців

інтернатних закладів, закономірностей психічного й особистісного розвитку феномена соціального сирітства, психолого-педагогічних особливостей дітей із сімей, які опинилися в складних життєвих обставинах.

Теоретичні основи патронату над дітьми мають свої витoki із теорій про вплив на психічний розвиток дитини розлучення з матір'ю: теорії об'єктивних відносин, інтерперсональних відносин, прив'язаності, депривації, адаптації тощо [67, с.76]. Те, що інтернатні інституції не в змозі забезпечити для дитини так необхідні їй люблячі, близькі відносини, в зв'язку з чим дитина не може розвиватись повноцінно, у свідомості суспільства з'явилося після запровадження вищезгаданих теорій.

Зміна парадигм щодо розвитку дитини безпосередньо пов'язана з появою теорії прив'язаності, обґрунтованої британським дитячим психіатром Дж. Боулбі. Його теоретичні узагальнення викликали справжню революцію в дослідженні раннього розвитку дитини [67]. Положення цієї теорії посідають ключове місце в теоретичному обґрунтуванні патронату над дітьми, оскільки науковець уперше експериментальним шляхом довів, що модель сім'ї, модель стосунків „батьки – дитина” не можуть бути замінені будь-якими благами інституційної системи опіки. На думку вченого, саме прив'язаність є важливою для людей та виражається у глибоких емоційних зв'язках. Вона надає життєву силу людям. Але для дітей це життєва необхідність у буквальному значенні цього слова, оскільки дає можливість розвивати базову довіру до світу й позитивну самооцінку [69, с.97]. Дослідники А. Фрейд, Р. Шпіц, Дж. Боулбі розглядали потребу в прив'язаності як вроджену біологічну потребу [69, с.99]. Якщо вивчати дослідження Боулбі, то можна побачити, як прослідковується поєднання прихильності з адаптацією дитини. На думку науковця, діти, у яких сформована прив'язаність, можуть логічно мислити, розвиватись відповідно до віку, вміє і знає, як розрізнити власні почуття й почуття інших, налагоджує соціальні зв'язки, у неї є сформована довіра до світу. Такі діти зазвичай впевнені в собі, знають як проявляти

почуття любові та ніжність до інших, не мають почуття заздрощів. Натомість, як наголошує вчений, дитина, яка не має прив'язаності, в переважній більшості невпевнена в собі, має комплекс неповноцінності. Таку дитину часто супроводжує почуття страху. Зазвичай це закінчується тим, що дитина стає агресивною, може принижувати інших, перебувати у постійному стресі, мати неуспішність в школі і в оточенні, висувати несправедливі звинувачення до інших, відчувати себе самотньою.

На думку Д.Боулбі [8], первинна прив'язаність формується в дитини протягом першого року життя. Вона є базовою (закладає основу для подальшого розвитку дитини й самої прив'язаності) і стійкою (здатна виявлятися в дорослих під час вибору партнера, у процесі самосприйняття й самооцінки, ставленні до роботи, подоланні труднощів міжособистісного спілкування тощо). Вторинна прив'язаність формується на місці первинної, зокрема після розлучення з матір'ю, проте нею часто називають стосунки, що встановлюються й розвиваються в дитини з вчителями, старшими друзями, іншими наставниками [7]. Якщо розглядати перебування дитини в сім'ї патронатного вихователя, можна припустити, що у неї буде формуватися вторинна прив'язаність.

Ще однією теорією, яку варто брати до уваги, обґрунтовуючи патронат над дітьми, є теорія депривації розвитку [69]. За визначенням науковців І. Лангмейер, З. Матейчек депривацію можна розглядати як недостатнє задоволення протягом тривалого часу основних психічних потреб [108]: у багатому різноманітному стимулами сенсорному середовищі, у диференційованій і відносно постійній структурі зовнішніх стимулів, в емоційному зв'язку з матір'ю (батьком, іншими важливими людьми) [108, с. 67]. Поряд з цим, якщо ми будемо розуміти різні форми депривації, зокрема соціальної, когнітивної, сенсорної, емоційної, то матимемо змогу зрозуміти причини тих труднощів, які може мати дитина, влаштована сім'ю патронатних вихователів.

Тож на основі вищезазначеного та опираючись на теорію прив'язаності та депривації можна зробити припущення, що саме в сім'ї формується первинна прив'язаність. Дуже важливим є елемент, щоб сформувалася безпечна прив'язаність. Завдяки цьому дитина може гармонійно розвиватись, бути психологічно здоровою та довіряти світові. Проте, слід наголосити, що виховання в асоціальной сім'ї є для дитини небезпечним, саме для розвитку. Зазвичай в таких сім'ях батьки мають проблеми з алкоголем, можуть бути наркозалежними, страждати на психіатричні розлади. Такі проблеми батьків можуть породжувати асоціальні дії, зокрема жорстоке поводження та насильство над дитиною. Як наслідок – формування емоційної депривації у дитини.

Негативне значення розлуки дитини з матір'ю, не дивлячись на те, чи це був довготривалий період, чи короткий, для подальшого розвитку дитини доводили різні вчені, зокрема А. Фрейд, Раттер, Фалберг та ін. В ході їх досліджень було засвідчено, що до шести місяців малюки можуть дуже доволі спокійно пережити розлучення з мамою та швидко звикнути до нового об'єкта прив'язаності. Як показує практика, лише з восьмимісячного віку можуть формуватись розлади прив'язаності.

Доречно буде зауважити, що порушення прив'язаності також може виникати не тільки у біологічній сім'ї, а і в новій, зокрема патронатній сім'ї, а тим більше, в інтернатних інституціях. В разі, якщо батьки не вміють емоційно реагувати на потреби дитини, коли дитина, особливо раннього віку, досить часто змінює сім'ю, спостерігаються порушення прив'язаності. Відтак, розміщення дитини в сім'ю патронатних вихователів доцільне на незначний, конкретний термін. Якщо ж повернення в біологічну сім'ю неможливе, потрібно, не зволікаючи, планувати постійне влаштування дитини в іншій сім'ї (усиновителів, прийомній, ДБСТ) [69, с. 117].

В основі роботи патронатних вихователів стоїть завдання щодо вчасного та в повній мірі задоволення потреб дитини. Також патронатний

вихователь та його помічник має приділяти багато уваги позитивному емоційному контакту з дитиною. Адже якість та сила прив'язаності, в переважній більшості, залежать від того, як поведуться батьки з дитиною. Володіючи вміннями встановлювати з дітьми теплі емоційні стосунки, патронатні вихователі нададуть дитині хоча й короткотривалий, але позитивний досвід таких стосунків у сімейному середовищі й, окрім цього, власним прикладом, за допомогою інших фахівців стимулюватимуть біологічних батьків.[108, с.113-114].

У теоретичному базисі патронату над дітьми вагоме місце належить тлумаченню адаптації як динамічного процесу пристосування дитини до зміни соціального середовища [69, с. 186]. Дитина, перебуваючи в сім'ї патронатних вихователів, намагається спробувати визначити своє місце в сімейній системі, пробує перевірити, наскільки це середовище, в якому вона перебуває, на надійне та безпечне для неї, які межі встановлюють патронатні вихователі, яку поведінку їй дозволяють. Як наголошує М. Бардишевська, ступінь адаптації в сім'ї патронатних вихователів залежить від можливості дитини інтеріоризувати образ «хорошої» матері в перші два роки життя. Саме тут дитина пробує перевіряти відчуття безпеки [108, с. 129]. Варто також звернути увагу на те, що коли дитина досягає віку, більшому за п'ять-шість років, процес адаптації проходить не так успішно, а тривалість її подовжується. Перебуваючи в сім'ї патронатних вихователів, дитину не покидає стан тривожності: «хто я в цій сім'ї ?, чи на довго я тут?, як там вдома?, що зі мною буде далі?». Саме з цим можуть бути пов'язані психологічні перешкоди адаптації.

Виходячи з того, що в основі адаптації лежить розвиток взаєморозуміння дитини з іншими людьми, можна зазначити, що чим якіснішими будуть міжособистісні стосунки патронатних вихователів з дитиною, тим швидше і краще пройде процес адаптації. Саме це є основним механізмом адаптації в умовах патронатної сім'ї. Не мало важливим

фактором є те, що адаптація дитини відбувається на декількох рівнях. З одного боку - на індивідуальному рівні, поряд з цим на рівні взаємодії двох сімей. Підкреслимо, що адаптація має і, і на рівні взаємодії двох сімей - біологічної й сім'ї патронатних вихователів та на рівні служб чи то організацій, які надають соціальні послуги.

У теоретичному підґрунті патронату також є місце для концепції сильних сторін клієнта. Сильна сторона особи, сім'ї – усе те, що допомагає їй упоратися з проблемами. Згідно з положеннями концепції рекомендовано проаналізувати сильні сторони родичів, знайомих, друзів, готових прийти на допомогу дитині та її сім'ї. [69, с. 111]. Якщо розглядати сильні сторони біологічної сім'ї дитини, що тимчасово перебуває в сім'ї патронатних вихователів, то ними можуть бути: усвідомлена готовність до змін, прагнення до співпраці з фахівцями із соціальної роботи, що здійснюють соціальний супровід, погляд по-іншому на своє життя і готовність щось в ньому змінити. Знову ж таки, не мало важливим фактором є прагнення зберегти свою сім'ю, здатність до навчання з підвищення батьківського потенціалу.

Підсумовуючи вищезазначене, можна зауважити, що варіант влаштування дитини за згодою батьків є найприйнятнішим. У цьому випадку батьки розуміють причини влаштування дитини в патронатну сім'ю, вони самі проявляють бажання та готовність до роботи з фахівцями соціальної сфери. Все це відбувається в найкращих інтересах дитини, адже в таких випадках проблеми вирішуються швидше, дитина відчуває комфортно в патронатній сім'ї та відчуває, поряд з цим, підтримку своїх батьків.

Таким чином, підсумовуючи зазначене можна підсумувати, що у теоретичну основу патронату над дітьми покладено декілька теорій. Це - теорія про розвиток особистості, її потреби та права, вплив розлучення з матір'ю на психічний розвиток дитини, теорії систем, адаптації особистості, концепція сильних сторін, теорія відновлення [69]. Обґрунтування

теоретичних основ сімейного патронату дозволяє пояснити, як і чому потрібно діяти, щоб досягти ефективного результату, допомагає осмислити інформацію, зібрану в процесі соціального втручання та прийняти оптимальні рішення в найкращих інтересах дитини [68].

1.3. Діти, які опинилися в складних життєвих обставинах, як вразлива соціальна група

На нинішньому етапі розвитку українського суспільства питання надання соціально-педагогічної допомоги сім'ям та дітям, зокрема, тим, які опинилися в складних життєвих обставинах, все більше набуває актуальності. Оскільки складні життєві обставини, в які потрапляє людина, розповсюджуються на сім'ю, впливають на неповнолітніх, життя яких залежить від батьків, від їхньої здатності виконувати свої функції, а також породжують низку проблем, які сім'я не в змозі самотійно подолати [30]. Дане явище безпосередньо впливає на дитину. Як наслідок, порушує соціальні та емоційні контакти в сім'ї, спричиняє відхилення в поведінці дитини, зумовлює порушення психічного здоров'я та, як правило, проявляється у підвищеній конфліктності, агресивності, неадекватному рівні самооцінки тощо. Діти, які опинилися в складних життєвих обставинах, не завжди можуть реалізувати свої права в повному обсязі, оскільки порушені соціальні зв'язки з сім'єю та іншими соціальними інститутами, які покликані забезпечувати захист їх прав. У зв'язку з цим діти в умовах сьогодення є найменш захищеною групою та потребують допомоги з боку держави, соціальних інститутів, служб соціального захисту та суспільства [108].

Саме порушення прав дітей може привести дитину до складних життєвих обставин. Підтвердженням цього можна вважати дані низки досліджень, в тому числі проведені за сприяння Представництва Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні, що довели: найбільш вразливими

категоріями дітей щодо забезпечення своїх прав є безпритульні діти, діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, діти з особливими потребами, які виховуються в інтернатних закладах. У кожному із названих випадків йдеться про дітей, позбавлених сімейного оточення [45].

Отже, в нашій роботі ми групуємо дітей, які опинилися в складних життєвих обставинах за ознакою щодо забезпеченості права дитини зростати в родинному оточенні. У такому випадку дітей, які опинилися в складних життєвих обставинах, можна об'єднати у дві групи: ті, хто зростає у сім'ї, і ті, хто зростає поза сімейним оточенням. Зупинимося на першій групі, яку складають:

1. Діти, які проживають у сім'ях, що опинилися в складних життєвих обставинах і стосовно яких є загроза вилучення із сімейного оточення.

2. Діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, котрі влаштовані в сім'ї громадян (прийомні діти/вихованці дитячих будинків сімейного типу, ті, хто перебуває під опікою) [54].

Детально проаналізувавши нормативно-правову базу, ми можемо відмітити, що в Законі України «Про охорону дитинства» [91] зазначено, що дитина, яка перебуває у складних життєвих обставинах – це дитина, яка потрапила в умови, що негативно впливають на її життя, стан здоров'я та розвиток у зв'язку із інвалідністю; тяжкою хворобою; безпритульністю; перебуванням у конфлікті з законом; залученням до найгірших форм дитячої праці; залежністю від психотропних речовин та інших шкідливих залежностей; насильством та жорстоким поведінням в сім'ї; ухилянням батьків, осіб, які їх замінюють від виконання своїх обов'язків; обставинами стихійного лиха, техногенних аварій, катастроф, воєнних дій чи збройних конфліктів, тощо, що встановлено за результатами оцінки потреб дитини [91].

Вирішенню проблем дітей, які опинилися в складних життєвих обставинах, присвячено багато ґрунтовних наукових досліджень, серед яких праці О.Безпалько, О.Вакуленко, Н.Комарової, Н. Романової та інших. Проблемі удосконалення діючої системи взаємодії органів державної влади та місцевого самоврядування у сфері охорони дитинства, зокрема, присвячені праці М.Бутка, Ю. Харченко, І. Цибуліної [30].

Своє відображення у працях багатьох дослідників, а саме: І. Дубровіної, Н. Краснової, М. Буянова, А. Кравченко, А. Андреєвої, А. Шахматової, С. Мещерякової, О. Бодалева, І.Єжова, М. Щелованова, Т. Землянухіної та ін. [102] знайшло явище психологічного розвитку дітей, які перебувають в складних життєвих обставинах і з тих, чи інших причин виховуються поза сім'єю.

Зарубіжні вчені - А. Адлер, А. Фрейд, Дж. Боулбі, С. Прованс, Р.Ліптон, Р. Шпіц, М. Вінце та ін. [39] вичали в своїх працях особливості розвитку даного різновиду дітей.

Зазначені дослідження, що проводились науковими діячами, вказують на те, що коли дитина розвивається поза родиною це має вплив на її розвиток. Це проявляється у різноманітних соціальних, психологічних та фізичних аспектах. Розвиток дітей, які зростають без батьків, має свої особливості. Він дуже відмінний від розвитку дітей, виховання яких відбувається у сімейному колі та родинному оточенні. Умовно відмінні риси можна поділити на 3 групи: психолого-фізіологічні аспекти розвитку; процес формування та встановлення міжособистісних стосунків у соціумі; становлення емоційно-вольової та інтелектуальної сфер особистості [10].

Нині домінуючою є концепція, згідно з якою особливості досліджуваної категорії дітей зумовлені двома групами взаємопов'язаних та взаємозумовлених факторів: соціальними, які визначаються зовнішніми особливостями розвитку дитини, та його індивідуальними рисами [69].

В разі, якщо основні потреби дитини, такі як: безпека, любов, турбота, безпосереднє емоційне спілкування, досить довгий період не задовольняються, це призводить до різноманітних проблем – як соціальних, так психічних та фізіологічних.

У дітей, про яких не піклуються батьки, спостерігається зниження пізнавальної активності, обмеженість кругозору, викривлення спогадів про себе у минулому. Дослідники відмічають притаманну дітям цієї категорії крайню ситуативність розумових дій, яка визначається або предметним оточенням, або прямими вказівками дорослого, нерозвинену уяву, відсутність пізнавальної ініціативи і цілеспрямованості. Такі діти не вміють фантазувати, мріяти, їхні бажання обмежені. При цьому спостерігається цілий набір негативних рис характеру: замкнутість, заздрість, недовіра, впертість, егоїзм, агресивність. [52, с. 136].

На сьогоднішній день об'єктами соціального захисту дитинства в Україні є діти – особи, від 0 до 18 років, розділені на певні вікові або проблемні групи в залежності від рівня надання соціальної допомоги [99]. До пріоритетних груп, які, в першу чергу, потребують соціального захисту, відносять: дітей-сиріт; дітей, які залишилися без піклування батьків; дітей, що перебували у девіантних і педагогічно запущених сім'ях; дітей з прийомних сімей, багатодітних та неповних; дітей з інвалідністю; дітей, які мають вади у психічному та фізичному розвитку; дітей безробітних громадян; дітей-жертв збройних конфліктів, екологічних і техногенних катастроф; дітей з сімей біженців і вимушених переселенців; дітей, які перебувають на профілактичному обліку в органах внутрішніх справ [76, с. 36].

Якщо розглядати своєрідні ознаки груп дітей, які стали об'єктами соціальної роботи, то наразі в Україні на законодавчому рівні можна визначити: 1) бездоглядні – діти, за поведінкою яких повністю відсутній контроль з боку дорослих; 2) безпритульні – діти, що не мають певного місця

проживання та/або місця перебування; 3) неповнолітні – діти віком від 0 до 18 років, що потрапили в соціально небезпечне середовище, знаходяться в умовах, які становлять небезпеку для їх життя чи здоров'я, або не відповідають вимогам принципів виховання чи його змісту, вчинили правопорушення чи антигромадські дії; 4) сім'я, що знаходиться в соціально небезпечному положенні чи/або в складній життєвій ситуації – сім'я, де діти перебувають в соціально небезпечному становищі, а також, де батьки або законні представники неповнолітніх не виконують своїх безпосередніх обов'язків і/або негативно впливають на їх поведінку чи/або жорстоко поводяться з ними [68, с. 99].

З метою формування більш повного уявлення про особливості дітей, які позбавлені батьківського виховання, зазначимо основні напрями аналізу проблеми, яку ми висвітлюємо: фізичний розвиток; адаптаційні розлади; психологічна характеристика; деприваційні розлади, явище «госпіталізму» та «психологічного капсулювання»; особливості поведінкової, емоційної та комунікативної сфер. Дослідження фізичного розвитку дітей, позбавлених батьківського піклування, що проживають у державних закладах (інтернатах, притулках), демонструє суттєве зниження їхніх антропометричних показників та наявність порушень трьох груп: адаптаційних, психічного розвитку, супровідних психічних захворювань [70].

Адаптаційні розлади у дітей, які проживають без опіки батьків, виявляються на всіх основних векторах життєвого простору: сімейному, соціальному, шкільному та всіх рівнях нервово-психічного реагування: сомато-вегетативному, психомоторному та сімейно-ідеаторному. Розлади в адаптації у «дітей без сім'ї» об'єднуються в групи з найбільш представленими поведінковими розладами: агресивні, регресивні, психопатоподібні прояви, які зустрічаються частіше у дітей-сиріт, ніж у соціальних сиріт; та менш представленими: психосоматичні – порушення сну, головні й серцеві болі, дискінезія жовчовивідних шляхів; тривожно-депресивні – проявляються

виключно у соціальних сиріт і відновлюються без спеціальної терапії через 1-5 місяців, а також випадки швидкої адаптації, що супроводжуються байдужим ставленням дітей до власної долі [52, с. 62-63].

Через брак контактів з дорослими в дітей, які виховуються поза родиною, спостерігається несформованість форм співпраці, відставання у розвитку мовлення, втрата самостійності, відсутність інтересу до оцінки дорослого, переживання поразки в діяльності, невміння диференціювати успішні та неуспішні дії, схвалювану і несхвалювану поведінку.

Цілком зрозуміло, що психічний розвиток таких дітей відрізняється від розвитку їхніх однолітків, які виховуються у благополучних родинах. У них спостерігається уповільнений темп психічного розвитку, ряд негативних особливостей: нестабільна емоційна сфера, пізній процес формування навиків саморегуляції та норм правильної поведінки [25].

Помітно типовими особливостями дітей, які залишилися без батьківської опіки, є особливий стиль спілкування, нервовість, що викликає у них домінування захисних форм поведінки, зокрема таких, як неадекватна лояльність або агресивність, відсутність гуманного ставлення, жорстокість до слабших, байдужість до чужого лиха, приниження особистої гідності, брехливість, схильність до крадіжок (часто це прояв інстинкту самозбереження), безпорадність.

У дітей зазначеної категорії проявляється деформація особистості, викривлення у формуванні самопізнання, спровоковані нереалізованою потребою у любові, прив'язаності та визнанні. Саме це і призводить до виникнення вагомих проблем у сфері емоційного розвитку [41].

У дослідженнях Е. Мінкової наводиться емоційний портрет таких дітей, який характеризується наступними рисами:

- бідна гама емоцій, одноманітність емоційно-експресивних засобів спілкування;
- знижений фон настрою;

- схильність до швидкої зміни настрою (пожвавлення переходить у плач, крик; піднесений настрій – у похмурий, агресію);
- одноманітність і стереотипність емоційних проявів;
- поверхнева емоційність, яка згладжує негативні переживання і сприяє їх швидкому забуванню;
- неадекватні форми емоційного реагування на схвалення і зауваження (від пасивності й байдужості до агресивності й ворожості);
- підвищене почуття страху, тривожності, хвилювання;
- основна направленість позитивних емоцій – отримання нового задоволення (у той же час позитивні емоції є більш стійкими, вони ефективніше регулюють поведінку);
- нестабільність емоційних контактів з оточуючими (легко вступають у контакт, у спілкуванні можуть здаватися жвавими, безпосередніми, але швидко змінюють партнерів у грі);
- нерозуміння емоційного стану іншої людини, її поведінка часто викликає негативне ставлення до партнера, накладає відбиток на стосунках з ним, призводить до конфлікту і сварок; надмірна імпульсивність, афективна вибуховість [52, с.39-40].

Сучасні наукові дослідження доводять, що діти, які опинилися у складних життєвих обставинах, а саме позбавлені батьківського піклування, які влаштовуються на виховання в патронатну сім'ю, чи в сімейні форми влаштування, на відміну від своїх однолітків, котрі виховуються у благополучних сім'ях, проходять особливий шлях розвитку [124]. Попереднє перебування дітей у складних умовах, психотравмуючих ситуаціях, нехтування їхніми потребами протягом тривалого часу створює загрозу розвитку й адаптації дитини у новій сім'ї, в тому числі і в сім'ях патронатних вихователів, і в інших сімейних формах влаштування.

Звернемо увагу на окремі з чинників ризику. На думку Н. Комарової і І.Пеши, одним з основних таких чинників, що ускладнюють адаптацію дитини до нових умов життя, є пережитий досвід насилля. Діти, які пережили жорстоке поводження, насильство складають особливу групу і потребують додаткової соціально-педагогічної допомоги, реабілітації [21].

Жорстоке поводження з дітьми, нехтування їхніми інтересами не тільки завдає не виправної шкоди їх здоров'ю, а й супроводжується важкими соціальними наслідками. Пошук дитиною причин, які можуть пояснити недобррозичливе ставлення з боку дорослих до себе, може призвести до:

- самозвинувачень, визначення власної особистості джерелом провини, що формує комплекс невпевненості, повної залежності від поведінки старших;
- сформованості почуття відрази до старших, які пригнічують та не розуміють дитину, що викликає, ненависть, агресію і непокору до рішень батьків, їх вчинків та примусу [84, с.42–43].

Також, серед чинників ризику, що пов'язані з біологічною сім'єю дитини та умовами її попереднього проживання, вчені виділяють вплив спадковості на поведінку дитини [84, с. 50]. Зокрема, авторський колектив у складі Н. Комарової і І. Пеши, досліджуючи вплив спадковості на асоціальну поведінку, алкоголізм і генетичні хвороби дітей без батьківської опіки, дійшов висновків про доведеність: наявності вроджених особливостей, що пов'язані з підвищенням ризику кримінальної поведінки; взаємодії генетичних і середовищних ефектів на певній стадії вживання спиртного і розвитку алкоголізму [84, с.52–53].

Також, дослідженнями педагогів і психологів (Г. Бевз [10], О.Безпалько [11], Ж. Захарової [17], І. Зверєвої [88], Ж. Петрочко [69], І.Пеши [78–79]) з'ясовано, що виховання в асоціальному сімейному оточенні деформує процес соціалізації неповнолітнього, тобто його входження в соціальне

середовище, засвоєння соціального досвіду, залучення до системи соціальних зв'язків.

Стан здоров'я дітей у неблагополучних сім'ях, до моменту їх влаштування в установи соціального захисту, суттєво залежить від таких негативних чинників, як низька медична активність батьків, порушення умов вигодовування і утримування дітей дошкільного віку, відсутність прийнятних санітарно-гігієнічних і побутових умов [21].

Отже, до чинників ризику, що обтяжують адаптацію дитини без батьківського піклування до нових умов життя, які пов'язані з біологічною сім'єю та умовами її попереднього проживання дослідники відносять: пережите насилля, асоціальні явища тривалого характеру (наркотичні залежності біологічних батьків, аморальний спосіб життя, розпуста, сімейні сварки, бійки тощо) [15].

Звернемося до аналізу другої групи чинників ризику. Чинників, що пов'язані з особливостями психічного розвитку самої дитини, набутими внаслідок втрати опіки з боку біологічних батьків.

Одним з найбільш суттєвих чинників, що пов'язані з особливостями психічного розвитку самої дитини та розвинені внаслідок втрати догляду з боку біологічних батьків, є материнська депривація. Ряд вчених, серед яких Г. Бевз [10], О. Безпалько [11], Ж. Захарова [17], І. Зверева [88], визначає це явище як неповне забезпечення або позбавлення дітей материнської любові, турботи, ніжності та ласки, що є необхідними для повноцінного розвитку дитячої особистості.

Найпершим проявом материнської депривації дослідники вважають небажання вагітної жінки мати дитину. Стресогенна дія такої вагітності приводить до руйнування життєво важливої взаємодії між матір'ю і дитиною під час внутрішньоутробного розвитку, до порушення сенсорних зв'язків між ними [85, с. 55].

Англійський психолог і психотерапевт Дж. Боулбі [7] глибоко переконаний, що материнська депривація призводить до втрати дитиною базової довіри до світу, в основі якої лежить втрата особистістю відчуття захищеності і безпеки [7]. На цій деформованій основі розвиток особистості дитини набуває рис невротичності, що проявляється у підвищеній тривожності, невпевненості, залежності; рис «афективної тупості», показниками якої є нездатність до прихильності і любові, відсутність почуття спільності з іншими людьми, відчуження себе від інших, що, у свою чергу, може знаходити вираження в агресії, спрямованій зовні або на власну особистість [32].

Відсутність або послаблення емоційних зв'язків з матір'ю в ранньому дитинстві Р. Бернс визначає передумовою формування у дитини уявлень про ворожість навколишнього світу і розвитку неадекватної Я-концепції [23].

Окрім материнської депривації, в численних дослідженнях (Л.Артюшкіна [6], І.Зверева [88], І.Фурманов [94], Н.Фурманова [95] та ін.) виділяються:

- сенсорна депривація (повне позбавлення дитини сенсорних (чуттєвих) потреб, неможливість виконувати сенсорні дії щодо сприйняття об'єктів) [65, с.335];

- соціальна депривація (обмеження кола спілкування дитини, стихійний характер зв'язків і ставлень, уникнення об'єктивних соціальних ролей, які дитина повинна виконувати, відповідно до віку, в різних видах діяльності) [65, с. 335];

- емоційна депривація (обмеження можливостей дитини виявляти своє ставлення до предметів чи явищ оточуючої дійсності, відсутність умов для розкриття чи розвитку емоційного досвіду) [Там само];

- психічна депривація (певний психологічний стан, що виникає як результат впливу таких життєвих ситуацій, через які особа протягом

тривалого часу не має можливості задовольнити життєво важливі психічні потреби) [6, с. 35].

Звісно, у чистому вигляді кожен із зазначених видів депривації можна виділити лише у спеціальних експериментах. У реальному житті вони існують у досить складній конфігурації, що дає можливість говорити про деприваційний синдром, який виникає у дитини в неблагополучному сімейному оточенні.

У дитини з неблагополучної сім'ї чи вихованця інтернатного закладу становлення психіки має якісно інші закономірності, ніж у дитини, яка виховується в умовах благополучного сімейного оточення. Вчені Л. Артюшкіна, виділяють характер психічних деструкцій залежно від віку дитини, яка пережила деприваційний синдром [6, с.42].

Ряд науковців (Л.Артюшкіна [6], К. Ігнатенко [85] та ін.) сходяться в думці про те, що відхилення у формуванні особистості дитини, яка виховується поза родиною, відбувається у емоційно-вольовій, інтелектуальній сферах та супроводжуються проблемами у спілкуванні з однолітками, статевій ідентифікації, моральному розвитку особистості.

На переконання А. Прихожан і Н. Толстих, також особливу проблему складають порушення у спілкуванні дітей цієї категорії з дорослими та однолітками. Такі діти часто є агресивними, звинувачують у своїх невдачах оточуючих, не вміють визнавати свою провину; у них є недостатньо розвинутими навички спілкування з однолітками, вміння налагоджувати рівноправні стосунки з незнайомими людьми, адекватно оцінювати свої якості, що необхідні для вибіркового, дружнього спілкування [78].

Отже, наслідком втрати дітьми належної батьківської опіки є порушення усього процесу соціального розвитку дитини, становлення її як особистості. У таких дітей спостерігаються: порушення фізичного та психічного здоров'я; відхилення у розвитку інтелекту; деформація особистісних якостей дитини; педагогічна занедбаність, яка може виявлятися

у розвитку асоціальних установок, неприйнятті соціальних цінностей суспільства, кримінальних проявах, алкогольній та наркотичній залежності тощо.

Водночас із зазначеними проблемами, патронатним вихователям необхідно бути готовими до негативних проявів у поведінці дітей-вихованців, які можуть набути різних форм: агресії, крадіжок, брехні, лінощів, небажання навчатися, неохайності, онанізму, постійного відчуття голоду, періодичного жебрацтва [64, с.69 – 70].

Висновки до розділу 1

Таким чином, проведений аналіз теоретичних аспектів соціальної роботи з дітьми, які опинилися у складних життєвих обставинах в умовах сім'ї патронатного вихователя дозволяє нам сформулювати **висновки** узагальнюючого характеру:

1. Дослідження наукової літератури дозволяє стверджувати, що питання соціальної роботи з дітьми, які опинилися у складних життєвих обставинах в умовах сім'ї патронатного вихователя у науковій літературі є актуальним, а його вирішення передбачає необхідність опори на значний фонд теоретичних і практичних знань у галузі соціальної роботи.

2. Складні життєві обставини – це умови, що об'єктивно порушують нормальну життєдіяльність особи, наслідки яких вона не може подолати самостійно. Діти, які опинилися у складних життєвих обставинах – це особи від народження до 18 років, котрі перебувають у життєвих ситуаціях, що не сприяють їх розвитку, задоволенню потреб та інтересів, забезпеченню прав особистості.

3. Аналіз досвіду останніх досліджень демонструє, що в науці здійснено ряд досліджень, спрямованих на вирішення питань патронатного виховання на сучасному етапі розвитку нашої держави. Проте, як можемо бачити з наведеного аналізу, у більшості з наукових пошуків проблема

впровадження та застосування патронатної форми виховання розкривається лише опосередковано, крізь призму інших форм тимчасового влаштування дітей, які залишилися без батьківського піклування.

4. Патронатна форма виховання має давню історію. Патронат над дитиною виступає альтернативною формою влаштування дитини, яка позбавлена батьківського піклування, зокрема і з причини СЖО, в сім'ю іншої особи (патронатного вихователя) з метою сімейного виховання. Це допоможе затвердити сімейні цінності, забезпечити умови для деінституціалізації дітей, які через складні життєві обставини не можуть проживати у власних родинах.

5. Важливе завдання патронатної сім'ї – це збереження для дитини біологічної родини, тому що фахівці соціальних служб працюють не тільки з дитиною та її патронатними вихователями, але й з самою родиною, біологічними батьками дитини у напрямі комплексного вирішення наявних проблем.

6. Патронат над дитиною, як інновація забезпечення права дитини на сім'ю, нова комплексна послуга вразливим сім'ям з дітьми передбачає: тимчасовий догляд і виховання дитини, яка опинилася у складних життєвих обставинах, у сім'ї патронатних вихователів, і водночас надання фахівцями соціальної сфери інтенсивних підтримуючих послуг біологічній сім'ї дитини для відновлення її здорового функціонування.

7. Комплексною складною життєвою обставиною для дітей є відсутність сприятливого сімейного середовища, бо в цьому разі порушується захисне право дітей – право на зростання в «сімейному оточенні в атмосфері щастя, любові й розуміння».

8. Емоційна прив'язаність дітей, які опинилися в складних життєвих обставинах, до батьків втрачена або ослаблена; цінності, смисл життя таких дітей, як правило, визначається умовами проживання в сім'ї, суспільстві. Характерним станом дітей, які опинилися в складних життєвих обставинах, є

безпорадність, спричинена неможливістю змінити стосунки з батьками, іншими дорослими й однолітками, неможливістю приймати самостійні рішення чи робити вибір тощо. Переживання безпорадності актуалізує страхи, тривожність, відмову від пошуку шляхів подолання життєвої скрути.

Таким чином, діти, які опинилися в складних життєвих обставинах, потребують особливої уваги і турботи щодо забезпечення їхніх прав, що покладає відповідальність за це передусім на державу, висуваючи нові вимоги до стратегії і тактики державної політики України у сфері охорони дитинства, в тому разі і шляхом їх влаштування в сім'ю патронатного вихователя.

РОЗДІЛ 2.

МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ, ЯКІ ОПИНИЛИСЯ У СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИНАХ В УМОВАХ СІМ'Ї ПАТРОНАТНОГО ВИХОВАТЕЛЯ

2.1. Характеристика методів і форм соціальної роботи з дітьми, які опинилися у складних життєвих обставинах в умовах сім'ї патронатного вихователя

На сьогоднішній день заради розв'язання соціальних проблем сімей з дітьми, які опинилися у складних життєвих обставинах та задля стимулювання розвитку їхніх сил, конструктивної діяльності щодо зміни несприятливої життєвої ситуації, соціальні працівники, фахівці із соціальної роботи використовують різноманітні форми і методи соціальної роботи, що включають в себе сукупність прийомів, способів діяльності. Їх метою є надання розуміння того, як вищезгадані сім'ї можуть подолати шлях у розв'язанні власних життєвих проблем для того, щоб мати ресурс для задоволення потреб дитини, яка тимчасово проживає у сім'ї патронатного вихователя.

Слід зазначити, що слово «метод» (грецьке) означає шлях, спосіб пізнавальної, практичної діяльності людей. Можна сказати, що це найкоротший шлях досягнення оптимальних результатів, що відповідають поставленим цілям.

Детально проаналізувавши літературні джерела, варто зауважити, що компонент класифікації методів соціальної роботи наразі знаходиться лише в стадії становлення. Але помітною є тенденція розгляду класифікацій методів соціальної роботи через призму, що обумовлено інтегративним характером теорії та практики соціальної роботи. На цій підставі найчастіше в класичній літературі визначають такі групи методів:

1. Загальні (філософські) методи, які існують як єдність світоглядній методологічної позиції суб'єкта соціальної роботи в різних видах. Загальні

методи визначають шлях, спосіб пізнання дійсності, мислення. Одним із основних методів соціального пізнання матеріалістичної діалектики, сутність якого полягає в тому, що процес осмислення фактів, подій, явищ ґрунтується на відбитті у свідомості дослідника об'єктивної діалектики самої соціальної дійсності. При цьому, будь-яке явище чи подія розглядаються в етапі свого становлення та розвитку, що відкидає можливість суб'єктивності у відсіюванні та тлумаченні фактів [44, с.87].

2. Загальнонаукові методи застосовуються в багатьох галузях суспільної діяльності, в тому числі і в соціальній роботі. Вони визначають деякі аспекти процесу пізнання і перетворення світу. В сучасній літературі з проблем соціальної роботи найбільш часто згадуються такі загальнонаукові методи:

- метод наукової абстракції;
- метод аналізу та синтезу;
- метод індукції та дедукції;
- метод єдності спільного та особливого;
- історичний метод;
- метод пересування від простого до складного;
- метод єдності якісного та кількісного аналізу;
- генетичний метод;
- конкретно-соціологічний метод;
- метод формалізації;
- метод аналогії;
- системно-структурний метод [44, с. 90].

3. Спеціальні наукові методи – це специфічні способи пізнання і перетворення окремих сфер суспільного життя, що притаманні тій чи іншій системі знань. Ці методи після відповідної трансформації використовуються в соціальній роботі. Варто зазначити, що відносно цієї групи методів в літературі не існує єдності визначень. Одну систему дій деякі автори називають методом, другі — методикою, інші – технікою чи технологією.

Така різниця у підходах пов'язана, на нашу думку, з тим, що методи соціальної роботи багато в чому обумовлюються специфікою об'єкта, а також – спеціалізацією соціального працівника, структурою соціальних служб, підрозділів тощо. [44, с. 107].

У більшості джерел з проблеми класифікації методів соціальної роботи визначаються такі групи спеціальних методів соціальної роботи: організаційні (адміністративні), соціально-економічні, педагогічні та психологічні. Крім того, інноваційна практика соціальної роботи породжує нові методи соціальної взаємодії, які не підлягають під існуючі класифікаційні ознаки. До таких методів роботи належить вулична соціальна робота та метод «рівний-рівному» [64, с.109].

Зупинимось коротко та охарактеризуємо кожен з них.

Якщо говорити про соціально-економічні методи соціальної роботи, то до них можуть відноситись всі існуючі засоби, що стають у нагоді для спеціалістів соціальної роботи щоби здійснювати вплив на матеріальні, моральні, сімейні, національні, та інші соціальні інтереси та потреби свого клієнта. Соціально-економічним методом впливу можна назвати: допомогу в обслуговуванні вдома, зокрема в побуті; надання натуральної та грошової допомоги, підтримка та допомога для отримання пільг, моральне заохочення клієнта.

Організаційні (адміністративні) методи соціальної роботи розглядаються в контексті управлінського аспекту організації діяльності структури соціальних служб. Реалізація цієї групи методів можлива тільки за умови підґрунтя нормативно-правових документів. Організаційні методи закріплюють права та повноваження, обов'язки, відповідальність кожної ланки в органах управління соціальними службами; дозволяють здійснити оперативне втручання, уточнення і вирішення епізодичних завдань [64, с. 15-17].

Як показує практика, найчастіше спеціалістами використовуються педагогічні методи, які власне можна визначити як різновид методу виховання.

Методи організації діяльності – це способи закріплення, формування позитивного досвіду поведінки, відносин, дій та вчинків. Як найбільш типовий метод організації діяльності називають методи доручення, соціального навчання та закріплення позитивного досвіду [44].

Для сімей та дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах слід використовувати методи стимулювання діяльності. Саме вони працюють на те, щоб стимулювати наших клієнтів змінити свою поведінку, мотивувати до співпраці та виконання поставлених у плані завдань. Тут можна назвати методи змагання, позитивного та негативного підкріплення.

Важливу роль у роботі з сім'ями та дітьми, які опинилися у складних життєвих обставинах, відіграють методи самовиховання. Вони слугують тому, щоб клієнти свідомо змінювали свою особистість та займалися самовдосконаленням. До цієї групи належать методи самооцінки, самоорганізації, самоконтролю та самокорекції [44].

Психологічні методи в соціально-педагогічній роботі застосовуються з метою діагностування особливостей індивіда та організації на основі отриманих результатів різних видів психотерапевтичної та психокорекційної роботи. До цієї групи методів належать: тестування, психодрама, соціодрама, соціально-психологічний тренінг; психотерапія (сімейна, ігрова, арттерапія) [38, с. 79].

Соціологічні методи використовуються в практиці соціальної роботи найчастіше з метою збору інформації щодо окремих суспільних проблем та визначення ставлення людей до них. До цієї групи методів відносять: спостереження, опитування, інтерв'ювання (у тому числі і в умовах фокус-групи), анкетування, біографічний метод та метод аналізу документів [44, с.86].

До методів суто соціальної роботи, перш за все, слід віднести метод «рівний-рівному» - як спосіб надання та поширення достовірної інформації шляхом довірливого спілкування ровесників в межах організованої (акції, тренінги) та неформальної соціальної роботи (спонтанне спілкування), яку проводять спеціально підготовлені підлітки та молоді люди. [85, с. 43].

Методи соціальної роботи можна ще розглядати як сукупність прийомів і способів, що використовуються для стимулювання й розвитку потенційних можливостей особистості, конструктивної діяльності, спрямованої на зміну несприятливої життєвої ситуації чи розв'язання проблем отримувача соціальних послуг і досягнення різноманітних професійних цілей соціального працівника (фахівця із соціальної роботи) [85, с. 44].

Хочемо акцентувати нашу увагу на тому, що сутність послуги патронату над дитиною полягає в комплексному підході, професійності та узгодженості дій спеціалістів під час ведення випадку дитини та її сім'ї, а саме: патронатного вихователя, який доглядає за дитиною в умовах своєї сім'ї, та фахівця із соціальної роботи, який здійснює супровід сім'ї дитини, допомагає батькам подолати складні життєві обставини, а за потреби сприяє залученню спеціалістів (психолога, юриста, психотерапевта, логопеда та інших), отриманню необхідних соціальних виплат, послуг чи замовляє їх у районних, обласних службах/установах. Важливою також є роль спеціаліста служби у справах дітей, який здійснює правові заходи щодо захисту дитини, притягнення, у разі потреби, батьків до відповідальності.

Акцентуємо увагу на тому, що базові послуги догляду, виховання дитина отримує у сімейних умовах і здебільшого продовжує спілкування з близькими людьми, відвідує свій же дитячий садок чи школу. При цьому відповідальність за долю дитини не перекладається на спеціалістів притулків, центрів соціально-психологічної реабілітації, інтернатів обласного рівня. У такій ситуації, коли дитина перебуває недалеко, і біологічні батьки можуть з

нею бачитись та спілкуватись (якщо таке спілкування є безпечним), соціальним працівникам легше сформувати мотивацію батьків до змін, оцінити їх справжні мотиви та здатність опікуватись дитиною, що дає можливість органу опіки та піклування приймати обґрунтовані рішення, спрямовані на забезпечення найкращих інтересів дитини. Якщо біологічні батьки позбавляються прав щодо виховання дитини, патронатний вихователь забезпечує її підготовку до постійного влаштування, надає підтримку у налагодженні стосунків дитини (відповідно до вимог законодавства) з опікуном/усиновителем/прийомними батьками.

Саме тому, наразі у своїй практичній діяльності фахівці із соціальної роботи та патронатні вихователі можуть використовувати різноманітні методи, які з'явилися та набули розвитку в межах наук про людину, зокрема педагогіки, психології, соціології, власне соціальної роботи [77, с. 37-38].

Педагогічні методи, здебільшого, є різновидами виховних методів. Це методи формування свідомості (переконування, навіювання, приклади); методи організації діяльності (вправляння, тренування, доручення); методи стимулювання діяльності (заохочення, схвалення, позитивне та негативне підкріплення, змагання); методи самовиховання (самоаналіз, самоконтроль, самонавіювання). [77, с. 39].

Психологічні методи в соціальній роботі застосовують із метою діагностування особливостей індивіда. Це методи психодіагностики (тести інтелекту та здібностей, малюнкові та проєктивні тести, особистісні опитувальники, соціометрія, тощо); психотерапевтичні методи (психодрама, соціодрама, ігрова терапія, психосоціальна терапія, сімейна психотерапія, поведінкова терапія, тощо); психокорекційні методи (психогімнастика, арт-терапія, казкотерапія); психологічне консультування.

Соціологічні методи використовують найчастіше для збору інформації щодо окремих суспільних проблем і визначення ставлення людей до них. Переважно це спостереження, методи опитування (інтерв'ю, анкетування,

фокус-група), методи аналізу документів (традиційний аналіз, контент-аналіз), біографічний метод, експертна оцінка [78, с. 121].

Серед методів власне соціальної роботи вирізняють: метод вирішення проблем (Х. Перлман), психосоціальний метод (Ф. Холліс), метод екологічного підходу, метод психологічного підходу (О. Ранк), кризово орієнтований метод, раціональний метод (Г. Вегнер), метод терапії (М. Глассер).

Метод вирішення проблем ґрунтується на базовому постулаті психодинамічної концепції, згідно з яким все людське життя є «проблемновирішальним процесом». Завдання фахівця та інших спеціалістів, залучених до ведення випадку полягає в тому, щоб допомогти сім'ї розібратися у складних обставинах.

Основу психосоціального методу становить з'ясування причин девіантної чи дезадаптивної поведінки членів сім'ї, створення «історії хвороби клієнта». Метод передбачає комплексну діагностику «особистості в ситуації», при зацікавленій участі самого отримувача соціальних послуг. Психосоціальний метод інтенсивно застосовується у випадках усвідомлення клієнтом своїх індивідуальних і соціальних проблем, наприклад проблем, пов'язаних зі здоров'ям.

Метод екологічного підходу пропонує покращання взаємодії людини і навколишнього середовища на основі позитивного взаємообміну.

«Людина – навколишнє середовище» розглядаються як взаємодоповнювальні системи; відтак, отримувач послуг має таке оточення, яке він формує відповідними способами [53, с. 49].

Метод психологічного підходу передбачає, що соціальний працівник під час надання допомоги має виявляти значно менший, ніж психоаналітики, інтерес до «дитячих» переживань отримувача соціальних послуг. Воля і здатність до змін – ось ті домінанти, що лежать в основі теорії і практики зазначеного підходу.

Кризово орієнтований метод – це комбінований метод, що використовує елементи психотерапії, практичної психології і раціональних дискусій у соціальній роботі. Він застосовується за таких кризових станів, як тривога, почуття сорому, провини, ворожості тощо.

Раціональний метод – альтернатива психоаналітичним моделям індивідуальної роботи. Його мета полягає у зміні свідомості отримувача послуг. Метод застосовують у тих випадках, коли клієнт шукає допомоги в розумінні своєї проблемної ситуації [94, с. 78-79].

Метод терапії передбачає, що людині потрібно відчувати свою цінність, любов і повагу до себе, а для цього необхідна відповідна поведінка. Мета методу полягає в тому, щоб допомогти отримувачу послуг зрозуміти власну поведінку і прийняти відповідальність за неї [84, с. 130-132].

Безумовно, у наш час для роботи з дітьми, які опинилися у складних життєвих обставинах і тимчасово перебувають у сім'ї патронатного вихователя, існує також багато методичних прийомів (технік і технологій) терапії. Соціальні педагоги, фахівці із соціальної роботи, патронатні вихователі та інші фахівці, залучені до ведення випадку, в своїй практичній діяльності можуть використовувати ігрову терапію, арттерапію, бібліотерапію, казкотерапію, логотерапію, лялькотерапію, музичну терапію, танцювальну терапію, психогімнастику, епістолярну терапію тощо.

Зупинимось коротко на кожному із зазначених методів.

Ігротерапія – використання різноманітних ігор. Гра виступає дійовим терапевтичним засобом, тому, що вона сприяє звільненню від напруги, психологічних «затисків», стереотипів, стимулює розвиток енергійності, життєвого оптимізму, створює умови для особистісного росту дитини, зміни ставлення до свого «Я», підвищення рівня само-сприйняття. Для організації ігор можна використовувати неструктурований ігровий матеріал (воду, пісок, глину, пластилін), який сприяє розвитку сублімації [82, с. 70].

Арттерапія – терапія засобами мистецтва. Арттерапія дає вихід внутрішнім конфліктам і сильним емоціям, сприяє підвищенню самооцінки дитини та її здатності усвідомлювати свої відчуття.

Існує декілька варіантів цього методу:

- використання вже існуючих творів мистецтва через їхній аналіз і інтерпретацію клієнтами;
- спонукання дитини до самостійної творчості;
- використання творів мистецтва і самостійна творчість дитини;
- творчість самого фахівця - ліплення, малювання й ін., спрямоване на взаємодію з дитиною. [82, с. 73].

Бібліотерапія – вплив на дитину за допомогою читання спеціально підбраної літератури з метою нормалізації чи оптимізації його психічного стану. Терапевтичний вплив читання проявляється в тому, що ті чи ті образи і почуття, думки, бажання, що засвоюються за допомогою книжок, компенсують брак власних уявлень, замінюють тривожні думки і почуття, спрямовуючи їх до нових цілей. У процесі читання книги дитина веде записи, аналіз яких допомагає об'єктивно оцінити його стан. Список книг психотерапевт підбирає відповідно до проблеми дитини. [82, с. 91].

Казкотерапія є одним із найцікавіших терапевтичних методів. Казка з її багатим виховним потенціалом та емоційною забарвленістю дозволяє вирішити безліч психологопедагогічних завдань.

В казкотерапії переважно використовуються такі форми роботи:

- аналіз відомих дитячих казок; створення казки «по слову від кожного»; експромтне інсценування казки;
- вигадування кінця казки чи початку нової казки;
- створення авторської казки кожним членом, де в завуальованій формі він розповідає про власні проблеми, переживання та очікування. Аналіз таких казок дозволяє терапевту більш яскраво побачити причини життєвої

кризи дитини чи підлітка, оцінити рівень позитивних зрушень, що відбулись (чи не відбулись) у клієнта [82, с. 94].

Логотерапія – метод розмовної терапії – передбачає розмову з дитиною, спрямований на вербалізацію (словесний опис емоційних переживань пацієнтів терапевтом) емоційних станів, словесний опис емоційних переживань. У процесі логотерапії в особистості клієнта повинна відбутися перебудова, щоб він зміг самостійно виявляти конструктивні зміни в самому собі. Це приносить задоволення, підвищує ступінь самоповаги, сприяє становленню зрілої особистості. [82, с. 101].

Лялькотерапія – використання лялькової драматизації. Терапевт розігрує ляльковий спектакль, в якому бачить конфліктні і значимі для дитини ситуації, пропонуючи їй їх оцінити як сторонньому спостерігачу. До лялькотерапії, в якій всі дійові особи – звірі, варто залучати дітей, що проявляють тривогу, страх, піддавалися стресу, різноманітним травмам [47, с. 101].

Психогімнастика – одна з форм терапії, при якій взаємодія ґрунтується на руховій експресії, міміці, пантоміміці. Вправи спрямовані на зменшення напруги і скорочення емоційної дистанції учасників групи, а також на вироблення вміння виражати почуття, бажання – свої й іншої людини. Наприклад, вправи по зняттю напруги складаються з найпростіших рухів: я йду по воді, по гарячому піску, поспішаю на навчання, повертаюся з навчання та ін. Поєднання міміки, жестів, рухів і дотиків створює більш повну можливість вираження і передачі своїх відчуттів і намірів без слів. Для дітей і підлітків це є необхідним переживанням і пізнанням того, що своїм тілом можна передати думку іноді більш переконливо, ніж словом. [14, с. 27].

Епістолярна терапія – написання листа. Цей метод терапії дозволяє досягнути реставрації міжособистісних стосунків у випадку, коли мовний контакт порушено чи він взагалі не існує. Те, що написано, переконує та навіює сильніше, ніж сказане. Крім того, лист до дитини (чи до батьків)

можна використати як допоміжний засіб корекції стосунків. Такий лист повинен починатись словами любові та поваги. Лист має бути лаконічним, яскравим і обов'язково приємним. Бажано, щоб лист містив конструктивні пропозиції щодо покращення порушених міжособистісних стосунків. В епістолярній терапії переважно використовуються такі форми роботи: лист до реального (уявного) друга; лист самому собі (до своїх) кращого «Я», до свого поганого «Я»); лист до улюбленого героя (літературного, історичного, політичного тощо); лист у майбутнє та ін. [14, с. 34-35].

Особливу увагу хочемо акцентувати на тому, що інструментально-методичну базу тієї чи іншої технології соціально-педагогічної роботи з дітьми, які опинилися в складних життєвих обставинах, складають методи соціально-педагогічної роботи, що визначаються як «способи взаємозв'язаної діяльності соціального педагога і клієнта, які сприяють накопиченню позитивного соціального досвіду, соціалізації чи соціальній реабілітації останнього» [98, с. 225–226].

Вважаємо, що задля соціально-педагогічної роботи з дітьми, які опинилися в складних життєвих обставинах, доцільними є такі групи методів: організаційні/адміністративні (регламентування, нормування та інструктування); соціально-економічні (натуральна та грошова допомога, моральне заохочення клієнта, встановлення пільг, здійснення патронажу, допомоги в побутовому обслуговування та ін.); педагогічні (методи формування свідомості, організації діяльності, стимулювання діяльності, самовиховання); психологічні (тестування, методи групової психотерапії та психокорекції, арт-терапії, епістолярної терапії, казко-терапії, соціально-психологічний тренінг); соціологічні методи (спостереження, опитування, інтерв'ювання; анкетування, фокус-групу, біографічний метод, метод аналізу документів, соціуму, метод соціальної паспортизації); інші (метод вуличної соціальної роботи, метод роботи в громаді та метод «рівний – рівному») [54, с. 176–189].

Вибір форм і методів роботи, тієї чи іншої технології залежить від пріоритетів соціально-педагогічного забезпечення прав таких дітей. Зокрема, загальна технологія соціально-педагогічного забезпечення прав дітей, котрі виховуються в сім'ях, що опинилися в складних життєвих обставинах, окрім базових технологій – ведення випадку, оцінки потреб дитини та її сім'ї, представлення та відстоювання інтересів дитини, – включає технологію соціального супроводу/соціального супроводження, методику проведення сімейних групових нарад і т. д. [73, с. 142-143].

Одним із методів соціальної роботи з дітьми, які тимчасово перебувають в сім'ї патронатного вихователя є соціальна реабілітація. Передусім реабілітація представляє собою комплекс заходів, спрямованих на відновлення порушених чи втрачених індивідом суспільних зв'язків та відносин внаслідок стану здоров'я зі стійкими розладами функцій організму (інвалідність); зміни соціального статусу (безпритульні діти, біженці). Метою соціальної реабілітації є повернення особистості до суспільно-корисної діяльності, формування позитивного відношення до життя, праці, навчання [30, с. 33].

Як показує досвід, найбільш розповсюдженими видами соціальної реабілітації в соціально-педагогічній діяльності та в діяльності патронатного вихователя та спеціалістів, залучених до ведення випадку, є психологічна, педагогічна і професійна реабілітація.

Зупинимось на перших двох, оскільки вони найбільше підходять для вищезазначеної категорії дітей.

Отже, психологічна реабілітація спрямована на подолання в свідомості дитини уявлення про безвихідь її становища, відновлення захисних сил організму, формування впевненості та мотивації щодо подолання почуття тривоги, страху чи провини, психологічних комплексів, невпевненості у своїх силах, зміцнення активної, діяльної особистісної позиції дитини. Педагогічний аспект соціальної реабілітації передбачає навчання, виховання

та всебічний розвиток, в першу чергу, дітей з фізичними та розумовими обмеженнями, для дітей, які тимчасово не можуть проживати в біологічних сім'ях, створення умов для розвитку їх потенційних можливостей. Його складовими є різні форми підготовки особистості до життя в суспільстві та сім'ї, окремі напрями її професійної орієнтації та навчання певним видам трудової діяльності.

Доречно наголосити, що педагогічну реабілітацію, в порівнянні з психологічною, переважно, характеризують заходи виховного і навчального характеру, спрямовані на те, щоб дезадаптована дитина опанувала, по можливості, знаннями, вміннями і навичками самоконтролю й усвідомленої поведінки, самообслуговування, отримала необхідний рівень загальної чи додаткової шкільної освіти. Також в процесі педагогічної реабілітації дитина опановує досвід людських відносин і життя в суспільстві, основи побутових, комунікативних ділових, правових норм поведінки.

У практиці індивідуальної соціальної роботи з дітьми, які виховуються в умовах патронатних сімей, використовуються й інші методи, зокрема стосовно випадків агресивної поведінки, сексуальних негараздів, проблем наркозалежних осіб тощо.

Ефективність використання того чи іншого методу соціальної роботи залежить від багатьох чинників, серед яких: особистісні і професійні якості соціального працівника/фахівця із соціальної роботи, патронатного вихователя та фахівців, залучених до ведення випадку, психофізіологічні особливості отримувача соціальних послуг, характер взаємовідносин між працівником і клієнтом, складність проблеми, що вирішується, тощо. [101, с. 144-145].

Детально проаналізувавши кожен із методів, можна припустити, що жоден із методів соціальної роботи з дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах не є універсальним. Тому кінцевий результат діяльності фахівця із соціальної роботи безпосередньо залежить від вдало розробленої

технології/методики вирішення наявної проблеми та вміння використовувати той чи інший метод роботи.

Щодо форм соціальної роботи, то їх можна розглядати, як способи організації взаємодії соціального працівника (фахівця із соціальної роботи) з отримувачами соціальних послуг, котрі спрямовані на створення умов для їх позитивної активності, вирішення відповідних завдань надання допомоги та підтримки.

У практиці соціальної роботи з сім'ями з дітьми, які опинилися у складних життєвих обставинах, використовують багато різноманітних форм, які класифікують:

- 1) за кількістю учасників:
 - індивідуальні (телефонні розмови, візит у сім'ю, зустріч, співбесіда, консультація);
 - групові (бесіда, дискусія, диспут, тренінг, група взаємодопомоги, конкурси);
 - масові (акції, спортивне свято, день-свято, тиждень сім'ї, фестивалі тощо);
- 2) за домінуючим засобом впливу:
 - вербальні (лекції, бесіди, диспути);
 - практичні (аукціони, тренінги, ярмарки послуг тощо);
 - наочні (газети, плакати, соціальна реклама, показ відеофільмів тощо).

Організаційними формами соціально-педагогічної роботи є: індивідуальні (бесіда, консультування, гра, творче завдання, зустріч з фахівцем); групові (дискусія, конкурс, рольова гра, прес – конференція, лекція, збори, змагання); масові (свято, концерт, фестиваль, акція та ін.).

Натомість, в першу чергу зупинимося на індивідуальній формі роботи, так як вона є найефективнішою у роботі з дітьми, які опинилися у складних життєвих обставинах.

Охарактеризуємо коротко кожну із форм.

Отож, найчастіше у роботі з дітьми в патронаті використовується бесіда. Під бесідою слід розуміти розмову двох або більше осіб для того щоби отримати певну інформацію, вирішити важливі проблеми. Ця форма робота підходить як для патронатних вихователів, так і для спеціалістів, що працюють з дитиною та його біологічною сім'єю.

Доречно також використовувати гру, адже саме в грі дитина розкривається, гра дає можливості для розвитку дитини. Поміж, цим в грі дитина має нагоду закріпити ті навички, якими вона щойно оволоділа, розвиває важливі сторони своєї психіки. Також, саме в грі дитина має змогу відчутти себе самостійною, спілкуватися з однолітками, реалізувати і поглиблювати свої знання та вміння. В процесі гри можуть розкриватися ті можливості, які дитиною ще не реалізуються у повсякденному житті. Безумовно, тут слід звернути увагу на те, що ігри мають бути підібрані відповідно до віку дитини та проблематики, яка є у дитини.

Неабияку роль в ході реабілітації дитини в патронатній сім'ї мають індивідуальні зустрічі та телефонні розмови з фахівцями, які причетні до ведення випадку. Тематика та частота таких зустрічей відбувається відповідно індивідуального плану захисту дитини.

Однак, не слід забувати про таку форму індивідуальної роботи, як консультування. Саме консультування може використовуватись для всіх причетних до випадку осіб: дитини, яка перебуває в патронаті, її біологічної родини, так і самого патронатного вихователя, його помічника та членів їх сім'ї.

Як показує практика, консультування проводить практично кожен фахівець соціальної сфери, який працює з дітьми та особами, які опинилися у складних життєвих обставинах. В процесі консультування спеціалісти надають допомогу, яка включає інформування з різних питань, допомагає аналізувати проблеми, прояснює конфліктні зони та шукати шляхи вирішення проблемних ситуацій. Особливо хочемо акцентувати увагу на

тому, що для того, щоб професійно проводити консультування, кожен із фахівців має володіти основами консультування.

Коротко зупинимося на сутності групової роботи, яка зазвичай полягає у пріоритетах спілкування з людьми людьми, які мають дещо спільне, зокрема у патронатному вихованні – це проблема дитини та її сім'ї, яку вирішують багато спеціалістів. В груповій роботі існує багато різних організованих груп з великим вибором цілей і форм роботи, але всі вони мають дещо спільне, а саме взаємодію між людьми, які об'єднані однією проблемою.

Найчастіше при роботі з дитиною в патронаті та її біологічною родиною використовуються конкурси на найрізноманітніші тематики, дискусії що стану виховання, догляду та реабілітації дитини, конкурси, прес – конференції з питань діяльності патронатних сімей, лекції, що допомагають підвищити батьківський потенціал, а дітям – здолати неприйнятну поведінку, підвищити свою самооцінку та набути навичок самообслуговування.

В той же час, як показує практика, на відміну від двох вищевказаних форм, масова форма роботи у патронаті використовується рідше всього. В переважній більшості, вона обмежується участю дітей та патронатних вихователів у святах, фестивалях, концертах, різних святкових акціях. В переважній більшості ця форма є наснаженням до роботи патронатних вихователів та розширення кола друзів для дітей під патронатом.

В той же час є очевидним, що в умовах патронатних сімей, з дітьми, які опинилися у складних життєвих обставинах, найбільше підходять індивідуальні форми роботи. Адже ці діти, як ніхто інший, потребують до себе особливої уваги і індивідуального підходу щоб отримати реабілітацію та повернутись у біологічну сім'ю.

2.2. Сутність та досвід соціальної роботи з сім'ї дітьми, які опинилися у складних життєвих обставинах в умовах патронатного вихователя

Наразі в Україні створені та функціонують 160 патронатних сімей, в яких пройшли реабілітацію більше як 846 дітей, які потребували захисту. Кожна третя дитина повернулася до своїх батьків, інші були влаштовані в сімейні форми влаштування і тільки невелика частина дітей (з поважних причин) потрапила до інтернатних закладів.

Аналіз наукової літератури та практичного досвіду проведений у попередніх розділів дозволяє констатувати, що метою патронату над дитиною є забезпечення захисту прав дитини, яка через складні життєві обставини тимчасово не може проживати разом з батьками/законними представниками, надання їй та її сім'ї послуг, спрямованих на повернення у сім'ю відповідно до найкращих інтересів дитини.

Зазвичай, як показує досвід, виявлені, знайдені чи вилучені з небезпеки діти, за відсутності близьких родичів, готових тимчасово взяти дитину до себе, направляються до інституційних закладів: притулків, центрів соціально-психологічної реабілітації, будинків дитини, дитячих будинків, інтернатів, які значно віддалені від місця попереднього проживання дитини, що ускладнює контакти дитини з родиною, що порушує право дитини на виховання в сім'ї, або в умовах, наближених до сімейного середовища.

Водночас, вивчаючи це питання спеціалістами обласних центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, служб у справах дітей, було встановлено, переважна більшість таких дітей, мають батьків або родичів, які, за професійної підтримки, могли б розпочати належними чином опікуватися дитиною. Проте, у інтернатному закладі діти, як правило, залишаються досить довго, а інколи і до набуття ними повноліття (з порушенням права дитини жити та виховуватися в безпечному сімейному середовищі).

Тож є очевидним те, що послуга патронату дозволяє запобігти інституційному розміщенню дитини й уникнути ризиків бути недоглянутою, дає можливість дитині бути почутою, мати поруч тих дорослих, які готові професійно та толерантно пояснити що відбувається в житті дитини та її батьків, чому це сталося і що буде далі.

Заслуговує на увагу й те, що влаштованим під патронат дітям забезпечується індивідуальний підхід та цілодобова увага патронатного вихователя. Таким чином, останній, через постійне, індивідуальне спілкування з дитиною, може якнайкраще визначити усі її потреби (фізичні, емоційні, соціальні, потреби у розвитку та ін.) та, за підтримки міждисциплінарної команди спеціалістів, визначити шляхи їх задоволення.

Як показує досвід, часто тимчасовими вихованцями патронатних сімей стають діти, які потребують нагальної та невідступної уваги, наприклад, діти, знайдені на вулиці, місцезнаходження чиїх батьків невідоме, діти з особливими потребами, діти, які пережили травму чи втрату близької людини, мають уповільнення в розвитку, як результат недбалого ставлення своїх батьків.

Очевидно, що головний підхід патронату – адресування тих потреб дитини, які не помічалися її біологічними батьками чи особами, які їх заміщали, забезпечення для неї люблячого сімейного середовища у період прийняття рішення щодо подальшої її долі у такий спосіб, який найкраще відповідатиме інтересам саме цієї дитини.

Тож у контексті послуги патронату, в першу чергу, розглядається можливість усунення тих факторів, які заважають біологічним батьками або найближчому сімейному оточенню належним чином опікуватися дитиною, з тим, щоб повернення дитини до її сім'ї стало реальним. У таких випадках, за умови що біологічні батьки мають змогу бачитися та спілкуватися з дитиною, таке спілкування заохочується – завдяки цьому соціальним працівникам легше сформувати у батьків мотивацію до змін, оцінити їхні

істинні мотиви та готовність самотійно опікуватись дитиною, що дає можливість органу опіки та піклування приймати обґрунтовані рішення, спрямовані на забезпечення найкращих інтересів дитини. [108, с. 89].

Поряд з цим, в свою чергу, соціальний працівник забезпечує супровід біологічної сім'ї дитини, формує у біологічної сім'ї спроможність активізувати ресурси для самотійного розв'язання негараздів, проводить залучення ширшого родинного кола, сприяє для досягнення максимальних змін на краще.

Отже, таким способом можна вважати, що сутність послуги патронату над дитиною, яка опинилася у складних життєвих обставинах полягає у комплексному підході, професійності та узгодженості дій спеціалістів під час ведення випадку дитини та її сім'ї.

Давайте детальніше розглянемо та проаналізуємо, які саме спеціалісти маються на увазі.

Перш за все – це спеціаліст служби у справах дітей. Саме він здійснює заходи щодо захисту дитини, дотримання її прав та прийняття рішень з урахуванням найкращих інтересів саме цієї дитини. Більше того, спеціаліст служби у справах дітей є менеджером з ведення випадку дитини, яка потрапила на проживання у сім'ю патронатного вихователя. Він збирає всю необхідну про дитину інформацію, аналізує її, координує діяльність спеціалістів, причетних до ведення випадку, за пропозиціями спеціалістів формує план індивідуального захисту дитини і контролює його виконання. Спеціаліст служби у справах дітей організовує засідання міждисциплінарної команди з ведення випадку та вносить пропозиції щодо цього випадку на розгляд Комісії з захисту прав дитини.

У той же час особливої уваги заслуговує робота патронатного вихователя у цьому підході до надання послуг дітям, які опинилися у складних життєвих обставинах. Саме патронатний вихователь, відповідно до свого функціоналу, забезпечує догляд, виховання та реабілітацію

влаштованій під патронат дитині. На патронатного вихователя покладається обов'язок:

- забезпечити дитину житлом, одягом, харчуванням тощо;
- створити дитині умови для навчання, фізичного та духовного розвитку;
- співпрацювати з батьками, іншими законними представниками дитини задля подолання складних життєвих обставин у межах та у спосіб, визначених органом опіки та піклування;
- забезпечити надання чи доступ до послуг, визначених договором про патронат над дитиною;
- сприяти контактам дитини з батьками, іншими законними представниками, родичами, крім випадків, коли батьки позбавлені батьківських прав або в судовому порядку обмежені у праві спілкування з дитиною.

Важливим є те, що він здійснює свою професійну діяльність щодо догляду та виховання дітей в умовах своєї сім'ї, залучаючи до надання послуг в суботні, недільні дні та вечірні години добровільного помічника із числа членів сім'ї. Залучення ще одного члена сім'ї обґрунтовується потребою гарантії у забезпеченні безпеки дитини; підтримки у виконанні певних обов'язків з догляду, особливо у разі влаштування одночасно декількох дітей, немовляти, дітей з особливими потребами тощо.

Окрім того, щоб якісно та ефективно надавати послугу дітям, які опинилися у складних життєвих обставинах, патронатний вихователь та його добровільний помічник повинні обов'язково пройти відповідне навчання, за Програмою, що затверджена наказом Міністерства соціальної політики України 19.08.2017 за № 1349, розробленою та апробованою протягом 2013-2016 рр. Партнерством «Кожній дитині», яке проводять обласні центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді (Додаток А).

Передусім, метою програми є формування компетентностей патронатних вихователів щодо догляду, виховання та реабілітації влаштованої під патронат дитини, взаємодії з іншими спеціалістами, батьками/законними представниками дитини в процесі забезпечення найкращих інтересів дитини та надання послуг її сім'ї.

Як показує досвід, участь у Програмі для кандидатів у патронатні вихователі та їх добровільні помічники дає можливість:

- визначити місце та роль послуги з патронату над дитиною в системі підтримки сімей з дітьми та захисту дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах;

- ознайомити кандидатів у патронатні вихователі з основними законодавчими та нормативно-правовими актами України щодо забезпечення прав дітей, підтримки сімей з дітьми;

- представити обсяг повноважень, прав та обов'язків патронатних вихователів;

- розкрити особливості соціально-психологічного стану дітей, які можуть бути влаштовані до сім'ї патронатного вихователя;

- відпрацювати вміння і навички патронатних вихователів підтримувати і зберігати безпечні умови та безпечні стосунки дитини з її сім'єю, родичами, формування нових стосунків при переміщеннях;

- сформувати розуміння особливостей поведінки дитини, яка переживає травми, та навчити кандидатів створювати безпечні й сприятливі умови для дитини;

- відпрацювати вміння й навички оцінювати потреби дитини, обирати форми, методи її догляду та виховання;

- визначити сфери компетентностей патронатних вихователів та їхніх помічників;

- розкрити значення міждисциплінарної команди та роль патронатного вихователя у системі прийняття рішень у найкращих інтересах дитини;

–відпрацювати алгоритм міждисциплінарної взаємодії у застосуванні технології ведення випадку дитини та її сім'ї;

–допомогти кандидатам реально оцінити свої можливості та ресурси щодо виконання обов'язків патронатних вихователів, зробити усвідомлений вибір.

Зміст Програми:

№	Теми занять	Форми проведення занять (год.)			Усього
		Теоретичні	Практичні	Самостійна робота	
1	Сім'я як система: особливості, характеристики та цінності	1	6	2	9
2	Роль сім'ї у задоволенні потреб дитини: ресурси та фактори ризику	2	5	3	10
3	Послуга патронату над дитиною в системі забезпечення прав дітей та підтримки сімей з дітьми	3	4	3	10
4	Організація процесу переміщення при влаштуванні дитини в сім'ю патронатного вихователя	3	4	2	9
5	Підтримка зв'язків дитини з власною родиною	2	5	2	9
6	Основні закономірності розвитку дитини на різних вікових етапах	3	4	3	10
7	Психологічна травма дитини та її наслідки	2	5	3	10
8	Догляд, виховання та реабілітація дитини в сім'ї патронатного вихователя	2	5	3	10
9	Завершення надання послуги патронату над дитиною. Профілактика „емоційного вигорання”	2	5	3	10
10	Сімейна система в умовах надання послуги патронату над дитиною	-	9	-	9
11	Домедична допомога	2	3	1	6
12	Міждисциплінарна команда: партнерство та прийняття рішень в найкращих інтересах дитини	4	10	4	18

	Усього	26	65	29	120
--	---------------	-----------	-----------	-----------	------------

Загальна тривалість програми: 120 години, з них 91 аудиторна (26 лекційних год, 65 – практичних), 29 – самостійної роботи.

Навчання передбачає підготовку кандидатів, їхніх помічників та інших членів сімей, які проживають в одному помешканні з кандидатом, представників міждисциплінарної команди, зокрема: спеціалістів служби у справах дітей, центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, управління соціального захисту населення, дільничного сімейного лікаря, соціального педагога/психолога школи, методиста/психолога дитячого садочку, представника поліції, ГО тощо.

Підготовка сімей кандидатів у патронатні вихователі складається із шести основних компонентів:

Аналізуючи програму підготовки, можна зробити висновки щодо професійного підходу у наданні послуги патронату.

Доречно також зазначити, що патронатний вихователь є членом міждисциплінарної команди, в той час, як його добровільний помічник не є членом цієї команди і може бути присутнім на її засіданні лише в тих випадках, коли цього не може зробити патронатний вихователь.

Слід зауважити, що міждисциплінарна команда з ведення випадку створюється для забезпечення найкращих інтересів дитини, влаштованої до сім'ї патронатного вихователя та надання комплексної підтримки у подоланні складних життєвих обставин її батькам або законним представникам до складу якої в обов'язковому порядку входить патронатний вихователь, працівники соціального закладу та служби у справах дітей. Персональний склад міждисциплінарної команди та її керівник затверджується на засіданні Комісії з питань захисту прав дитини.

Основними завданнями міждисциплінарної команди є:

- аналіз наявної інформації про дитину та її сім'ю;
- здійснення комплексного аналізу обставин, які спричинили розміщення дитини під патронат;
- розробка та реалізація індивідуального плану соціального захисту дитини;
- здійснення заходів щодо забезпечення прав та найкращих інтересів дитини, підтримки батьків або законних представників дитини у подоланні складних життєвих обставин;
- розгляд звітів щодо стану виконання індивідуального плану та досягнутих результатів;
- оцінка перспектив реінтеграції дитини до батьків чи влаштування в нову сім'ю;
- вироблення рішень щодо подальшої долі дитини, які відповідають найкращим її інтересам.

Спеціаліст служби у справах дітей забезпечує взаємодію щодо захисту дитини, дотримання її прав та прийняття відповідних рішень щодо подальшої долі дитини в умовах патронату.

Відповідний спеціаліст центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді забезпечує організацію процесу соціального супроводу біологічної сім'ї дитини, підтримку батьків у подоланні складних життєвих обставин, мотивує родину до змін, акцентуючи сильні сторони та можливі ресурси, допомагає формувати батьківські навички та підвищує батьківський потенціал.

Патронатний вихователь забезпечує належний догляд дитини, створює умови для її розвитку та соціально-психологічної реабілітації. Саме патронатному вихователю, перебуваючи поруч з дитиною практично цілодобово, найпростіше визначити як розвиток подій бачить власне сама дитина, що вона коментує про ті обставини, в яких проживала, як вона відноситься до членів родини, до біологічних батьків та які рішення відповідають найкращим її інтересам.

Крім цих трьох складових до міждисциплінарної команди можуть залучатися представники закладів освіти, дитячого садка, зокрема: методист дитячого садка, психолог, який працює з даною дитиною, класний керівник, соціальний педагог навчального закладу, куратор групи або вихователь групи, які дотичні до системи підтримки контактів безпосередньо з дитиною і до навчально-виховного процесу. Якщо дитина мала досвід перебування в інституційних закладах, то, під час зустрічей, можуть бути запрошені інші спеціалісти із цих закладів. До участі в міждисциплінарній команді можуть також долучатися члени біологічної родини.

Безумовно, особливості надання послуги патронатним вихователем визначаються готовністю, в разі потреби, негайно прийняти у своїй сім'ї дитину/дітей, які опинилися в складних життєвих обставинах і потребують захисту.

Як бачимо, робота патронатного вихователя пов'язана з надмірним психологічним навантаженням, потребує спеціальної підготовки та професійної майстерності щодо налагодження стосунків з дитиною, яка розлучена зі своїми батьками, оцінки її потреб, створення сприятливих, комфортних умов для корекції поведінки дитини, підтримки стосунків з батьками, родичами, сприяння поверненню дитини до родини чи влаштування до іншої форми виховання.

Не можливо також недооцінити роль фахівця з соціальної роботи, який здійснює супровід сім'ї дитини, яка перебуває тимчасово в патронатній сім'ї, допомагає батькам дитини подолати складні життєві обставини, а у разі потреби сприяє залученню спеціалістів (психолог, юрист, психотерапевт, логопед тощо), отриманню необхідних соціальних виплат, послуг, чи замовляє їх у районних, обласних спеціалістів. Слід також наголосити, що саме він є кейс-менеджером ведення випадку сім'ї дитини, яка перебуває тимчасово в патронатній сім'ї.

Варто зауважити, що патронатний вихователь, соціальні працівники і біологічні батьки дитини та родичі об'єднані спільною метою – створення найкращих умов для зростання дитини та подолання складних життєвих обставин, що можуть спричинити остаточне розлучення дитини з батьками, а батьків позбавити батьківських прав.

Важливим є також і те, що базові послуги догляду, виховання дитина отримує у сімейних умовах і в більшості випадків дитина продовжує спілкування з близькими людьми, відвідує свій же дитячий садок чи школу, відповідальність за долю дитини не перекладається на спеціалістів притулків, центрів соціально-психологічної реабілітації, інтернатів обласного рівня. У такій ситуації, коли дитина знаходиться недалеко, і біологічні батьки можуть з нею бачитись і спілкуватись (якщо таке спілкування є безпечним), соціальним працівникам легше сформувані у батьків мотивацію до змін, оцінити їхні істинні мотиви та здатність опікуватись дитиною, дає

можливість органу опіки і піклування приймати обґрунтовані рішення, спрямовані на забезпечення найкращих інтересів дитини.

У разі, якщо біологічні батьки дитини позбавляються прав щодо її виховання, патронатний вихователь забезпечує підготовку дитини до постійного влаштування, надає підтримку у налагодженні стосунків дитини (відповідно до вимог законодавства) з опікуном/усиновителем/прийомними батьками.

Однак, детально проаналізувавши діючу мережу сімей патронатних вихователів на сьогоднішній день, вважаємо за необхідне припустити, що наявна кількість сімей патронатних вихователів наразі не відповідає потребі в громадах і розвиток послуги патронату йде дуже повільними темпами.

Так, станом на 10.02.2020 року в Україні нараховувалось 125 патронатних сімей, а станом на 10.07.2020 року – 139, з них у 2020 році створено тільки 16 сімей. Якщо брати до уваги статистичні дані станом на 01.10.2020, то станом на вищезгадану дату по Україні створено і функціонують 160 патронатних сімей (за три місяці створено 21 патронатну сім'ю) (Додатки Б, В.).

Понад 846 дітей (з них 241 дитина у 2020 році) отримали послугу патронату. Вибуло 611 дітей (з них 241 дитина у 2020 році), з них: 273 дітей повернулися до біологічних родин, 297 дітей влаштовані до сімейних форм влаштування, однак 41 дитина розміщена до інституційних закладів.

Особливо хочемо акцентувати увагу на дітях, які повернулися в біологічні сім'ї, адже це найкращий результат, який може надати послуга патронату. За результатами аналізу досвіду, задля досягнення такого вагомого результату патронатними вихователями та членами міждисциплінарних команд була пророблена дуже велика робота.

Виходячи з того, що процес розставання з родиною викликає у дітей безліч негативних емоцій (злість, почуття провини, прикрість, фрустрація тощо), патронатні вихователі розуміють, що контакти із біологічними

батьками допомагають їм прожити чи випустити деякі із цих почуттів. Тому часто зазначають, що перед зустріччю із батьками, під час і після цієї зустрічі діти зазвичай більш засмучені. Практика показує, якщо дітям дозволяється мати контакти із власною родиною і виражати свою засмученість, то ймовірно, що вони менше переносять ці почуття на патронатного вихователя. Вони можуть налагодити позитивні відносини з патронатним вихователем. Чим ближче день переміщення дитини назад у біологічну родину, тим частота зустрічей збільшується. Постійні контакти із власними батьками дозволяють дитині переконатися, що вони піклуються про неї, якщо знаходять можливість зустрітися. Дитина також може побачити, що всі дорослі: батьки, патронатний вихователь і соціальний працівник – заодно. Також дитина може побачити, як багато батьки роблять для того, щоб повернути її додому. Дослідження у сфері охорони дитинства свідчать, що постійні зустрічі дітей із власними батьками – самий яскравий індикатор можливості возз'єднання родини. І діти це відчують. Якщо їхні батьки не з'являються на зустрічі, дітям легше побачити обмеженість їхніх можливостей.

У той же час контакти допомагають і батькам. Як дитина може фантазувати про «ідеальних» батьків, так і батьки можуть забувати, наскільки важко в дійсності виховувати дітей. Постійні контакти з дитиною допомагають їм оцінити їхні власні можливості та інтерес до виконання батьківських функцій і возз'єднання родини. Поряд з цим контакти між дітьми і батьками допомагають патронатному вихователю. Ці контакти втримують їх від надмірної прив'язаності до дитини, тому що їм доводиться переконуватися, що дитина і її батьки належать один одному. Познайомившись із біологічними батьками, патронатний вихователь може краще зрозуміти поведінку дитини.

Один із самих головних аргументів на користь зустрічей полягає в тому, що постійні контакти допомагають всім дорослим: біологічним

батькам, патронатному вихователю і соціальному працівникові – працювати в партнерстві з метою забезпечення стабільного сімейного середовища для дитини. Зустрічі дитини з її сім'єю повинні відбуватися частіше і тривати довше, якщо планується повернення дитини до батьків. Організація частіших контактів перед вибуттям дитини до біологічної сім'ї сприяє швидшій адаптації дитини до переходу на проживання до біологічних батьків.

Працюючи в команді з біологічними батьками перед поверненням дитини в біологічну сім'ю, патронатний вихователь наснажує біологічних батьків перед зустрічами з дитиною, ділиться успіхами дитини, її досягненнями, може сам разом з дитиною відвідувати сім'ю за місцем проживання дитини.

Оскільки дитина має знову звикати до своєї сім'ї та домівки, за заявою батьків, дитину можна забрати додому на вихідні. В деяких випадках разом з дитиною може відвідувати на вихідні з ночівлею і патронатний вихователь.

Не варто забувати і про родичів, які є в дитини, зокрема бабусь та дідусів. Перед поверненням дитини патронатний вихователь допомагає організувати з ними зустрічі, відвідує їх разом з дитиною.

Поряд з цим, готуючи дитину до виходу, патронатний вихователь формує та накопичує рекомендації для батьків, адже за період проживання в сім'ї патронатного вихователя дитина змінилась – її звички, розпорядок дня, особливості характеру та поведінкові особливості.

Доречним буде також формування позитивного відношення у дитини до своїх батьків та укріплення бажання батьків прийняти дитину назад додому. Саме це є одним із завдань патронатного вихователя та міждисциплінарної команди у випадку повернення дитини до біологічної родини.

Слід зауважити, що будь який випадок розпочинається з роботи на повернення дитини. Але, на жаль не завжди результати соціального супроводу сім'ї дитини дають позитивний результат і не завжди сім'я може

воз'єднатися. Коли є ризики, це будуть сигнали для патронатного вихователя для зміни підходу. Дитині дається розуміння того, що вона не може повернутись в свою сім'ю і служба у справах дітей розпочинає пошук сімейних форм влаштування для дитини.

Патронатний вихователь в такому випадку сприяє встановленню контакту дитини з потенційними кандидатами. Поряд з цим, готує дитину до встановлення контакту, веде переговори з потенційними кандидатами щодо дитини, яка проживає в патронаті. Це дає змогу і дитині, і потенційним кандидатам швидше познайомитись, встановити контакт і знайти спільну мову. Перед виходом дитини у сімейні форми влаштування патронатний вихователь готує рекомендації щодо догляду, виховання та забезпечення потреб дитини.

Звичайно, не є виключенням і випадки, коли дитина з сім'ї патронатного вихователя влаштовується до інституційного закладу. Це може свідчити про неякісну та неефективну роботу міждисциплінарної команди з ведення випадку. Перед переміщенням в заклад патронатний вихователь готує дитину та надає рекомендації спеціалістам закладу з питань догляду за дитиною.

Безумовно, як показує досвід, задля того, щоб досягти якісного результату – повернення дитини у біологічну сім'ю, потрібна ефективна робота патронатного вихователя разом з членами міждисциплінарної команди.

2.3. Методичні рекомендації щодо оптимізації соціальної роботи з дітьми, які проживають та виховуються у сім'ях патронатних вихователів

На основі аналізу науково-методичної літератури та досвіду функціонування патронатної сім'ї, здійсненого у попередніх підрозділах, нами були напрацьовані методичні рекомендації за двома напрямками:

1. Діяльність суб'єктів соціальної роботи, які залучені до процесу надання соціальних послуг дітям, які проживають та виховуються у патронатних сім'ях, а також їх біологічним сім'ям.

2. Здійснення соціально-педагогічної роботи з дітьми, які опинилися у складних життєвих обставинах в умовах патронатної сім'ї спрямованої на реінтеграцію їх до біологічних сімей та соціально-педагогічної роботи з сім'ями після повернення дитини.

Проаналізуємо по чергово кожен з означених напрямів.

Передусім сформулюємо рекомендації стосовно першого напрямку – діяльність суб'єктів соціальної роботи, які залучені до процесу надання соціальних послуг дітям, які проживають та виховуються у патронатних сім'ях, а також їх біологічним сім'ям.

Виходячи з того, що в умовах деінституціалізації усе більше актуалізується роль соціальної роботи із сім'ями та дітьми в складних життєвих обставинах, можна визначити потребу в застосуванні якісно нових підходів до надання комплексних соціальних послуг.

Формулюючи методичні рекомендації стосовно першого напрямку, ми враховували, що стаття 18 Закону України «Про соціальні послуги» від 17 січня 2019 року встановлює, що надання соціальних послуг з 01 січня 2020 року здійснюється шляхом ведення випадку, хоча на сьогодні цю технологію не завжди використовують спеціалісти та кейс-менеджер з ведення випадку. Дуже часто робота обмежується соціальним супроводом, що не дає якісного результату, адже для комплексної послуги патронату, в ході роботи з дитиною, яка опинилася у складних життєвих обставинах, використовується саме технологія ведення випадку, а сім'я, з якої тимчасово вилучена дитина – береться під соціальний супровід.

Під час розробки методичних рекомендацій ми враховували, що ключову функцію в ході надання комплексної послуги патронату відіграє міждисциплінарна команда. І саме реалізація реінтеграції дитини з патронату

до біологічної сім'ї можлива тільки за умови ефективної роботи кожного з членів міждисциплінарної команди.

При цьому доречним буде відмітити, що міждисциплінарна команда з ведення випадку в патронаті складається з суб'єктів соціальної роботи з сім'ями та дітьми, які опинилися у складних життєвих обставинах. Досить часто, ці команди формуються з керівників різних установ та організацій, які не зовсім володіють ситуацією щодо випадку і не можуть забезпечити ефективне надання послуги.

Варто обумовити, що у своїй діяльності міждисциплінарна команда забезпечує: аналіз складних життєвих обставин та їх вплив на влаштовану під патронат дитину; формування, виконання та моніторинг індивідуального плану захисту дитини; надання послуг дитині та її сім'ї з метою подолання чи мінімізації складних життєвих обставин; оцінка перспектив реінтеграції дитини в біологічну сім'ю, чи визначення сімейної форми влаштування; вироблення рішень щодо подальшої долі дитини, які відповідають найкращим її інтересам.

Зупинимось коротко на кожному з пунктів.

1. *Аналіз складних життєвих обставин та їх вплив на влаштовану під патронат дитину:* в цьому пункті ми рекомендуємо кейс-менеджеру та спеціалістам, залученим до ведення випадку звертати увагу на складність випадку сім'ї, яка опинилася в складних життєвих обставинах і звідки тимчасово вилучена дитина. Цей випадок, за результатами оцінки потреб сім'ї може класифікуватись, як: простий, середньої складності, складний або ж екстрений. В кожному окремому випадку пропонуємо приміняти різний алгоритм дій. Від того, який алгоритм дій обере міждисциплінарна команда, буде залежати подальша доля влаштованої під патронат дитини. Таким чином, рекомендуємо звернути увагу на висновок оцінки потреб сім'ї, особливо якщо це екстрений випадок, де зазвичай існує загроза життю і здоров'ю дитини і дитина влаштовується під патронат наказом служби у

справах дітей, не чекаючи рішення органу опіки і піклування. Позаяк, в переважній більшості, такі діти не повертаються в біологічну родину, бо їх батьків позбавляють батьківських прав. В таких випадках рекомендуємо міждисциплінарній команді вже на перших засіданнях розглядати питання про підбір для дитини альтернативної форми сімейного влаштування. Як показує практика, досить часто це питання виноситься невчасно і дитина має перебувати в патронатній сім'ї більше зазначеного законодавством терміну, що абсолютно перечить забезпеченню її найкращих інтересів.

Стосовно інших складностей випадків, рекомендуємо систематично заслуховувати на міждисциплінарній команді питання «Про стан соціального супроводу сім'ї дитини, що перебуває під патронатом». Інформація надасть можливість побудувати подальшу роботу з дитиною та її сім'єю, переглянути пункти плану соціального захисту дитини та соціального супроводу сім'ї.

2. *Формування, виконання та моніторинг індивідуального плану захисту дитини:* для того, щоб сформувавши план індивідуального захисту дитини, який дійсно буде ефективним, слід до його складання обов'язково залучати саму дитину, якщо вона досягла такого віку і рівня розвитку, що може висловити свою думку. Те ж саме можна сказати і про його виконання, адже дуже часто кейс-менеджери, спеціалісти цим нехтують.

Як показує досвід, досить часто план індивідуального захисту дитини складений, не враховуючи оцінку потреб сім'ї. При перегляді можна побачити, що в плані соціального супроводу і у вищеназваному плані дуже різняться пункти щодо дитини та біологічних батьків для виконання, досить часто навіть є розбіжності у меті та завданнях. Рекомендуємо також враховувати пропозиції патронатних вихователів, особливо щодо першого розділу плану стосовно задоволення потреб дитини. Зазвичай план складається приблизно на п'ятий-шостий день перебування дитини в патронаті і патронатний вихователь, спостерігаючи за дитиною, має внести свої пропозиції щодо заходів, дій, потреб дитини, які треба задовольнити.

Дуже важливо також щоб до виконання плану були залучені всі зазначені в ньому суб'єкти, дитина і обов'язково батьки дитини.

Варто наголосити, що копії плану індивідуального захисту дитини повинні бути в усіх членів міждисциплінарної команди та усіх, хто залучений до його виконання.

Не мало важливу роль відіграє моніторинг виконання плану. Досить часто спеціалісти про це забувають. Тому пропонуємо виносити на засідання міждисциплінарної команди на заслуховування питання «Про стан виконання індивідуального плану дитини», що даватиме можливість далі спланувати роботу, переглянути вже виконані дії та заходи і за потреби, внести зміни до плану.

3. *Надання послуг дитині та її сім'ї з метою подолання чи мінімізації складних життєвих обставин:* на виконання цього пункту ми рекомендуємо на кожному засідання міждисциплінарної команди заслуховувати питання «Про стан виконання попередніх рішень». Досить часто засідання міждисциплінарної команди проводяться формально. Або ж, коли виносяться рішення щодо надання певних послуг, виконання якихось заходів, вони залишаються без уваги, тому що не контролюється їх виконання. Саме заслуховування вищезгаданого нами питання дасть змогу переконатись у ефективності та якості роботи членів міждисциплінарної команди.

4. *Оцінка перспектив реінтеграції дитини в біологічну сім'ю, чи визначення сімейної форми влаштування:* рекомендуємо перш за все звернути увагу на факт усвідомлення батьками причин та усвідомлення власних помилок, що призвели до того, що дитина опинилася під патронатом. Пропонуємо брати до уваги такі критерії: батьки, сім'я, дитина. Щодо батьків спеціалістам слід звертати увагу на те, чи мають вони належний батьківський потенціал, чи орієнтовані на розвиток дитини, наскільки вони усвідомлюють потреби дитини і мають змогу їх

задовольнити, чи мають знання з догляду, виховання дитини, знають де отримати підтримку.

Щодо сім'ї – наскільки достатні ресурси мають, чи працюють члени сім'ї, яка їх зайнятість, доходи, наскільки вона буде перешкоджати вихованню дитини, які ресурси сім'я має для задоволення потреб дитини, чи є підтримка з боку громади і родичів.

Стосовно дитини – чи матиме вона доступ до всіх необхідних для неї послуг, чи створені умови для її повноцінного розвитку, чи є достатнє харчування, доступ до освіти, медичного обслуговування.

Рекомендуємо також брати до уваги думку патронатного вихователя щодо реінтеграції дитини. Адже він, як ніхто, найбільше часу проводить з дитиною і чує відношення дитини до питання повернення в біологічну родину, чи іншу форму альтернативного виховання. Слід брати до уваги і думку самої дитини, що дуже часто ігнорується представниками соціальних служб.

5. *Вироблення рішень щодо подальшої долі дитини, які відповідають найкращим її інтересам:* це питання заслуговує особливої уваги. Досить часто ці рішення необдумані, невважені і приводять до негативного результату, який зовсім не відповідає інтересам дитини.

Питання, чи проблеми, які вирішуються щодо дитини є різні. Але кроки по їх вирішенню є, до певної міри, універсальними, типовими.

Для ефективного прийняття рішень, які будуть прийняті саме для забезпечення найкращих інтересів дитини, ми рекомендуємо скористатися алгоритмом, який складається з п'яти кроків:

1 крок: *усвідомлення проблеми. Або яке питання ми вирішуємо.*

В нашій ситуації питання буде стосуватися подальшої долі дитини. Більше того, ми рекомендуємо проаналізувати наслідки вирішення цього питання, які можуть бути не тільки найближчим часом, чи через рік, а й в подальшому для дитини, років так через десять, коли вона вже буде

самостійною.

- 2 крок: *збір інформації. Яка інформація нам потрібна для вирішення цієї проблеми?*

Досить часто спеціалісти ігнорують збором інформації щодо дитини, зокрема, хто в неї є з родичів, можливо і не рідних, можливо і не тих, хто проживає поряд, але тих, хто зможе стати підтримкою для дитини. В практиці є такі випадки, що родичі навіть не знали, в яку ситуацію потрапила дитина, тому і не могли їй допомогти.

- 3 крок: *розробити мінімум три варіанти вирішення проблеми. Важливо, щоб варіантів для вибору рішення було не менше трьох (може бути і більше). Якщо є тільки два: «Або – Або» це не вибір, а глухий кут! Фантазуйте!*

Зазвичай ми обмежуємось одним варіантом, і він не завжди в найкращих інтересах дитини, але не дає нам побачити проблему з іншого боку. Тому дуже важливо, щоб варіантів було саме декілька.

- 4 крок: *потрібно проаналізувати кожен варіант рішення з позиції отримуваних наслідків. А наслідки завжди є позитивні і негативні. І так до кожного варіанту рішення.*
- 5 крок: *врахувавши всі наслідки і суб'єктивні фактори приймаємо рішення за яке несемо повну відповідальність. Усвідомлюване та обґрунтоване рішення!*

Сподіваємось, що ці кроки використають як члени міждисциплінарної команди, так і спеціалісти, залучені до ведення випадку.

На наше глибоке переконання, організація міждисциплінарної взаємодії в сучасних умовах розвитку та вдосконалення комплексної послуги патронату, повинна стати тим механізмом, який сприяє досягненню високих показників, особливо в процесі реінтеграції дитини з патронату до біологічної сім'ї.

Отож, перш за все, для ефективного аналізу ведення випадку та

діяльності міждисциплінарної команди з ведення випадку пропонуємо анкету для членів міждисциплінарної команди (Додаток Г).

Запропонована нами в додатку анкета передбачає ряд питань, які нададуть змогу всім членам міждисциплінарної команди проаналізувати свою роботу, визначити сильні сторони та недоліки, які були допущені в ході ведення випадку, щоб в подальшому не повторювати подібні помилки.

Кожен з долучених до роботи спеціалістів, в ході заповнення анкети, аналізує:

- які саме були очікування від послуги патронату в момент влаштування дитини в сім'ю патронатного вихователя та що з них не справдилося;

- що було більш вдалим і що не спрацювало стосовно дитини, яка тимчасово перебувала в патронаті, її батьків, роботи в команді;

- які завдання ставилися для залучення батьків до роботи в ході ведення випадку;

- які фактори ризику (інформація про проблеми або обставини) щодо дитини були виявлені та які з них мінімізовано, а які подолані;

- яким є особистий внесок у досягненні результатів випадку;

- хто, або що мало вплив на результат ведення випадку (як позитивний, так і негативний);

- чи враховувався голос при прийнятті рішень в процесі ведення випадку (так, ні, не завжди (чому саме));

- якими були рішення міждисциплінарної команди;

- якби була можливість відпрацювати цей випадок ще раз, що б можна було зробити по інакшому;

- що варто змінити чи покращити в наданні послуги патронату у своїй громаді.

Запропонований нами аналіз допоможе членам міждисциплінарної команди з ведення випадку з іншої сторони подивитись на пророблену ними

роботу та зробити відповідні висновки. Для кейс-менеджера, чи супервізора, що проводитиме аналіз випадку – подивитись, наскільки однаковий погляд був у членів міждисциплінарної команди щодо ситуації, яка склалась та врахувати сильні і слабкі сторони взаємодії.

Наступний крок після заповнення доданої анкети – покроковий аналіз виконання індивідуального плану захисту дитини кожним із членів міждисциплінарної команди, залученим до ведення випадку дитини, яка опинилася у складних життєвих обставинах і тимчасово перебуває в сім'ї патронатного вихователя.

Коротко опишемо цю процедуру. Для вищезазначеного покрокового аналізу кейс – менеджером з ведення випадку запрошуються всі члени міждисциплінарної команди, помічник патронатного вихователя, батьки дитини та спеціалісти, які були залучені до ведення випадку. Фахівцем, який модерує роботу щодо аналізу випадку, заздалегідь готуються три плакати: «Дитина», «Біологічна сім'я», «Прийняття рішень». Перед початком аналізу модератор оголошує мету ведення випадку, зазначену в індивідуальному плані захисту дитини (Додаток Д). Кожен із присутніх отримує картки відповідного кольору. Після цього розпочинається робота спочатку з плакатом «Дитина», опісля з плакатом «Біологічна сім'я». Учасники заходу прописують на відповідних картках дії, заходи, які вони забезпечували відповідно до функціоналу та наклеюють напрацювання на відповідний плакат. Пункти, які виконані неякісно або з якихось причин взагалі не виконані, пишуться на червоних картках, щоб визначити слабкі сторони і завдання, над якими потрібно працювати. Після того, як кожен розмістить свої картки, проводиться обговорення по кожному пункту. Це дає змогу проаналізувати, наскільки якісно виконувалися пункти плану, які результати це принесло та що потрібно врахувати під час роботи з наступним випадком.

Далі йде робота з плакатом «Прийняття рішень». Для цього модератор заздалегідь аналізує всі протоколи засідань міждисциплінарної команди

(Додаток Е) та прописує на плакаті, які саме рішення були визначені в кожному протоколі стосовно виконання плану індивідуального захисту дитини та хто був визначений відповідальним за виконання цього пункту рішення і в які строки. Таким чином, всім членам міждисциплінарної команди та залученим до ведення випадку спеціалістам є можливість проаналізувати, як саме виконувались зазначені рішення, яку ефективність вони мали та до яких наслідків привело невиконання деяких рішень, зазначених у протоколі, або невчасне і не в повному об'ємі їх виконання.

На завершення покрокового аналізу модератор підводить підсумки, ставлячи питання до учасників зустрічі. Вони можуть бути такими:

- Чи досягли ми мети?
- Що, на вашу думку заслуговує на увагу?
- Що потрібно поліпшити?
- Якби у вас була можливість попрацювати ще раз з цим випадком, щоб ви зробили по іншому?

Процедура аналізу завершується подякою за роботу кожному із присутніх. Це дуже важливий момент, адже він, як ніщо інше, наснажує до роботи.

Неабияку роль у процесі ведення випадку відіграє ведення документації. Доречно обумовити, що документацію, стосовно дитини, що перебуває під патронатом веде кейс-менеджер з ведення випадку, а документацію сім'ї, з якої вилучена тимчасово дитина, веде фахівець із соціальної роботи, закріплений наказом директора відповідного центру соціальних служб.

Особливо хочемо акцентувати увагу на тому, що саме аналіз документів може дати повну картину роботи міждисциплінарної команди та спеціалістів, залучених до ведення випадку. Ми пропонуємо аналізувати випадок за планом, який дасть змогу детально охарактеризувати всі заходи та дії, які виконувались для досягнення мети.

Цей аналіз має складатися з трьох розділів:

1. Стан процесу прийняття рішень щодо дитини та її сім'ї на основі наявних документів.

2. Виконання патронатним вихователем обов'язків щодо догляду, виховання та реабілітації дитини, визначених Договору про патронат над дитиною.

3. Гарантія безпеки дитини, дотримання її права на виховання в безпечному сімейному середовищі.

Коротко зупинимось на кожному розділі.

Аналізуючи перший розділ «Стан процесу прийняття рішень щодо дитини та її сім'ї на основі наявних документів», слід звернути увагу на причини надання послуги патронату над дитиною (оцінка потреб дитини та її сім'ї, висновок щодо наявності складні життєві обставини, рішення комісії з питань захисту прав дитини, рішення (розпорядження) про влаштування дитини до сім'ї патронатного вихователя (за наявності: наказ відповідної служби у справах дітей), акт прийому-передачі дитини, договір про патронат над дитиною), план соціального супроводу сім'ї; наскільки відповідає мета, очікувані результати та перелік дій/заходів індивідуального плану соціального захисту дитини; як часто проводився моніторинг виконання індивідуального плану: аналіз очікуваних результатів та їх досягнення; чи аналізувалися рішення міждисциплінарної команди: системність проведення засідань, наявність протоколів засідань міждисциплінарної команди; участь членів міждисциплінарної команди у прийнятті рішень; відповідність винесених на обговорення міждисциплінарної команди питань заходам/очікуваним результатам індивідуального плану соціального захисту дитини та плану соціального супроводу сім'ї; якими є результати реалізації плану соціального супроводу сім'ї: процес розроблення плану та добровільність членів сім'ї на здійснення соціального супроводу; відповідність виявлених факторів/ризиків заходам плану соціального

супроводу; залучення отримувача послуг до самостійного розв'язання власних проблем; результати соціального супроводу; як часто розглядався випадок на засіданнях Комісії з питань захисту прав дитини.

В ході аналізу другого розділу «Виконання патронатним вихователем обов'язків щодо догляду, виховання та реабілітації дитини, визначених Договору про патронат над дитиною», особливу увагу звертаємо на долучення патронатного вихователя до розроблення індивідуального захисту дитини; які результати реалізації пунктів індивідуального плану захисту дитини, виконання яких покладалося на патронатного вихователя; наскільки участь патронатного вихователя в засіданнях міждисциплінарної команди, виконання ним рішень (доручень) занесених до протоколів засідань міждисциплінарної команди; аналізуємо розділи Журналу спостережень за дитиною: системність внесення інформації; відповідність записів діям/заходам/очікуваним результатам індивідуального плану соціального захисту дитини; якими є рекомендації патронатного вихователя законному представнику дитини (відповідно щодо: режиму дня, організації виховного чи розвиваючого простору, харчування дитини, особливостей поведінкових проявів, сформованих у дитини під час перебування під патронатом захоплень чи вподобань тощо); як оцінює результати перебування дитини в сім'ї патронатного вихователя сам патронатний вихователь.

Працюючи з третім розділом «Гарантія безпеки дитини, дотримання її права на виховання в безпечному сімейному середовищі», слід звернути увагу на наявність та якість плану організації переміщення дитини в сім'ю та з сім'ї патронатного вихователі; чи використовувались на етапі влаштування дитини анкети про особливості догляду, розвитку та вподобань дитини; аналіз сильних сторін та якісних змін, досягнутих в період перебування дитини під патронатом; яким чином підтримувались контакти дитини її з біологічною родиною; чи була участь дитини та її сім'ї у прийнятті рішень щодо їх подальшої долі; підтвердження готовності дитини до повернення в

свою біологічну сім'ю; якою є готовність біологічної сім'ї забезпечити належний догляд та виховання дитини.

Таким чином, використовуючи вищезазначені методичні рекомендації в ході аналізу ведення випадку дитини, яка тимчасово перебуває в сім'ї патронатного вихователя, можна зробити якісний аналіз виконання поставлених завдань всіма членами міждисциплінарної команди та визначити слабкі і сильні сторони в ході роботи з випадком, щоб в подальшому не допускатись подібних помилок.

Доречно буде також сформулювати рекомендації стосовно другого напрямку – здійснення соціально-педагогічної роботи з дітьми, які опинилися у складних життєвих обставинах в умовах патронатної сім'ї на спрямовані на реінтеграцію їх до біологічних сімей та соціально-педагогічної роботи з сім'ями після повернення дитини.

Слід наголосити, що робота з батьками, діти яких перебувають в патронатній сім'ї, орієнтована на розвиток батьківських компетенцій, прийняття дитини, створення сприятливих умов для її фізичного й психічного розвитку, усвідомлення відповідальності за майбутнє сім'ї та дитини.

Поряд з цим, робота, пов'язана із соціально-психологічною адаптацією дитини, передбачає сприяння у формуванні почуття прив'язаності та приналежності до сім'ї, зміцнення власного Я, навчання нових ефективних способів міжособистісної комунікації.

Вивчаючи міжособистісні відносини в системі «батьки – дитина» очима батьків, діти яких тимчасово перебувають під патронатом, практичний психолог, соціальний педагог мають звертає увагу на особливості сімейного виховання; батьківські установки і реакції; ставлення батьків до дитини і життя у сім'ї; порушення виховного процесу в сім'ї; причини відхилень у сімейному вихованні; типи виховання; рівень батьківської компетентності, поінформованості про дитину та ін.

Ці аспекти взаємовідносин батьків і дітей пропонуємо визначити за допомогою наступних соціально-психологічних методик:

- тест «Батьківсько-дитячі стосунки» (PARI) (автори - Е.Шефер, Р.Белл, 1959; адаптований Г.Нещерет) (Додаток Ж);
- методика «Незакінчені речення» (Додаток З);
- тест – опитувальник батьківського ставлення Варги – Століна (Додаток И);
- методика «Прогноз» (Додаток К).

Поряд з вищеназваними діагностичними методиками пропонуємо застосовувати методику «Генограма».

Очевидно, що робота із сім'ями з підготовки батьків до повернення дитини з патронату полягає в розв'язанні проблем, які стали причиною роз'єднання дитини і сім'ї.

Саме тому, робота фахівця із соціальної роботи, що веде випадок, повинна бути перш за все спрямована на формування переконання членів родини в необхідності змін.

Зважаючи на вищезазначене, рекомендуємо використовувати такі методи мотивувального процесу:

- порада, яка представлена на розгляд отримувача пропозиції розв'язання наявних проблем;
- переконання, яке ґрунтується на роз'ясненні причинно-наслідкових зв'язків, аргументації тощо;
- наслідування взірців;
- прагнення досягти привабливого для суб'єкта результату, який уже отримали інші за подібних обставин (прикладом може бути навчання за принципом «рівний – рівному»).

Наступні запропоновані методичні рекомендації мають на меті допомогти патронатним вихователям, психологам та соціальним працівникам покращити ефективність роботи з дітьми, які опинилися у складних життєвих

обставинах та потребують послуги патронату.

Відповідно до проблем, з яким стикаються патронатні вихователі в ході надання послуги, рекомендації стосуються питань: корекції тривожності дітей, їх емоційної сфери, формування навичок адекватної самооцінки, роботи з почуттям провини, подолання стресових ситуацій в різних вікових періодах, формування навичок самообслуговування.

Задля подолання чи мінімізації зазначених проблем у дітей, які перебувають під патронатом, пропонуємо методики:

- методика «Три дерева» (автор R. J. Corboz) (Додаток Л);
- вправа «Розмиваємо образ фарбами» (Додаток М);
- методика «Лінія життя» (Додаток Н).

В роботі зі страхами, які досить часто трапляються в дітей, пропонуємо використовувати найбільш розповсюджений метод – промальовування страхів дитиною. Таким чином вона як би матеріалізує об'єкт страху, який залишається в її владі. Запропонована подальша робота з малюнком: перетворити страшний об'єкт на смішний. Інший варіант – створити маску з малюнку страхіття, з котрою можна бавитись, одягаючи як на себе, так і на інших. Можна також знищити малюнок або заховати в такому місці, звідки персонаж не міг би вибратись. Деякі діти залишали свої страхи в кабінеті, а потім час від часу заходили перевіряти, чи є вони на місці.

Не слід нехтувати також і методом *казкотерапії* – «лікування» казками. Передусім, використовуючи цей метод, дитина шукає внутрішні ресурси у власній особистості. В казках часто переплітаються реальність з вигадкою. Казки можна як творити для кожної дитини окремо, так і користатися тими, що є в наявності. В важкій ситуації, якщо дитина знайде для себе підходящу казку, вона може її прослухати або перечитати безліч разів, поки не наповниться потрібними силами для розрішення ситуації.

Використання методу *психодрами* з дитиною може носити як діагностичний, так і терапевтичний характер. Включає безліч технік,

найбільш вживаними є:

- соціальний атом – промальовування або побудова іграшками соціальні зв'язки дитини так, як вона їх сприймає. Можна запропонувати зробити як реальний варіант, так і ідеальний (як би хотілося);

- дослідження різних територій зацікавленості дитини. Наприклад, якщо дослідження стосується школи, то це може бути території навчання, стосунків з однокласниками; взаємин з вчителькою; тощо;

- оцінка себе через призму бачення різних значимих дорослих, коли дитина від імені мами, бабусі, сестри, вчительки описує себе.

Дуже корисними у роботі з дітьми, які опинилися у складних життєвих обставинах є проєктивні методи – націлені на розвиток креативності дитини. Можуть бути як ресурсним моментом при досить складному сеансі, так і окремою роботою з важливими сторонами життя дитини. Так, одна з поширених вправ – «Погляд у майбутнє», коли дитина моделює своє життя по закінченню складної ситуації. Особливості молодших дітей при виконанні цієї вправи полягають в тому, що вони нездатні заглянути на досить великий період часу, поряд з цим – для дітей 10-12 років моделювання свого життя через декілька місяців або рік – це вже досить вагомий крок уперед.

Висновки до розділу 2

Отже, виконана в даному розділі робота дозволяє сформулювати **висновки** узагальнюючого характеру:

1. Компонент класифікації методів соціальної роботи в нашій державі наразі знаходиться лише в стадії становлення. Детально проаналізувавши кожен із наведених у роботі методів, можна констатувати, що на сьогодні є багато методів соціальної роботи, які можна використовувати патронатним вихователям, фахівцям, залученим до ведення випадку. Жоден із методів соціальної роботи з дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах не є універсальним, тому кінцевий результат діяльності фахівця із соціальної роботи, спеціалістів, залучених до ведення випадку, безпосередньо залежить від вдало розробленої технології/методики вирішення наявної проблеми та вміння використовувати той чи інший метод роботи.

2. В умовах патронатних сімей, з дітьми, які опинилися у складних життєвих обставинах, найбільше підходять індивідуальні форми роботи, тому що ці діти, як ніхто інший, потребують до себе особливої уваги і індивідуального підходу щоб отримати реабілітацію та повернутись у біологічну сім'ю.

3. Нині кількість патронатних сімей є недостатньою для забезпечення необхідними послугами всіх дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах і з тих, чи інших причин тимчасово не можуть проживати з батьками.

4. Послуга патронату дозволяє запобігти інституційному розміщенню дитини й уникнути ризиків бути недоглянутою, дає можливість дитині бути почутою, мати поруч тих дорослих, які готові професійно та толерантно пояснити що відбувається в житті дитини та її батьків, чому це сталося і що буде далі.

5. У контексті послуги патронату, в першу чергу, розглядається можливість усунення тих факторів, які заважають біологічним батьками або найближчому сімейному оточенню належним чином опікуватися дитиною, з тим, щоб повернення дитини до її сім'ї стало реальним. Сутність послуги патронату над дитиною, яка опинилася у складних життєвих обставинах полягає у комплексному підході, професійності та узгодженості дій спеціалістів під час ведення випадку дитини та її сім'ї.

6. Досвід роботи патронатних вихователів показує, що задля досягнення позитивного результату кожен із членів міждисциплінарної команди виконує свої функції, а завдання патронатного вихователя – підготувати дитину до переміщення чи то в біологічну сім'ю, чи в сімейні форми влаштування, в гіршому випадку – до інтернатного закладу.

7. Основними завданнями фахівців служб у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, органів виконавчої влади об'єднаних територіальних громад є комплексна допомога всім учасникам процесу (дитина, її біологічна родина, її оточення) в подоланні складних життєвих обставин, активізації їхніх внутрішніх (актуальних і потенційних) ресурсів для розв'язання наявних проблем.

8. З метою обговорення й аналізу результатів комплексної послуги патронату та узгодження рішення в найкращих інтересах дитини рекомендується систематично проводити засідання міждисциплінарної команди з ведення випадку.

9. План індивідуального захисту дитини має включати комплекс заходів з підготовки дитини та сім'ї до переміщення дитини, підвищення батьківського потенціалу, створення сприятливих умов для подальшого спільного проживання.

10. Для розвитку плідної співпраці та якісного надання комплексної послуги патронату має бути побудована правильна стратегія взаємодії всіх учасників процесу та відновлення дитячо-батьківських стосунків.

ВИСНОВКИ

Відповідно до поставленої мети та визначених нами у магістерській роботі завдань маємо підстави зробити такі висновки:

1. Аналіз наукової літератури дозволив констатувати, що попри підвищений інтерес наукової спільноти до дослідження проблеми соціальної роботи з дітьми, які опинилися у складних життєвих обставинах в умовах патронатної сім'ї наявна недостатня розробленість означеного питання як на теоретичному, так і на методичному рівнях.

Дослідження питання соціальної роботи з дітьми, які опинилися у складних життєвих обставинах в умовах патронатної сім'ї у науковій літературі є актуальним, а його вирішення передбачає необхідність опори на значний фонд теоретичних і практичних знань у галузі соціальної роботи. Теоретичний аналіз понятійно-термінологічного апарату проблеми соціальної роботи з дітьми, які опинилися у складних життєвих обставинах в умовах патронатної сім'ї став підґрунтям для формулювання визначення базових понять дослідження, а саме: складні життєві обставини – це умови, що об'єктивно порушують нормальну життєдіяльність особи, наслідки яких вона не може подолати самотійно; діти, які опинилися у складних життєвих обставинах – це особи від народження до 18 років, котрі перебувають у життєвих ситуаціях, що не сприяють їх розвитку, задоволенню потреб та інтересів, забезпеченню прав особистості; патронатний вихователь – це особа, яка на професійній основі здійснює догляд, виховання і реабілітацію дитини\дітей влаштованих в її сім'ю, залучаючи до надання послуг в суботні, недільні та вечірні години добровільного помічника із числа членів сім'ї; сім'я патронатного вихователя – це сім'я, в якій за згоди всіх її членів повнолітня особа, яка пройшла спеціальний курс підготовки, виконує обов'язки патронатного вихователя на професійній основі.

2. Аналіз сутності і змісту проблеми соціальної роботи з дітьми, які опинилися у складних життєвих обставинах в умовах патронатної сім'ї

дозволив встановити, що діти, які опинилися у складних життєвих обставинах мають свої соціально-психологічні особливості, а саме: комплексною складною життєвою обставиною для дітей є відсутність сприятливого сімейного середовища, бо в цьому разі порушується захисне право дітей – право на зростання в «сімейному оточенні в атмосфері щастя, любові й розуміння»; емоційна прив'язаність дітей, які опинилися в складних життєвих обставинах, до батьків втрачена або ослаблена; цінності, смисл життя таких дітей, як правило, визначається умовами проживання в сім'ї, суспільстві; характерним станом дітей, які опинилися в складних життєвих обставинах, є безпорадність, спричинена неможливістю змінити стосунки з батьками, іншими дорослими й однолітками, неможливістю приймати самостійні рішення чи робити вибір тощо. Переживання безпорадності актуалізує страхи, тривожність, відмову від пошуку шляхів подолання життєвої скрути.

3. Детально проведений нами аналіз та дослідження методів та форм соціальної роботи з дітьми, які опинилися у складних життєвих обставинах в умовах патронатної сім'ї дає підставу констатувати, що: компонент класифікації методів та форм соціальної роботи в нашій державі наразі знаходиться лише в стадії становлення; на сьогодні є багато методів та форм соціальної роботи, які можна використовувати патронатним вихователям, фахівцям, залученим до ведення випадку; ватро зауважити, що жоден із методів соціальної роботи з дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах не є універсальним, тому кінцевий результат діяльності фахівця із соціальної роботи, спеціалістів, залучених до ведення випадку, безпосередньо залежить від вдало розробленої технології/методики вирішення наявної проблеми та вміння використовувати той чи інший метод роботи.

4. З'ясування сутності та досвіду соціальної роботи з дітьми, які опинилися у складних життєвих обставинах в умовах патронатної сім'ї

показало, що очевидним є те, що: послуга патронату дозволяє запобігти інституційному розміщенню дитини й уникнути ризиків бути недоглянутою, дає можливість дитині бути почутою, мати поруч тих дорослих, які готові професійно та толерантно пояснити що відбувається в житті дитини та її батьків, чому це сталося і що буде далі; важливо, що у контексті послуги патронату, в першу чергу, розглядається можливість усунення тих факторів, які заважають біологічним батьками або найближчому сімейному оточенню належним чином опікуватися дитиною, з тим, щоб повернення дитини до її сім'ї стало реальним; сутність послуги патронату над дитиною, яка опинилася у складних життєвих обставинах полягає у комплексному підході, професійності та узгодженості дій спеціалістів під час ведення випадку дитини та її сім'ї.

5. За результатами проведеного дослідження нами були сформульовані методичні рекомендації щодо оптимізації соціальної роботи з дітьми, які опинилися у складних життєвих обставинах в умовах патронатної сім'ї, а саме: основними завданнями фахівців служб у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, органів виконавчої влади об'єднаних територіальних громад є комплексна допомога всім учасникам процесу (дитина, її біологічна родина, її оточення) в подоланні складних життєвих обставин, активізації їхніх внутрішніх (актуальних і потенційних) ресурсів для розв'язання наявних проблем; з метою обговорення й аналізу результатів комплексної послуги патронату та узгодження рішення в найкращих інтересах дитини рекомендується систематично проводити засідання міждисциплінарної команди з ведення випадку; план індивідуального захисту дитини має включати комплекс заходів з підготовки дитини та сім'ї до переміщення дитини, підвищення батьківського потенціалу, створення сприятливих умов для подальшого спільного проживання; для розвитку плідної співпраці та якісного надання комплексної послуги патронату має бути побудована правильна стратегію взаємодії всіх

учасників процесу та відновлення дитячо-батьківських стосунків; дітям, сім'ям і громадам, куди повертається дитина після патронату, потрібні різні форми підтримки після повернення дитини додому, включаючи підтримку в розв'язанні проблем, що стали причиною розлучення дитини із сім'єю, наприклад насильства в сім'ї або малозабезпеченості; допомогу в отриманні основних послуг, таких як медичне обслуговування й освіта; допомогу в боротьбі зі стигматизацією та дискримінацією, з якими зазвичай стикаються діти після реінтеграції; терапевтична допомога, підтримку в середовищі нових друзів; передусім, життєво важливо, щоб безпека й добробут кожної дитини ретельно відстежувалися після виходу з патронатної сім'ї та возз'єднання її з біологічною сім'єю.

Розглянуті в магістерській роботі положення не вичерпують багатогранності теоретичних і практичних пошуків розв'язання досліджуваної проблеми та усіх її аспектів.

Подальшої розробки потребують технології реабілітації дітей, які зазнали насильства, мають тривалий досвід проживання на вулиці і з тих, чи інших причин не мають можливості проживати в біологічній родині; механізми роботи міждисциплінарної команди з ведення випадку та взаємодії державних і громадських організацій під час здійснення оцінки потреб дитини та її сім'ї, забезпечення прав дітей загалом; способи налагодження командної роботи фахівців соціальної сфери у процесі ведення випадку дітей, які опинилися в складних життєвих обставинах в умовах патронатної сім'ї та ведення випадку біологічної сім'ї дитини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авдеева Н. Н., Хаймовская Н. А. Развитие образа себя и привязанностей у детей от рождения до трех лет в семье и доме ребенка. М. : Смысл, 2003. 152 с.
2. Авраменкова В. В. Генезис отношений ребенка в социальной психологии детства : автореф. дис д-ра психол. наук. М., 2000. 57 с.
3. Алексеевко Т. Ф. Соціально-педагогічна підтримка дітей групи ризику. *Соціальна педагогіка: теорія і практика*. 2005. № 1. С. 56–60.
4. Баран А. В. Права дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, в Україні: проблеми реалізації та захисту. *Актуальні проблеми правознавства*. 2016. Вип. 1. С. 5–8.
5. Бевз Г. М., Пеша І. В. Дитина в прийомній сім'ї: Нотатки психолога. К. : Український ін-т соціальних досліджень, 2001. 101 с.
6. Бичук І. Основи соціальної роботи з неблагополучною сім'єю (з досвіду викладання навчальної дисципліни «Соціальна робота з сім'єю»). *Педагогічний часопис Волині*. 2018. № 2 (9). С. 106–112. URL: <https://bit.ly/3ftVcMe> (дата звернення: 30.11.2020).
7. Боулби Дж. Привязанность : пер. с англ. / общ. ред. и вступ. статья Г. В. Бурменской. М. : Гардарики, 2003. 477 с.
8. Боулби Дж. Создание и разрушение эмоциональных связей : пер. с англ. М. : Академ. проект, 2004. 232 с.
9. Булеца С. Б., Лешанич Л. В. Періодизація розвитку патронату. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2012. № 4, Ч. 1. С. 69–73.
10. Вікова та педагогічна психологія : навч. посіб. / О. В. Скрипченко та ін. 2-е вид. К. : Каравела, 2008. 400 с.
11. Вчимося жити самостійно : навч.-метод. посіб. / Ж. В. Петрочко та ін. К. : ДПКСМ, 2002. 203 с.
12. Голованова Н. Ф. Социализация и воспитание ребенка : учеб. пос.

СПб. : Речь, 2004. 272 с.

13. Громада, дружня для дітей та молоді : навч. посіб. для реалізації ініціативи на місцевому рівні в Україні. К., 2018. URL: <https://uni.cf/2CswYu2> (дата звернення: 30.11.2020).

14. Деінституціалізація та трансформація послуг для дітей : посіб. з найкращих практик. К. : Калита, 2009. 193 с.

15. Деінституціалізація. *Міністерство соціальної політики України* : вебсайт. URL: <https://bit.ly/3etmjZ0> (дата звернення: 30.11.2020).

16. Деякі питання здійснення патронату над дитиною : постанова Кабінету Міністрів України від 16.03.2017 р. № 148. *Законодавство України* : база даних / Верховна Рада України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/148-2017-%D0%BF> (дата звернення: 30.11.2020).

17. Діти і соціум: особливості соціалізації дітей дошкільного та молодшого шкільного віку : монографія / А. М. Богущ та ін. ; за заг. ред. Н. В. Гавриш. Луганськ : Альма-матер, 2006. 368 с.

18. Дорожня карта реформи: міцні сім'ї, захищені діти : метод. рек. щодо реформування системи захисту дітей на рівні району/об'єднаної територіальної громади / авт.-упоряд. : Г. Постолюк та ін. К., 2018. 104 с.

19. Запобігання інституціалізації дітей раннього віку. Інноваційні технології соціальної роботи з профілактики відмов від новонароджених дітей : метод. посіб. / авт.-упоряд. : Т. Ф. Алексеєнко та ін. ; за заг. ред. : І. Д. Зверєвої, Ж. В. Петрочко. К. : Століття, 2008. 224 с.

20. Збірник нормативно-правових актів у сфері захисту дитинства. К. : Геліос, 2003. 412 с.

21. Зверєва І. Д. Соціально-педагогічна робота з дітьми та молоддю в Україні: теорія і практика : монографія / Київ. ун-т імені Тараса Шевченка. К. : Правда Ярославичів, 1998. 394 с.

22. Зверєва І. Д. Впровадження програм з формування життєвих

навичок. *Практична психологія та соціальна робота*. 2004. № 4. С. 43–48.

23. Зверєва І. Д. Соціально-педагогічна робота з дітьми та молоддю в Україні: теорія і практика : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.05. К., 1999. 39 с.

24. Зверєва І. Д. Теорія і практика соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю в Україні : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.05. К., 1999. 451 с.

25. Інтегровані соціальні служби: теорія, практика, інновації : навч.-метод. комплекс / авт.-упоряд. : О. В. Безпалько та ін.; за заг. ред. : І. Д. Зверєвої, Ж. В. Петрочко. К. : Фенікс, 2007. 528 с.

26. Інформація про діяльність Міністерства соціальної політики щодо запровадження патронату над дитиною. *Міністерство соціальної політики України* : вебсайт. URL: <http://www.msp.gov.ua/news/12150.html> (дата звернення: 30.11.2020).

27. Капська А. Й. Соціальна робота : навч. посіб. К. : ЦУЛ, 2005. 328 с.

28. Керівні принципи ООН щодо альтернативного догляду за дітьми : резолюція Генеральної Асамблеї ООН A/RES/64/142. URL: <https://bit.ly/3ewcY2B> (дата звернення: 30.11.2020).

29. Кияниця З. Ми впевнені в правильності та ефективності моделі патронату. *Сирітству – ні!* : Всеукраїнський портал національного усиновлення. URL: <https://sirotstvy.net/ua/news/zinaida-kiyanitsya-mi-vpevnenni-v-pravilnosti-ta-efektivnosti-modeli-patronatu/> (дата звернення: 30.11.2020).

30. Кияниця З. П., Петрочко Ж. В. Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми : посіб. : у 2 ч. : Ч. 1. Сучасні орієнтири та ключові технології. К. : ОБНОВА КОМΠΑНІ, 2017. 256 с. URL: <https://bit.ly/3gYjAc0> (дата звернення: 30.11.2020).

31. Книга для батьків : посіб. до тренінг. курсу «Підготовка

кандидатів у прийомні батьки та батьки-вихователі» / авт. та авт.-упоряд. : Т. Ф. Алексєєнко та ін. ; за заг. ред. Т. Ф. Алексєєнко. К. : Наук. світ, 2006. 496 с.

32. Комплексна допомога бездоглядним та безпритульним дітям : метод. посіб. / О. В. Безпалько та ін. ; за ред. : І. Д. Зверєвої, Ж. В. Петрочко. К. : КАЛИТА, 2010. 376 с.

33. Конвенція ООН про права дитини та законодавство України : роз'яснення, коментарі / О. Л. Копиленко та ін. ; за заг. ред. О. Л. Копиленка. К. : РНЦ "ДІНІТ", 2002. 200 с.

34. Конвенція ООН про права дитини : видано за сприяння Представництва Дитячого фонду ООН ЮНІСЕФ в Україні. 31 с.

35. Конвенція про права дитини : прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 20 листопада 1989 р. : ратифікована постановою Верховної Ради України від 27 лютого 1991 р. №789XII. *Законодавство України* : база даних / Верховна Рада України. URL: <https://bit.ly/3eq2ySf> (дата звернення: 30.11.2020).

36. Культура життєвого самовизначення. Ч. I. Початкова школа : метод. посіб. / за ред. І. Д. Зверєвої. К. : СТ-Друк, 2003. 288 с.

37. Культура життєвого самовизначення. Ч. II. Середня школа : метод. посіб. / за ред. І. Д. Зверєвої. К. : СТ-Друк, 2003. 536 с.

38. Культура життєвого самовизначення. Ч. III. Старша школа : метод. посіб. / за ред. І. Д. Зверєвої. – К. : СТ-Друк , 2004. 316 с.

39. Лактіонова Г. М. Участь дітей у процесі прийняття рішень: сучасні підходи та стратегії. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді* : зб. наук. пр. / Ін-т проблем виховання АПН України. К. ; Житомир, 2004. С. 324–329.

40. Лешанич Л. Опыт применения фостерного воспитания в некоторых зарубежных странах. *Leges Si Viata*. 2014. № 1. С. 53–55.

41. Лешанич Л. В. Отримання згоди дитини при укладенні договору

про патронат як умова договору. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Право*. 2011. Вип. 16. С. 108–110.

42. Лешанич Л. В. Упровадження позитивного досвіду Великобританії в законодавство України. *Eurasian Academic Research Journal*. 2016. № 1. С. 62–67.

43. Логвінова М. В. Вимоги до осіб, які можуть бути патронатними вихователями: питання до законодавчого підходу. *Університетські наукові записки*. 2016. № 58. С. 69–78.

44. Любецька М. М. Адміністративно-організаційні та соціально-психологічні підходи, форми та методи щодо здійснення соціального супроводу сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2016. № 1. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/1_2016/14.pdf (дата звернення: 30.11.2020).

45. Любецька М. М. Сучасні методи соціальної роботи з сім'ями (особами), які опинилися в складних життєвих обставинах в умовах реформування публічного управління у сфері надання соціальних послуг. *Реформування публічного управління та адміністрування: теорія, практика, міжнародний досвід* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. за міжнар. участю (Одеса, 26 жовт. 2018 р.). Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2018. С. 161–162.

46. Макійчук Т. Патронат як одна з форм сучасного підходу до розв'язання проблем улаштування дітей, що залишилися без піклування батьків. *Віче*. 2009. № 6. URL: <http://veche.kiev.ua/journal/1381/> (дата звернення: 30.11.2020).

47. Манохіна І. В. Діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, як об'єкт соціально-педагогічної діяльності майбутніх соціальних педагогів. *Всеосвіта* : спільнота активних освітян. URL: <https://vseosvita.ua/library/diti-siroti-ta-diti-pozbavleni-batktivskogo-pikluvanna-ak-obekt-socialno-pedagogicnoi-dialnosti-majbutnih-socialnih->

pedagogiv-318454.html (дата звернення: 30.11.2020).

48. Маслоу А. Мотивация и личность : пер. с англ. СПб : Евразия, 1999. 478 с.

49. Матрос Л. Інститут патронату як спосіб захисту прав дітей, позбавлених батьківського піклування. *Правозахисний рух: історія та сучасність* : VII Всеукр. студ. наук.-практ. конф. Полтава, 2014. С. 250–252.

50. Методичні рекомендації для соціальних працівників щодо соціального супроводу випускників соціальних закладів (зокрема інтернатних) / Т. В. Бондаренко, О. В. Вакуленко, Н. М. Комарова. К. : Держсоцслужба, 2006. 168 с.

51. Минкова Э. А. Особенности личности ребёнка, воспитывающегося вне семьи. *Очерки о развитии детей, оставшихся без родительского попечения*. М., 1995. Вып. 4.

52. Мироненко В. Інститут патронату в сімейному праві України. *Нотаріат для вас*. 2008. № 6. С. 43–46.

53. Мироненко В. П. Патронат як форма влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2013. № 3. С. 56–63.

54. Мобілізація громади на підтримку дітей та сімей. Тренінговий модуль з підготовки тренерів / О. А. Гальчинська та ін. К. : «Фенікс», 2010. 80 с.

55. Наши материалы. URL: <https://bit.ly/32f5UF1> (дата обращения: 30.11.2020).

56. Некоторые вопросы психологии и педагогики социогенных потребностей / под. ред. Ш. Н. Чхартишвили. Тбилиси : «Мецниереба», 1974. 181 с.

57. Никитин В. А. Социальная работа: проблемы теории и подготовки специалистов : учеб. пос. М. : МПСИ, 2002. 235 с.

58. Обухов Я. Л. Диагностика внутрисемейных отношений при

помоци проективної методики «Три дерева» URL: <https://bit.ly/3h35bLN> (дата звернення: 30.11.2020).

59. Олифіренко Ю. І. Модернізаційні аспекти надання комплексної допомоги дітям, які опинились у складних життєвих обставинах. *Вісник Чернігівського державного технологічного університету. Серія Економічні науки*. 2013. № 4 (70). С. 496–501.

60. Ослон В. Н. Жизнеустройство детей-сирот: профессиональная замещающая семья. М. : Генезис, 2006. 368 с.

61. Основи батьківської компетентності : навч. посіб. / за заг. ред. І. Д. Зверєвої. К. : Наук. світ, 2006. 156 с.

62. Основи соціальної психології : навч. посіб. / О. А. Донченко та ін. ; за ред. М. М. Слюсаревського. К. : Міленіум, 2008. 215 с.

63. Оцінка потреб дитини та її сім'ї : метод. посіб. / за заг. ред. І. Д. Зверєвої. К. : Держсоцслужба, 2007. 144 с.

64. Оцінка потреб дитини та її сім'ї: від теорії до практики : навч. посіб. : у 2-х ч. / І. Д. Зверєва та ін. К. : "Кожній дитині", 2010. Ч. 1. 228 с.

65. Падун Є. В. Патронатне виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: історія та сучасність / наук. кер. І. С. Тимуш. *Цивільно-правове законодавство України: недоліки, проблеми систематизації та перспективи розвитку* : матеріали наук.-практ. конф. (м. Київ, 28 квітня 2016 р.). Дніпропетровськ, 2016. С. 46–50.

66. Петрановская Л. Большая книга про вас и вашего ребенка. Москва : АСТ, 2017. 432 с.

67. Петрочко Ж. В. Теорія і практика соціально-педагогічного забезпечення прав дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах: дис.

... д-ра пед. наук : 13.00.05 / Ін-т пробл. виховання НАПН України. К., 2011. 582 с.

68. Петрочко Ж. В. Забезпечення права дитини на участь в житті

суспільства: організаційно-технологічні питання. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи* : зб. наук. пр. К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. Вип. 16. С. 146–153.

69. Петрович Ж. В. Забезпечення права на сім'ю: від традицій до інновацій. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 11. Соціальна робота. Соціальна педагогіка* : зб. наук. пр. К. ; Івано-Франківськ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2013. Вип. 17, Ч. 1. С. 75–82.

70. Петрович Ж. В. Концептуальні засади та процедури оцінки стану дітей і сімей, які опинилися в складних життєвих обставинах. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 11. Соціологія. Соціальна робота. Соціальна педагогіка. Управління* : зб. наук. пр. К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. Вип. 5, Ч. II. С. 143–150.

71. Петрович Ж. В. Теоретичні основи патронату над дітьми. *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. 2014. № 1. С. 83–90.

72. Пеша І. В. Соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (проблеми реформування). К. : Логос, 2000. 86 с.

73. Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини : постанова Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 р. № 866. *Законодавство України* : база даних / Верховна Рада України. URL: <https://bit.ly/3j2CiB2> (дата звернення: 30.11.2020).

74. Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини : постанова Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 року № 866. *Законодавство України* : база даних / Верховна Рада України. URL: <https://bit.ly/3j2CiB2> (дата звернення: 30.11.2020).

75. Питання формування ефективності родинних форм влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування / Н. М. Комарова та ін. К. : ДПКСМ, 2004. 128 с.

76. Пичугина М., Панюшева Т. Создание «Книги жизни» приемного

ребенка (или ребенка-сироты). М. : Волонтеры в помощь детям-сиротам, 2014. URL: <https://bit.ly/3gYeQD3> (дата звернення: 30.11.2020).

77. План заходів з реалізації I етапу Національної стратегії реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017–2026 роки : розпорядження Кабінету Міністрів України від 9 серпня 2017 р. № 526-р. *Законодавство України* : база даних / Верховна Рада України. URL: <https://bit.ly/2ZsdT04> (дата звернення: 30.11.2020).

78. Право ребенка на семью : нормат.-прав. док. и метод. рек. : информ.-метод. сб. / сост. : Б. Л. Альтшулер, С. И. Пронина, И. В. Шубина. М., 2004. 412 с.

79. Практика социальной работы / под ред. : К. Ханвея, Т. Филпота. Амстердам ; К., 1996. С. 177–191, 219–238.

80. Представництво інтересів соціально вразливих дітей та сімей : навч. посіб. / за ред. Т. В. Семигіної. К. : Четверта хвиля, 2004. 216 с.

81. Прихожан А. М., Толстых Н. Н. Дети без семьи. М. : Педагогика, 1990. 160 с.

82. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення соціального захисту дітей та підтримки сімей з дітьми : Закон України від 26 січня 2016 р. № 936-VIII. *Законодавство України* : база даних / Верховна Рада України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/936-19> (дата звернення: 30.11.2020).

83. Про деякі питання діяльності об'єднаної територіальної громади щодо надання послуг із соціальної підтримки населенню : наказ Міністерства соціальної політики України від 21 червня 2017 р. № 1030. URL: http://ccc-tck.org.ua/storage/cso_cc/1.12.pdf (дата звернення: 30.11.2020).

84. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування : Закон України від 13 січня 2005 р. № 2342-IV : за станом на 8 серпня 2020 р.

Законодавство України : база даних / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2342-15#top> (дата звернення: 30.11.2020).

85. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування : Закон України від 13 січня 2005 р. № 2342-IV : за станом на 8 серпня 2020 р. *Законодавство України* : база даних / Верховна Рада України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2342-15> (дата звернення: 30.11.2020).

86. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо підготовки дитини до повернення в біологічну сім'ю після тривалого перебування в інтернатному закладі/установі : наказ Міністерства соціальної політики України від 12 листопада 2015 р. № 1101. ЛІГА:ЗАКОН. URL: <https://bit.ly/2WfokBO> (дата звернення: 30.11.2020).

87. Про затвердження Примірного положення про центр соціальної підтримки дітей та сімей : постанова Кабінету Міністрів України від 16 листопада 2016 р. № 834. *Законодавство України* : база даних / Верховна Рада України. URL: <https://bit.ly/38Tis6w> (дата звернення: 30.11.2020).

88. Про затвердження форм обліку соціальної роботи з сім'ями/особами, які перебувають в складних життєвих обставинах : наказ Міністерства соціальної політики України від 13 липня 2018 р. № 1005. *Законодавство України* : база даних / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0943-18#Text> (дата звернення: 30.11.2020).

89. Про Національну стратегію реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017–2026 роки та план заходів з реалізації її I етапу : розпорядження Кабінету Міністрів України від 9 серпня 2017 р.

№ 526-р. *Законодавство України* : база даних / Верховна Рада України. URL: <https://bit.ly/2ZsdT04> (дата звернення: 30.11.2020).

90. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей : Закон України від 24 січня 1995 р. № 20/95-ВР : за станом на 9 лютого 2017 р. *Законодавство України* : база даних / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/20/95-%D0%B2%D1%80#top> (дата звернення: 30.11.2020).

91. Про охорону дитинства : Закон України від 26 квітня 2001 р. № 2402-III : за станом на 3 липня 2020 р. *Законодавство України* : база даних / Верховна Рада України. URL: <https://bit.ly/3esFz8Y> (дата звернення: 30.11.2020).

92. Про охорону дитинства : Закон України від 26 квітня 2001 р. № 2402-III : за станом на 3 липня 2020 р. *Законодавство України* : база даних / Верховна Рада України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2402-14> (дата звернення: 30.11.2020).

93. Про соціальні послуги : Закон України від 17 січня 2019 р. № 2671-VIII. *Законодавство України* : база даних / Верховна Рада України. URL: <https://bit.ly/2OpSKgB> (дата звернення: 30.11.2020).

94. Проблеми бездоглядності та безпритульності дітей в Україні : тематична Державна доповідь про становище дітей в Україні за підсумками 2003 року. К. : Державний ін-т проблем сім'ї та молоді, 2004. 240 с.

95. Проведення досліджень з питань надання соціальних послуг дітям : аналітичний звіт за результатами дослідження / О. Балакірева та ін. Київ, 2016. URL: <http://xn--q1aan.xn--j1amh/2-uncategorised/471-analitichnij-zvit-zarezultatami-doslidzhennya-provedennya-doslidzhen-z-pitan-nadannya-sotsialnikh-poslugdityam.htm> (дата звернення: 30.11.2020).

96. Проведення комплексної оцінки потреб дитини в інтернатному закладі : результати дослідж. / за заг. ред. О. Г. Карагодіної. К. : ТОВ "Перфект Стійл", 2007. 128 с.

97. Психология социальной работы / под. ред. М. А. Гулиной. СПб. : Питер, 2002. 352 с.

98. Психологічний словник / авт.-уклад. : В. В. Синявський, О. П. Сергєєнкова ; за ред. Н. А. Побірченко. К. : Науковий світ, 2007. 274 с. URL: <https://bit.ly/2Wyz66H> (дата звернення: 30.11.2020).

99. Работа с кровной семьей воспитанников учреждений для детей-сирот и профилактика социального сиротства. Опыт Смоленской области / под ред. : Д. А. Зевинной, А. С. Омельченко. М. ; Смоленск : БФ «Дети наши», 2018. 192 с. URL: <https://bit.ly/32bd7pU> (дата звернення: 30.11.2020).

100. Райкус Дж., Хьюз Р. Социально-психологическая помощь семьям и детям групп риска : практ. пос. : в 4 т. Т. II. Планирование и семейно-ориентированная социальная работа. СПб. : Питер, 2009. 256 с.

101. Райкус Дж. С., Хьюз Р. Соціально-психологічна допомога сім'ям та дітям груп ризику : у 4 т. : Т. 4 : практ. посіб. К. : «Фенікс», 2011. 284 с.

102. Райкус Дж. С., Хьюз Р. С. Социально-психологическая помощь семьям и детям групп риска : практ. пос. : в 4 т. М. : Нац. фонд защиты детей от жестокого обращения, 2008. Т. 1 : Концептуальные основы социальной работы с детьми. 288 с.

103. Раттер М. Помощь трудным детям : пер. с англ. / общ. ред. А. С. Сиваковской. М. : Прогресс, 1987. 424 с.

104. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 12 листопада 2019 року URL: <https://bit.ly/2ZqgwPE> (дата звернення: 30.11.2020).

105. Рень Л. В. Соціально-педагогічні умови профілактичної роботи з дітьми вулиці : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.05. К., 2011. 20 с.

106. Римаренко І. Сімейний патронат як інновація у сімейному праві України. *Вісник Академії праці, соц. відносин і туризму*. 2017. № 2. С. 39–46. URL: https://www.socosvita.kiev.ua/sites/default/files/Visnyk_2_2017-39-46.pdf (дата звернення: 30.11.2020).

107. Романчук О. Сім'я, що зцілює. Основи терапевтичного батьківства дітей, що зазнали скривдження та емоційного занедбання. Л. :

Колесо, 2011. 246 с.

108. Романюк У. В. Патронат як форма влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Хмельницький ун-т управління та права. Хмельницький, 2018. 227 с.

109. Ромовська З. В. Сімейний кодекс України : науково-практичний коментар. К. : Ін Юре, 2003. 532 с.

110. Руководящие указания по реинтеграции детей. 2016. 53 с. URL: <https://bit.ly/2Whv1SZ> (дата звернення: 30.11.2020).

111. Семигіна Т. Конвенція про права дитини як основа державної політики захисту дітей: оцінка ефективності впровадження в Україні Національного плану дій. *Вісник АПСВ ФПУ. Серія Право та державне управління*. 2015. № 1–2. С. 83–90.

112. Семья Г. В. Основы социально-психологической защищённости детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей. *Добро без границ* : сборник. Сыктывкар, 2002.

113. Сидорчук М. С. Послуга сімейного патронату як альтернатива центрам соціально-психологічної реабілітації та притулкам. *Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Психолого-педагогічні науки*. 2016. № 1. С. 81–84.

114. Сімейний кодекс України : за станом на 3 липня 2020 р. *Законодавство України* : база даних / Верховна Рада України. URL: <https://bit.ly/3frM5yг> (дата звернення: 30.11.2020).

115. Сімейний патронат в Україні : інформаційний портал. URL: <http://www.patronat.in.ua/> (дата звернення 17.02.2017).

116. Соціальна робота : в 3 ч. : Ч. 2 Теорії та методи соціальної роботи / за ред. : Т. В. Семигіної, І. М. Григи. К. : Києво-Могилянська академія, 2004. 224 с.

117. Соціально-педагогічна діагностика дітей та родин, які опинились в складних життєвих обставинах : метод. рек. / авт.-упоряд.

В. Г. Панок, З. О. Гаркавенко, О. Г. Карагодіна, А. С. Шапошнікова. 2-е вид., стереотип. К. : УНМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2017. 76 с.

118.Фуштей Л. Історія становлення патронатних відносин в Україні. *Освітній простір України*. 2015. № 6. С. 18–27.

119.Цифра Ю. Догляд за дітьми, позбавленими батьківського піклування: альтернативні практики. *Віче*. 2013. № 13. URL: <http://veshe.kiev.ua/journal/3742/> (дата звернення: 30.11.2020).

120.Черновалюк Ю. Ю. Патронат як форма сімейного влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування за законодавством України. *Університетські наукові записки*. 2009. Вип. 1. С. 134–138.

121.Шахманова А. Ш. Воспитание детей-сирот дошкольного возраста : учеб. пос. / под ред. С. А. Козловой. М. : «Академия», 2005. 192 с.

122.Шипицына Л. М. Психология детей-сирот : учеб. пос. СПб. : Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2005. 628 с.

123.Шкуро В., Швед О. Коли гроші за дитиною ходити відмовляються. *Права дітей*. 2010. № 1 (9). С. 12–15.

124.Эриксон Э. Детство и общество : пер. с англ. СПб. : Летний сад, 2000. 416 с.

ДОДАТКИ**Додаток А****МІНІСТЕРСТВО
СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ****НАКАЗ**

м. Київ

19.08.2017**№ 1349****Про затвердження Програми підготовки патронатних вихователів**

Відповідно до абзацу першого пункту 9 Порядку створення та діяльності сім'ї патронатного вихователя, влаштування, перебування дитини в сім'ї патронатного вихователя, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 16 березня 2017 року № 148,

НАКАЗУЮ:

1. Затвердити Програму підготовки патронатних вихователів, що додається.
2. Контроль за виконанням цього наказу покласти на заступника Міністра Федорович Н. В.

Міністр**А. Рева****ПРОГРАМА підготовки патронатних вихователів**Додаток 1Додаток 2

ЗАТВЕРДЖЕНО
Наказ Міністерства
соціальної
політики України
19.08. 2017 року № 1349

ПРОГРАМА ПІДГОТОВКИ ПАТРОНАТНИХ ВИХОВАТЕЛІВ

І. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

1. Метою цієї Програми є формування компетентностей кандидатів у патронатні вихователі у питаннях догляду, виховання та реабілітації влаштованої в сім'ю патронатного вихователя дитини, взаємодії з батьками / законними представниками дитини та спеціалістами, залученими до організації послуги патронату над дитиною, у процесі забезпечення найкращих інтересів дитини та надання послуг її сім'ї.

Цю Програму побудовано на принципах науковості, системності, комплексності, пріоритетності самостійного навчання, використання наявного позитивного життєвого досвіду; вона реалізується на засадах індивідуального підходу до навчання з урахуванням можливостей, потреб і соціально-психологічних характеристик особистості.

Під час навчання пріоритетною є повага до прав дитини та дії в її найкращих інтересах.

Зміст програми базується на наукових положеннях:

теорії прив'язаності (Дж. Боулбі, В. Фалберг), що наголошує на важливості сімейного середовища для зростання і розвитку дитини та пояснює негативний вплив інтернатного виховання;

теорії відновлення (Б. Даніель, С. Вассел, Р. Джилліган, Е. Гротберг), яка акцентує увагу на здатності дитини до відновлення внутрішніх ресурсів після кризи, стресу в умовах підтримки найближчого оточення та сприятливих обставин середовища;

теорії кризового втручання (Г. Педрад, Л. Селбі, Дж. Куайнленд), що спрямовує професійне соціально-педагогічне втручання на зняття симптомів кризи, забезпечення усвідомлення людиною стресогенних подій, виявлення внутрішніх ресурсів дитини та членів її сім'ї, передбачає застосування різних форм зовнішньої допомоги для подолання кризи;

вікової періодизації розвитку особистості (Л. С. Виготський, Д. Б. Ельконін, В. В. Давидов, А. В. Петровський, Е. Еріксон), яка дає можливість враховувати в організації та наданні послуги патронату над дитиною вікові особливості розвитку людини на основі таких критеріїв, як соціальна ситуація розвитку, провідна діяльність, домінантне вікове новоутворення;

андрагогіки, що зосереджує увагу на стимулюванні у дорослих, які навчаються, потреби у професійному розвитку.

Завдання Програми:

розкрити місце і роль послуги з патронату над дитиною в системі підтримки сімей з дітьми та захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах;

ознайомити з основними нормативно-правовими актами України щодо забезпечення прав дітей, підтримки сімей з дітьми;

дати уявлення про обсяг повноважень, прав та обов'язків патронатних вихователів;

розкрити особливості соціально-психологічного стану дітей, які можуть бути влаштовані до сім'ї патронатного вихователя;

відпрацювати вміння кандидатів у патронатні вихователі підтримувати і зберігати безпечні умови та безпечні стосунки дитини з її сім'єю, родичами, формувати нові стосунки при влаштуванні дитини;

сформувати знання та відпрацювати вміння оцінювати потреби дитини, вибрати форми, методи її догляду та виховання;

розкрити значення міждисциплінарної команди та роль патронатного вихователя у системі прийняття рішень у найкращих інтересах дитини; відпрацювати алгоритм міждисциплінарної взаємодії у застосуванні технологій ведення випадку й оцінки потреб дитини та її сім'ї.

Програма розрахована на 120 годин, з них: 91 година – аудиторна робота (26 годин – теоретичний блок, 65 годин – практичний блок), 29 годин – самостійна робота.

Програма реалізується у форматі тренінгів. Кожне заняття чітко структуроване. Вступна частина: привітання, рефлексія попереднього дня, повідомлення теми заняття, перегляд домашнього завдання. Основна частина: активізація знань учасників, повідомлення основної інформації, формування практичних навичок, закріплення вивченого під час заняття матеріалу. Під час заключної частини кандидати в патронатні вихователі аналізують ті знання, вміння й навички, які вони отримали на занятті, визначають питання, які варто обговорити детальніше, підводять підсумок. З метою формування в учасників навички саморегуляції власного емоційного стану пропонуємо наприкінці кожного заняття виконувати вправи, які навчають кандидатів у патронатні вихователі контролювати емоції.

Теоретичний блок передбачає використання інформаційних повідомлень / проведення міні-лекцій, дискусій з учасниками щодо різних аспектів організації й надання послуги з патронату над дитиною.

Практичний блок об'єднує роботу в малих групах, парах, моделювання та аналіз ситуацій, перегляд і обговорення відеороликів, передбачає застосування методу керованої фантазії, рольових ігор тощо.

До кожної теми програми розроблено методичні матеріали для тренера, які містять опис основних вправ, інформаційні відомості, приклади коментарів для тренера, ситуацій для обговорення, роздаткові матеріали тощо.

Під час самостійної роботи кандидати в патронатні вихователі можуть знайомитися з додатковою інформацією, переглядати рекомендовані фільми, читати запропоновану літературу, аналізувати життєві ситуації, давати відповіді на проблемні запитання. Завдання для самостійної роботи, додаткову інформацію, схеми, таблиці розміщено в робочих зошитах.

Під час вивчення теми „Готовність сім'ї до надання послуги патронату над дитиною” передбачено проведення виїзного заняття у помешканні кандидата в патронатні вихователі. У ході заняття визначається готовність кандидата та членів його сім'ї, які проживають разом з ним, до надання послуги з патронату над дитиною, відповідність житлово-побутових умов проживання сім'ї кандидата до забезпечення потреб дітей, які можуть бути влаштовані в їхню сім'ю.

Кандидати в патронатні вихователі мають змогу в процесі навчання поспілкуватися із сім'ями патронатних вихователів (4 год.). У разі потреби до тренінгових занять залучаються представники міждисциплінарної команди підтримки послуги патронату над дитиною, а саме: спеціалісти служби у справах дітей, центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, органу праці та соціального захисту населення, дільничний сімейний лікар, соціальний педагог / психолог загальноосвітнього навчального закладу, методист / психолог дошкільного закладу та інші фахівці.

У процесі навчання кандидати в патронатні вихователі отримують знання щодо:

- міжнародних стандартів та національного законодавства у сфері забезпечення прав дитини, основних положень Конвенції ООН про права дитини;

- особливостей організації та змісту послуги з патронату над дитиною, прав та обов'язків патронатного вихователя;

- основних етапів розвитку дитини, кризових і сенситивних періодів розвитку, психологічних вікових новоутворень, провідного типу діяльності, норм розвитку і відхилень від норми, чинників, що впливають на формування порушень у розвитку дитини;

- впливу прив'язаності та незадоволених потреб дитини на її розвиток;

- етапів переживання втрати дітьми та підлітками, факторів, що впливають на переживання втрат, сутності жорстокого поводження з дітьми, видів насильства та його циклічного характеру;

- типів поведінки людини та механізмів її виникнення; сутності девіантної поведінки, її ознак, чинників, що впливають на формування девіантної поведінки;

- принципів та методів сімейного виховання дітей;

особливостей дисциплінування, важливості спрямування, керування та контролю поведінки дитини;

алгоритму формування соціально прийнятої / просоціальної поведінки дитини;

методів, технік та ресурсів, що допомагають керувати стресовими ситуаціями та виходити зі стану психологічного навантаження.

Під час навчання кандидати в патронатні вихователі мають усвідомити, що:

сім'я – найсприятливіше середовище для розвитку дитини;

емоційний зв'язок / прив'язаність між батьками, близькими людьми та дитиною є надзвичайно важливими для її розвитку;

під час перебування дитини в сім'ї патронатного вихователя права дитини мають бути забезпечені;

порушення в розвитку дитини залежать від багатьох чинників, поведінку дитини можна скорегувати, на це потрібен час, терпіння, системність і послідовність дій;

дії дорослих під час надання послуги з патронату над дитиною не повинні нашкодити дитині, акцент треба робити на сильних сторонах юної особистості;

тимчасовий догляд і виховання дітей, які залишилися без батьківського піклування, – це відповідальна робота, яка потребує відповідних знань, умінь, цінностей, переконань і досвіду;

усі дії патронатного вихователя та членів міждисциплінарної команди мають бути в найкращих інтересах дитини.

У ході навчання кандидати в патронатні вихователі сформуують такі вміння:

оцінювати та визначити потреби дитини, дорослої людини за її емоційним виявом, поведінкою та відповідно до життєвих обставин;

ретельно планувати й організовувати процес надання послуги з патронату над дитиною;

готувати дитину до зустрічі з біологічними батьками, надавати підтримку після такої зустрічі; якщо зустріч з батьками не відбулася, спостерігати за реакцією дитини до запланованої зустрічі та після повідомлення про те, що зустріч не відбудеться;

спостерігати та визначати зміни в поведінці дитини з урахуванням її віку, особливостей розвитку та життєвої ситуації;

виявляти на конкретному прикладі чинники та умови, які призводять до порушення у розвитку дитини;

визначати конкретні дії, що сприятимуть задоволенню потреб та досягненню позитивних змін у поведінці дитини;

аналізувати динаміку стану та поведінки дитини; вести журнал спостережень;

адекватно реагувати на непередбачувану поведінку дитини;

обирати стратегії втручання, які запобігатимуть виникненню ситуації заповідання шкоди дитині, допомагатимуть змінювати небажану поведінку дитини, усвідомлювати небезпеку;

надавати дитині домедичну допомогу;

аналізувати власний стан та визначати наявність симптому „емоційного вигорання”;

добирати та використовувати ефективні засоби впливу на власний психоемоційний стан;

визначати свою роль у роботі міждисциплінарної команди та приймати рішення в найкращих інтересах дитини.

2. Ця Програма передбачає участь практичного психолога обласного центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді у відборі кандидатів у патронатні вихователі. Для відбору практичний психолог може використати стандартизоване інтерв'ю, розроблене на основі матеріалів В. Н. Ослон, Д. С. Райкус, Р. С. Хьюза, методики психодіагностики. Також психолог заповнює та узагальнює карти спостереження за поведінкою кандидатів у патронатні вихователі та їхньою взаємодією з іншими учасниками тренінгових занять із психодіагностики, проводить психологічні консультації для учасників навчального процесу; консультує тренерів із питань реалізації індивідуального підходу до учасників; узагальнює результати психодіагностики та складає рекомендації.

Для діагностики рівня засвоєння знань кандидатів у патронатні вихователі проводиться вхідне та вихідне тестування.

За результатами навчання видається довідка про проходження навчання за цією Програмою (додаток 1) та в разі його успішного проходження – рекомендація про можливість надання послуги з патронату над дитиною (додаток 2).

II. ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН

Розподіл навчального часу за темами

№	Теми	Форми проведення занять			Усього
		Теоретичний блок	Практичний блок	Самостійна робота	
1. 1.	Вступ. Сім'я як система: особливості, характеристики та цінності	1	6	2	9
2. 2.	Роль сім'ї у задоволенні потреб дитини: ресурси та фактори ризику	2	5	3	10

3.	Послуга патронату над дитиною в системі забезпечення прав дітей та підтримки сімей із дітьми	3	4	3	10
4.	Організація процесу переміщення при влаштуванні дитини в сім'ю патронатного вихователя	3	4	2	9
5.	Підтримка зв'язків дитини з власною родиною	2	5	2	9
6.	Основні закономірності розвитку дитини на різних вікових етапах	3	4	3	10
7.	Психологічна травма у дитини та її наслідки	2	5	3	10
8.	Догляд, виховання та реабілітація дитини в сім'ї патронатного вихователя	2	5	3	10
9.	Завершення надання послуги патронату над дитиною. Профілактика „емоційного вигорання”	2	5	3	10
10.	Готовність сім'ї до надання послуги патронату над дитиною	-	9	-	9
11.	Домедична допомога	2	3	1	6
12.	Міждисциплінарна команда: партнерство та прийняття рішень у найкращих інтересах дитини	4	10	4	18
	Усього	26	65	29	120

III. ЗМІСТ ПРОГРАМИ

ТЕМА 1. Вступ. Сім'я як система: особливості, характеристики та цінності (9 год.)

Теоретичний блок (1 год.)

Сутність основних понять: „дитина”, „батьки”, „сім'я”. Особливості сімейної системи, її рівні, елементи. Характеристики сімейної системи: згуртованість, гнучкість, ієрархія, зовнішні та внутрішні кордони, рольова структура та комунікація в сім'ї. Значення сімейних цінностей для розвитку сім'ї як системи.

Практичний блок (6 год.)

Кандидати в патронатні вихователі:

представляють свою сім'ю за визначеним алгоритмом;

у групах визначають і формулюють зміст основних понять: „дитина”, „батьки”, „сім'я”, з якими працюватимуть протягом всього процесу навчання (робота в групах, презентація напрацювань, обговорення у загальному колі);

аналізують та представляють особливості своєї сімейної системи, зокрема: визначають рівень згуртованості та гнучкості членів своєї родини, описують її ієрархію;

характеризують, як приймаються рішення в їхній родині, хто насамперед ухвалює ці рішення, як решта членів сім'ї ставиться до способу прийняття рішень;

визначають кордони своєї родини, особливості процесу комунікації;

формулюють правила, що діють у родині;

аналізують наслідки порушення правил, способи пристосування нової людини до цих правил, наслідки того, що ця людина не зможе пристосуватися (*індивідуальна робота в робочих зошитах, презентація в парах, презентація в загальному колі*);

визначають і ранжують сімейні цінності (*індивідуальна робота, ранжування, робота в парах, презентація в загальному колі*).

Завдання для самостійної роботи (2 год.)

Заповнити таблицю „Мої сильні сторони та ресурси”.

Питання для самоконтролю:

1. У чому полягає особливість навчання дорослих?
2. Чим відрізняється навчання у формі тренінгу від лекційних та практичних занять? Що спільного?
3. До якого віку особа вважається дитиною?
4. У яких випадках настає повна цивільна дієздатність особи?
5. Які основні функції сім'ї?
6. Які характеристики сімейної системи ви знаєте?
7. Як порушення ієрархії впливає на відносини між поколіннями в родині?
8. Охарактеризуйте надмірно гнучку сімейну систему?
9. Чому сімейна пара, яка відчуває брак згуртованості, вважає, що її можна підсилити, взявши на виховання дитину? Який у цьому ризик?
10. Що таке сімейна історія?
11. Які стилі комунікації в сім'ї вам знайомі?
12. Як цінності впливають на вибір людини?

Інформаційні джерела:

1. Веретенко Т. Г., Зверева І. Д., Шевченко Н. Ю. Основи батьківської компетентності: навч. посіб. – 2006. – 156 с. (фонд „Благополуччя дітей”). – Режим доступу: <http://childfund.org.ua/publications/view/94/1>

2. Денисенко Ю. Фактори формування особистісної ідентичності в сучасній сім'ї / Соціальна психологія. – 2008. – № 2. – С. 124 – 131. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/sops/2008_2/PDF/Denysenko.pdf

3. Книга для батьків. Посібник до тренінгового курсу „Підготовка кандидатів у прийомні батьки та батьки-вихователі” / Автори та автори-упоряд.: Т. Ф. Алексеєнко, Г. М. Лактіонова, Г. О. Притиск та ін.; за заг. ред. Т. Ф. Алексеєнко. – К.: Наук. світ, 2006. – 496 с. – Режим доступу: <http://mediapasport.com.ua/uploads/books/our/20.pdf>

4. Помиткіна Л. В. Психологія сім'ї. – Київ, 2010. – 264 с. – Режим доступу: <http://www.lib.nau.edu.ua/BooksForNAU/2010/PomitkinaLV.pdf>

5. Сім'я як специфічна педагогічна система (веб-сайт). – Режим доступу: <http://readbookz.com/book/172/5530.html>

ТЕМА 2. Роль сім'ї у задоволенні потреб дитини: ресурси та фактори ризику (10 год.)

Теоретичний блок (2 год.)

Особливості динаміки (життєвий цикл) сім'ї, а саме: подружня пара без дітей; поява в сім'ї дітей (вік дитини до 2,5 року); сім'я з дітьми – дошкільнятами (вік старшої дитини від 2,5 до 6 років); сім'ї з дітьми – молодшими школярами (вік старшої дитини від 6 до 10 років); сім'ї з підлітками та молодими людьми (вік старшої дитини від 13 до 20 років); вихід молодих людей із сім'ї (від виходу першої дитини до моменту, коли наймолодший залишить сім'ю); середній вік батьків (від „спустошеного гнізда” до виходу на пенсію); старіння членів сім'ї (від виходу на пенсію до смерті обох членів подружжя).

Сімейні кризи, їхні закономірності.

Ресурси та захисні фактори сім'ї. Фактори вразливості сім'ї, етапи деградації сім'ї у випадку посилення впливу внутрішніх і зовнішніх факторів ризику та відсутності чи недостатності відповідних ресурсів і захисних факторів. Барометр вразливості сім'ї – стан задоволення потреб дитини.

Сутність поняття „потреби”, особливості та класифікація потреб. Відмінність потреб від бажань. Ієрархія потреб за Маслоу. Класифікація потреб Розенберга. Роль сім'ї у задоволенні потреб дитини.

Прив'язаність як базова потреба дитини. Стадії розвитку прив'язаності. Типи прив'язаності: безпечна (надійна), тривожно-амбівалентна, уникаюча, дезорганізована. Причини порушення прив'язаності. Значення прив'язаності для розвитку дитини, причини та наслідки порушеної прив'язаності.

Практичний блок (5 год.)

Кандидати в патронатні вихователі:

аналізують та розповідають про свої життєві кризи, їхні особливості (обговорення в загальному колі);

переглядають відеоролик і визначають зовнішні та внутрішні фактори ризику, які впливають на сім'ю (перегляд і аналіз відеоролика, робота в малих групах, презентація напрацьованих результатів);

методом мозкового штурму обговорюють відмінність понять „потреби”, „бажання”;

емоційно заглиблюються у штучно створену ситуацію незадоволення потреб дитини, вчать визначати емоції та почуття дитини, коли її потреби задовольняються чи не задовольняються (керувана фантазія, моделювання ситуації, робота у групах, презентації напрацьованих результатів, перегляд і аналіз відео „Кам'яне обличчя”, обговорення в загальному колі).

Завдання для самостійної роботи (3 год.)

1. Переглянути фільм „Джон” Джеймса Робертсона (1968 р.), відповісти на запитання щодо особливостей поведінки хлопчика та її зв'язку з поведінкою батьків:

Які три основні етапи / фази переживала дитини у ситуації розлучення з батьками?

Як це виявлялося у ставленні дитини до вихователів, до дітей, до батьків?

Які висновки ви зробили після перегляду фільму „Джон”?

2. Прочитати книгу Кеті Глас „Будь моей мамой. Искалеченное детство”.

Питання для самоконтролю:

1. Які стадії життєвого циклу сім'ї ви знаєте? Чим вони відрізняються?

2. Коли найчастіше і чому виникають труднощі у сім'ї?

3. Що таке сімейні кризи? Які фактори впливають на загострення сімейних криз?

4. Що є барометром вразливості сім'ї?

5. Чим потреби відрізняються від бажань?

6. Які емоції характерні для дитини, потреби якої задоволені?

7. Опишіть емоційний стан дитини, якщо її потреби не задовольняються.

8. Назвіть стадії розвитку прив'язаності.

9. Охарактеризуйте поведінку дитини із безпечною прив'язаністю.

10. Які можливі реакції в дорослому віці у дитини з тривожно-амбівалентною прив'язаністю?

11. Яка поведінка батьків формує унікаючу прив'язаність у дитини?

12. У яких випадках у дитини формується дезорганізована прив'язаність?

Інформаційні джерела:

1. Ігнатенко К. В. Теорія прив'язаності в контексті оцінки потреб дітей-сиріт / Актуальні питання соціальної роботи та соціальної педагогіки. – С. 107 –113. – Режим доступу: <http://dspace.luguniv.edu.ua/jspui/bitstream/>

2. Зверева І. Д., Кузьмінський В. О., Кияниця З. П., Петрочко Ж. В. Оцінка потреб дитини та її сім'ї: від теорії до практики. Наук.-метод. посіб. – К.: Фенікс, 2010. – 400 с.

3. Маркова В. М., Вертила Т. Г. Загальний погляд на проблему формування та функціонування сім'ї // Український вісник психоневрології – Т. 17, вип. 1 (58). – 2009. – С. 89 – 92. – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv

4. Маршалл Розенберг Мова життя: ненасильницьке спілкування. – Режим доступу: <http://www.booksgid.com/psihologija/27604-marshall-rozenberg-jazyk-zhizni>

5. Пилягина Г. Я., Дубровская Е. В. Нарушения привязанности как основа формирования психопатологических расстройств в детском и подростковом возрасте // Мистецтво лікування. – 2007. – № 6. – С. 71–79.

6. Сейко Н. А. Соціальна педагогіка. – Житомир, 2002. – 256 с. – Режим доступу: <http://eprints.zu.edu.ua>

7. Солодников В. В. Социология социально-дезадаптированной семьи. – СПб. : Директ, 2007. – 384 с.

8. Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми. Посіб. у 2-х част. / А. В. Аносова, О. В. Безпалько та ін. / За заг. ред.: Т. В. Журавель, З. П. Кияниця, Ж. В. Петрочко. – К., 2016. – 567 с.

9. Цибулько Л. Г. Криза сім'ї й сімейних стосунків як фактор соціального сирітства. – С. 69 – 74. – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv

ТЕМА 3. Послуга патронату над дитиною в системі забезпечення прав дітей та підтримки сімей з дітьми (10 год.)

Теоретичний блок (3 год.)

Міжнародний досвід у питаннях забезпечення прав дитини, підтримки сімей із дітьми, розвитку соціальних послуг. Керівні принципи альтернативного догляду за дітьми. Альтернативний догляд як різновид неформального та формального догляду усіх дітей, які з будь-яких причин і за будь-яких обставин не перебувають під цілодобовою опікою принаймні одного з батьків. Конвенція ООН про права дитини.

Нормативно-правові засади забезпечення прав дітей та підтримки сімей із дітьми. Конституція України як основний гарант прав дітей. Базові кодекси забезпечення прав сімей із дітьми, а також дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах: Сімейний (СК), Кримінальний (КК), Цивільний (ЦК) кодекси України, закони України „Про охорону дитинства”, „Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей”, „Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування”, „Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю”, „Про соціальні послуги”.

Причини та підстави встановлення статусу дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування. Перелік суб'єктів соціальної роботи, дотичних до вирішення питань сімей, дітей та молоді, які опинилися у складних життєвих обставинах. Форми влаштування дітей, які залишилися без піклування батьків. Особливості сімейних форм влаштування.

Сутність патронату над дитиною та особливості цієї послуги. Термін перебування дитини в сім'ї патронатного вихователя. Основні обов'язки патронатного вихователя. Фінансування послуги з патронату над дитиною. Компетентності патронатного вихователя.

Практичний блок (4 год.)

Кандидати в патронатні вихователі:

аналізують статті Конвенції ООН про права дитини у контексті забезпечення прав дитини в сім'ї патронатного вихователя (*індивідуальна робота в робочих зошитах*);

знайомляться з чинним законодавством України з питань забезпечення прав дітей та підтримки сімей з дітьми (*індивідуальна робота в робочих зошитах, обговорення у загальному колі*).

установлюють причини та підстави встановлення статусу дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування (*індивідуальна робота в робочих зошитах, обговорення в загальному колі*);

визначають перелік організацій, які надають підтримку сім'ї, допомагають вирішити проблеми сімей та дітей, сприяють захисту прав дитини;

аналізують умови, за яких дитина не може залишатися у своїй сім'ї та потребує вилучення, підстави відібрання дитини у батьків та визначають, які

органи уповноважені вирішувати це питання, варіанти влаштування дитини („мозковий штурм”, індивідуальна робота в робочих зошитах, обговорення в загальному колі);

характеризують вплив інтернатної системи на формування особистості дитини (*перегляд відео про вплив інтернатної системи на формування особистості дитини, дискусія*);

на основі аналізу нормативних документів визначають особливості послуги з патронату над дитиною, обов'язки та завдання патронатного вихователя і його помічника, спеціалістів служб у справах дітей та центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, громади щодо прийняття рішень в найкращих інтересах дитини при наданні послуги з патронату над дитиною;

формулюють компетентності патронатного вихователя (*робота у групах, обговорення в загальному колі, презентація результатів роботи*).

Завдання для самостійної роботи (3 год.)

1. Ознайомитися з роздатковими матеріалами для домашнього читання, Конвенцією ООН про права дитини, визначити та записати способи, якими кандидати в патронатні вихователі будуть забезпечувати права дитини.

2. Заповнити таблицю „Як ви розумієте обов'язки патронатного вихователя, опікунів (піклувальників), прийомних батьків, батьків-вихователів, усиновителів?”.

Питання для самоконтролю:

1. Яке першочергове завдання діяльності соціальних працівників / фахівців із соціальної роботи у системі забезпечення прав дитини?

2. Що таке права дитини?

3. Назвіть основні положення Конвенції ООН про права дитини.

4. Назвіть основні нормативно-правові акти у сфері забезпечення прав дітей та підтримки сімей із дітьми.

5. Назвіть основні документи, що підтверджують потрапляння сім'ї у складні життєві обставини”.

6. Назвіть основних суб'єктів соціальної роботи, які надають підтримку сім'ї, допомагають вирішити проблеми сімей та дітей, сприяють захисту прав дитини.

7. Які функції служби у справах дітей, центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді?

8. До якого органу потрібно звернутися у випадках, коли стало відомо про випадки жорстокого поводження з дитиною?

9. Куди направляють дітей, які потребують допомоги та підтримки?

10. Як інтернатна система впливає на розвиток дитини? Які її недоліки?

11. Які ви знаєте сімейні форми виховання дітей?

12. Чим відрізняється прийомна сім'я від дитячого будинку сімейного типу?

13. Що таке патронат над дитиною?

14. Для кого запроваджено цю послугу?

15. Як приймається рішення про необхідність послуги з патронату над дитиною?

16. Яким є термін перебування дитини в сім'ї патронатного вихователя?

17. Хто може бути патронатним вихователем?

18. Як фінансується надання послуг із патронату?

19. Які нормативно-правові акти регулюють питання забезпечення патронату над дитиною?

Інформаційні джерела:

1. Бордіян Я. Прийомні сім'ї та дитячі будинки сімейного типу як альтернативна форма влаштування дітей: державно-управлінський аспект / Я. Бордіян // Ефективність державного управління: збірн. наук. праць. – 2012. – Вип. 30. – С. 255 – 261. – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv

2. Борисова В. І. До питання про форми влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, за сімейним законодавством України / В. І. Борисова // Проблеми законності. Вип. 100. – Х.: Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого, 2009. – С. 123 – 133. – Режим доступу: **Ошибка! Недопустимый объект гиперссылки.**

3. Євко В. Ю. Патронат як вид влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування / Вісник Харківського Національного університету ім. В. Н. Каразіна. – № 817. – С. 50 – 56. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/natural

4. Закон України „Про охорону дитинства” (зміни, внесені згідно із Законом № 1838-VIII від 07.02.2017). – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>

5. Закон України від 20.12.2016 № 1794-VIII „Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо оплати послуг патронатних вихователів”. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1789-19>
6. Книга для батьків. Посібник до тренінгового курсу „Підготовка кандидатів у прийомні батьки та батьки-вихователі”/ Автори та автори-упоряд.: Т. Ф. Алексеєнко, Г. М. Лактіонова, Г. О. Притиск та ін.; за заг. ред. Т. Ф. Алексеєнко. – К.: Наук. світ, 2006. – 496 с. – Режим доступу: <http://mediapasport.com.ua/uploads/books/our/20.pdf>
7. Кратінова В. О., Ларіонова Н. Б. Деякі питання соціально-педагогічної підтримки дітей-сиріт в патронатних сім'ях// Вісник Луганського державного університету. – 2009. – № 6 (169). – С. 132 – 140. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Vlush/Ped/2009_6.pdf#page=133
8. Патронат над дітьми. Міністерство юстиції України. Головне територіальне управління юстиції у Чернігівській області. – Режим доступу: http://just.cg.gov.ua/web_docs
9. Петрочко Ж. В. Теоретичні основи патронату над дітьми. – 8 с. – Режим доступу: http://lib.iitta.gov.ua/9113/1/spttp_2014
10. Постанова КМУ від 16.03.2017 № 148 „Деякі питання здійснення патронату над дитиною”. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/148-2017-%D0>
11. Сімейний кодекс України (зміни, внесені згідно із Законом № 1692-VIII від 19.10.2016). – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>
12. Сімейний патронат в Україні (веб-сайт). – Режим доступу: <http://www.patronat.in.ua/about/shcho-take-simeyniy-patronat>
13. Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми. Посіб. у 2-х част. / А. В. Аносова, О. В. Безпалько та ін. / За заг. ред.: Т. В. Журавель, З. П. Кияниці, Ж. В. Петрочко. – К., 2016. – 567 с.
14. Черновалюк Ю. Ю. Патронат як форма сімейного влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування за законодавством України // Університетські наукові записки, 2009, – № 1 (29). – С. 134 – 138. – Режим доступу: <http://www.irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin>

ТЕМА 4. Організація процесу переміщення при влаштуванні дитини в сім'ю патронатного вихователя (9 год.)

Теоретичний блок (3 год.)

Організація переміщення дитини в сім'ю патронатного вихователя. Особливості налагодження контакту з дитиною під час її переміщення. Перелік документів, що оформляються у процесі влаштування дитини в сім'ю патронатного вихователя.

Закономірності адаптації дитини в новій сім'ї. Методика контактної взаємодії Л. Б. Філонова.

Метод спостереження, вимоги до його проведення.

Кризові ситуації, які можуть виникати в сім'ї у зв'язку з наданням послуги з патронату над дитиною: фінансові, криза стосунків, соціальні, психофізичні.

Еко-карта як метод діагностики оточення своєї родини.

Практичний блок (4 год.)

Кандидати в патронатні вихователі:

визначають особисті звички та сімейні традиції, з'ясовують їхню важливість, вплив змін на ритм життя сім'ї та кожного її члена (*індивідуальна робота, презентація, обговорення в загальному колі*);

визначають можливі кризові ситуації, які можуть виникати в їхній сім'ї у зв'язку з наданням послуги з патронату над дитиною, шукають шляхи їх вирішення для стабілізації сімейних стосунків (*„мозковий штурм”, індивідуальна робота, робота у групах, презентація, індивідуальна робота в робочих зошитах*);

вчать розуміти вплив ефекту переміщення дитини із власної сім'ї в іншу сім'ю, відчувати почуття дитини при переміщенні (*робота в парах, презентація, керована фантазія, обговорення у загальному колі*);

формують уміння організовувати переміщення дитини в сім'ю патронатного вихователя (якими словами зустрічати дитину, як знайомити її з правилами сім'ї, членами родини; як налагоджувати контакт із дитиною під час її переміщення);

знайомляться з переліком документів, що заповнюються в процесі переміщення (влаштування) дитини в сім'ю патронатного вихователя (*„мозковий штурм”, робота у групах, рольова гра, обговорення в загальному колі, індивідуальна робота в робочих зошитах*).

знайомляться з особливостями ведення журналу спостережень патронатного вихователя, формують уміння безоціночного ставлення до людей, дітей, вчать аналізувати ситуацію без власних упереджень та інтерпретацій (*індивідуальна робота, робота у групах, обговорення, індивідуальна робота в робочих зошитах*).

Завдання для самостійної роботи (2 год.)

1. Скласти еко-карту своєї сім'ї.
2. Визначити і записати правила сім'ї.
3. Заповнити таблицю „Безпека вашої оселі”.

Питання для самоконтролю:

1. Які кризи може переживати сім'я патронатного вихователя у зв'язку із влаштуванням дитини?
2. Що таке сімейна еко-карта?
3. Яку інформацію необхідно отримати патронатному вихователю до влаштування дитини?

4. Як потрібно готувати дитину / дітей до переміщення в сім'ю патронатного вихователя?
5. Яка документація заповнюється під час влаштування дитини в сім'ю патронатного вихователя?
6. Які особливості налагодження контакту з дитиною?
7. У чому особливість методики контактної взаємодії Л. Б. Філонова?
8. Які періоди звикання дитини до нової сім'ї?
9. Чому може зростати кількість конфліктів, протиріч, опору з боку дитини? Як реагувати на поведінку дитини в таких випадках?
10. Чому патронатному вихователя потрібно спостерігати за поведінкою дитини?
11. Яких правил проведення спостереження має дотримуватися патронатний вихователь?

Інформаційні джерела:

1. Андрущенко І. В. Особливості процесу адаптації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування різних вікових груп у прийомній сім'ї. – С. 153 – 162. – Режим доступу: <http://dspace.ltsu.org/jspui/bitstream>
2. Екокарта та генограма (веб-сайт). – Режим доступу: <https://msn.khnu.km.ua/mod/page/view.php?id=92074>
3. Иванова Н. П., Заводилкина О. В. Дети в приемной семье: Советы начинающим родителям-воспитателям. – М., 1993. – Режим доступу: <https://velikaya.jimdo.com/>
4. Кабаненко Н. В., Семигіна Т. В. Особливості застосування екологічного підходу у практиці соціальної роботи. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/soc_gum
5. Кабанена Ю. В. Особливості адаптації дітей підліткового віку у прийомній сім'ї. – С. 163 – 169. – Режим доступу: <http://dspace.ltsu.org/jspui/bitstream>
6. Книга для батьків. Посібник до тренінгового курсу „Підготовка кандидатів у прийомні батьки та батьки-вихователі”// Автори та автори-упоряд.: Т. Ф. Алексеєнко, Г. М. Лактіонова, Г. О. Притиск та ін.; за заг. ред. Т. Ф. Алексеєнко. – К.: Наук. світ, 2006. – 496 с. – Режим доступу: <http://mediapasport.com.ua/uploads/books/our/20.pdf>
7. Методика Філонова (веб-сайт). – Режим доступу: <http://metodfil.blogspot.com/>

8. Слабковська А. І. Періодизація входження дитини в прийомну родину (на прикладі усиновлення дітей іноземцями). – С. 217 – 225. – Режим доступу: <http://www.soc.univ.kiev.ua/sites/default/files>

9. Схема стадіального розвитку контактної взаємодії (за Філоновим Л. Б.) (веб-сайт). – Режим доступу: <http://www.studfiles.ru/preview/5412724/>

ТЕМА 5. Підтримка зв'язків дитини з власною родиною (9 год.)

Теоретичний блок (2 год.)

Важливість зв'язків дитини з біологічними батьками, родичами.

Концепція сильних сторін у роботі з родиною дитини.

Етапи організації зустрічей дитини з батьками, родичами. Особливості підготовки дитини до зустрічей із родиною, шляхи допомоги та підтримки дитини до, під час та після таких зустрічей.

Практичний блок (5 год.)

Кандидати в патронатні вихователі:

формують уміння допомагати влаштованим дітям зберігати і переосмислювати спогади про свою сім'ю та власне життя, вчаться створювати родовідне дерево („мозковий штурм”, *індивідуальна робота, обговорення в загальному колі*);

аналізують емоції, які вони переживають, очікуючи зустрічі з близькою для них людиною, порівнюють ці емоції з емоціями дитини (*керована фантазія, „мозковий штурм”, робота у групах*);

обговорюють важливість зустрічі з батьками для дитини, спеціалістів соціальних служб, патронатних вихователів;

вчаться планувати та проводити зустрічі дитини з її батьками та родичами (*робота у групах, рольова гра, індивідуальна робота в робочих зошитах, обговорення в загальному колі*);

вчаться застосовувати концепцію сильних сторін у роботі з батьками дитини, визначати свої сильні сторони (*індивідуальна робота в робочих зошитах, обговорення в загальній групі*).

Завдання для самостійної роботи (2 год.)

1. Відповісти на запитання щодо забезпечення успішних зустрічей або контактів дитини з батьками чи членами родини:

Як я міг (могла) би підготувати дитину до зустрічі або контакту з родиною?

Як я міг (могла) би підготувати свою родину до зустрічі або контакту дитини з її родиною?

Як я міг (могла) би допомогти дитині впоратися з почуттями після зустрічі або контакту зі своєю родиною?

У чому може полягати партнерство зі спеціалістами служб, коли мова йде про зустрічі дитини із власною родиною?

У який спосіб я можу взаємодіяти з біологічними батьками за допомогою зустрічей або контактів дитини з ними?

Як я міг (могла) би керувати своїми емоціями при підготовці дитини до зустрічей, під час неї і після самої зустрічі?

Що я міг (могла) би зробити, щоб допомогти дитині підтримувати зв'язок із батьками у проміжках між зустрічами або контактами?

Як я зміг (змогла) би допомогти дитині, якщо її батьки не прийдуть на зустріч?

За якими ознаками можна зробити висновок, що зустріч позитивно впливає на дитину?

За якими ознаками можна зробити висновок, що зустріч негативно впливає на дитину?

2. Написати лист батькам дитини. Суть техніки проста і виконується за принципом завершення незакінчених пропозицій. Кандидатам потрібно їх дописати в довільній формі, уявляючи, що вони звертаються до батьків дитини. Важливий момент – лист має бути адресовано конкретній особі.

Питання для самоконтролю:

1. Чому біологічні батьки важливі для дитини?
2. Чим важливі зустрічі дитини, яка перебуває під патронатом, з її біологічною сім'єю?
3. Що важливо враховувати при плануванні зустрічей дитини з її родиною?
4. У чому переваги організації зустрічі дітей з біологічними батьками у помешканні патронатного вихователя?
5. Які ризики організації зустрічей дітей з батьками у помешканні власної сім'ї дитини?
6. Що таке сильні сторони людини? Як їх визначити? Чому людині важливо знати свої сильні сторони?
7. Як визначити сильні сторони дитини та сім'ї?

Інформаційні джерела:

1. Вера Фалберг „Путь ребенка в семью”. Гл. 7. – Режим доступу: <http://resursconsult.ru/data/documents/Kniga-zhizni-Vera-Falberg.doc>
2. Иванова Н. П., Заводилкина О. В. Дети в приемной семье: Советы начинающим родителям-воспитателям. – М., 1993. – Режим доступу: <https://velikaya.jimdo.com>
3. Книга для батьків. Посібник до тренінгового курсу „Підготовка кандидатів у прийомні батьки та батьки-вихователі”// Автори та автори-упоряд.: Т. Ф. Алексеєнко, Г. М. Лактіонова, Г. О. Притиск та ін.; за заг. ред.

Т. Ф. Алексєєнко. – К.: Наук. світ, 2006. – 496 с. – Режим доступу: <http://mediapasport.com.ua/uploads/books/our/20.pdf>

ТЕМА 6. Основні закономірності розвитку дитини на різних вікових етапах (10 год.)

Теоретичний блок (3 год.)

Сутність понять „розвиток” та „розвиток дитини”. Основні принципи розвитку.

Основні етапи розвитку дитини згідно з концепцією Е. Еріксона, сензитивні періоди розвитку, психологічні вікові новоутворення, кризи розвитку. Провідний тип діяльності у кожному віковому періоді.

Норми розвитку та відхилення від норми, затримка розвитку. Сутність депривації та госпіталізму. Фактори та умови, що спричиняють затримку в розвитку дитини.

Практичний блок (4 год.)

Кандидати в патронатні вихователі:

характеризують різні вікові періоди розвитку дітей, визначають ключові моменти кожного вікового періоду (*робота у групах, моделювання ситуації, індивідуальна робота в робочих зошитах, робота в парах, обговорення в загальному колі*);

визначають фактори, які негативно впливають на розвиток дитини (*аналіз ситуації, обговорення в загальному колі*).

Завдання для самостійної роботи (3 год.)

Заповнити таблиці: „Діти різного віку: можливості та проблеми”, „Особливості догляду за дітьми різного віку”

Питання для самоконтролю:

1. Що таке розвиток?
2. Чим характеризується розвиток дитини?
3. Які вікові періоди виділяються у процесі розвитку дитини?
4. Чому виникають кризи розвитку?
5. Для чого патронатному вихователю потрібно знати про сензитивні періоди розвитку дитини?
6. Що таке психологічні новоутворення?
7. Чому розвиток – це постійний, динамічний і поетапний процес?
8. Чому перший етап розвитку (за Е. Еріксоном) називають „довіра-недовіра”?

9. Які особливості розвитку дитини на другому етапі?
10. Охарактеризуйте поведінку дитини на третьому етапі розвитку (за Е. Еріксоном).
11. Чому саме на четвертому етапі розвитку (за Е. Еріксоном) виникає великий ризик формування у дитини комплексу неповноцінності?
12. Охарактеризуйте поведінку дитини на п'ятому етапі розвитку (за Е. Еріксоном).
13. Як спадкові фактори можуть впливати на розвиток дитини?
14. Що таке фактори оточення і як вони впливають на розвиток дитини?
15. Чому виникає криза новонародженого (пологова криза)?
16. Що б ви порадили дорослим, які не знають, як реагувати на поведінку дитини в період кризи трьох років (шести-семи років)?
17. Які особливості поведінки дитини в період підліткової кризи?
18. Що таке затримка психічного розвитку? За яких умов вона формується?
19. Які типові поведінкові проблеми можуть виникати в підлітковому віці?

Інформаційні джерела:

1. Абраменкова В. В. Социальная психология детства. – Москва, 2008. – 432 с. – Режим доступа: <http://www.al24.ru/wp-content/uploads/2015/07/15.pdf>
2. Братусь В., Кошечко Н. В. Разом до гармонії: розвиток дитини раннього віку. – 2004. – 160 с. (фонд „Благополуччя дітей”): <http://childfund.org.ua>
3. Етапи розвитку за Е. Еріксоном (веб-сайт). – Режим доступу: <http://pidruchniki.com/2008021537059/psihologiya>
4. Книга для батьків. Посібник до тренінгового курсу „Підготовка кандидатів у прийомні батьки та батьки-вихователі”// Автори та автори-упоряд.: Т. Ф. Алексеєнко, Г. М. Лактіонова, Г. О. Притиск та ін.; за заг. ред. Т. Ф. Алексеєнко. – К.: Наук. світ, 2006. – 496 с. – Режим доступу: <http://mediapasport.com.ua/uploads/books/our/20.pdf>

5. Пам'ятка для батьків дітей підліткового віку / Незалежний інститут судових експертиз. – Режим доступу: <https://issuu.com/katyacheltsova/docs>

6. Порушення психічного розвитку в підлітковому віці, ранній юності. Психічні розлади в осіб зрілого та похилого віку. – Режим доступу: <http://pidruchniki.com/12920522/psihologiya>

7. Порушення психологічного розвитку. Поведінкові розлади, що починаються у дитячому та підлітковому віці. – Режим доступу: http://intranet.tdmu.edu.ua/data/kafedra/internal/nervous_desease/classes_stud/uk

8. Психологічні особливості та психічні порушення у дітей дошкільного і молодшого шкільного віку. – Режим доступу: http://pidruchniki.com/13390613/psihologiya/psihichniy_osobistisniy_rozvitok_ditini

9. Сергеєнкова О. П. Вікова психологія. – 376 с. – Режим доступу: <http://westudents.com.ua/glavy/75715>

10. Скрипченко О. В. Вікова та педагогічна психологія. – Режим доступу: <http://westudents.com.ua/glavy/75936-literatura.html>

ТЕМА 7. Психологічна травма у дитини та її наслідки (10 год.)

Теоретичний блок (2 год.)

Поняття „травматичні ситуації”, „психологічна травма”. Нейробіологія травми. Вплив психологічної травми на розвиток дитини. Ознаки психологічного травмування дітей: емоційні та фізичні симптоми. Ознаки та симптоми посттравматичного стресового розладу у дітей (за даними американського національного центру з ПТСР).

Сутність втрати, типи і види втрат у житті людини. Етапи переживання втрати: шок, заперечення / відмова повірити, переговори, злість, розуміння, прийняття. Чинники, що впливають на переживання втрат. Особливості поведінки дитини, яка переживає втрату.

Шляхи допомоги дитині, яка пережила втрату.

Зміст понять „наси́льство”, „наси́льство в сім'ї”, „жорстоке поводження з дитиною”. Види насильства. Ознаки, що можуть допомогти виявити жорстоке поводження з дітьми (за О. Кочемировською, А. Ходоренко; модифікація Ю. Онишка, І. Дубініної). Особливості переживання дитиною психологічного болю.

Особливості поведінки дітей, які зазнали жорстокого поводження: психологічні, поведінкові, у спілкуванні з дорослими та однолітками, у навчальній діяльності. Наслідки для дітей жорстокого поводження з ними. Діагностика розвитку та показники затримки розвитку в дітей, які пережили травму.

Алгоритм дій дорослих при психогенних реакціях дитини. Особливості організації роботи патронатного вихователя з дітьми, які постраждали від насильства та жорстокого поводження.

Практичний блок (5 год.)

Кандидати в патронатні вихователі:

моделюють різні ситуації та аналізують міжособистісні зв'язки і ролі, пов'язані з неадекватними реакціями дитини (*моделювання ситуації, обговорення в загальному колі*);

обговорюють тему втрат людини, визначають особливості переживання втрати дітьми та підлітками (*перегляд і обговорення відео „Психологічна травма”, „мозковий штурм”, моделювання ситуації, керована фантазія, дискусія, аналіз ситуацій, робота у групах, обговорення в загальному колі*);

визначають, як насильство впливає на емоційний та фізичний стан дитини;

вчаться виявляти психологічні особливості дітей дошкільного та молодшого шкільного віку, підлітків, пов'язані з насильством (*перегляд і обговорення фільму „Я сюда больше никогда не вернусь”, дискусія, робота у групах, презентація результатів роботи, обговорення в загальному колі*);

вчаться знаходити шляхи допомоги дитині, яка пережила втрату, використовувати у своїй професійній діяльності принцип конфіденційності (*рольова гра, робота в парах, моделювання ситуації, обговорення в загальному колі*).

Завдання для самостійної роботи (3 год.)

Проаналізувати запропоновані життєві ситуації. Зразок ситуації:

Марія Р. – активна, рухлива дівчинка, але важко адаптується до умов дошкільного закладу. Вихователь порадила патронатному вихователю звернутися до дитячого невропатолога. Вам було образливо це чути, тому що ви вважаєте, що педагог нетолерантно ставиться до вашої дівчинки. Ваші дії.

Питання для самоконтролю:

1. Які події належать до травматичних ситуацій?
2. Як досвід психологічного травмування впливає на розвиток та подальше життя дитини?
3. Як зрозуміти, що дитина зазнала психологічної травми?
4. Які ознаки допоможуть виявити, що дитина віком від 1 до 6 років зазнала психологічної травми?
5. Розлучення дитини з близькими людьми, розірвання стосунків із батьками є травмою для дитини? Як це впливає на її фізичний та емоційний стан?
6. Які типи поведінки дитини є найпоширенішими у процесі переживання горя, втрати?
7. Які чинники впливають на здатність переживати втрату?
8. Які особливості переживання втрати дітьми та підлітками?

9. Якими діями патронатний вихователь може допомогти дитині пережити фазу горювання при втраті близької людини?
10. Які форми жорстокого поводження з дітьми ви знаєте?
11. У яких формах виявляється психологічне насильство?
12. Охарактеризуйте циклічне коло насильства в сім'ї.
13. Які наслідки жорстокого поводження для особистості дитини?
14. Які ознаки можуть вказувати на жорстоке поводження з дитиною?
15. Назвіть особливості роботи патронатного вихователя з дітьми, які постраждали від сімейного насилля.
16. Як патронатний вихователь може допомогти дитині, яка переживає апатію (байдужість до людей, які оточують, млявість, загальмованість, повільність, довгі паузи у мовленні)?
17. Як допомогти дитині, в якій раптово з'явилося неконтрольоване нервово-тремтіння?
18. У яких випадках патронатному вихователю необхідно дотримуватися конфіденційності? Кому і в якому обов'язку потрібно повідомляти конфіденційну інформацію?

Інформаційні джерела:

1. Бенджамин Колодзин: Как жить после психической травмы. – М.: Шанс, 1991. – 96 с.
2. Бурбо Л.: Пять травм, которые мешают быть самим собой. – К.: София, 2006. – 192 с.
3. Дональд Калшед: Внутренний мир травмы: архетипические защиты личностного духа: пер. с англ. – М.: Академический Проект, 2007. – 368 с.
4. Допомога людині, яка знаходиться у стані шоку, стресу чи травми. – Київ, 2015. – 24 с. – Режим доступу: <http://www.medsanbat.info/download/>
5. Книга для батьків. Посібник до тренінгового курсу „Підготовка кандидатів у прийомні батьки та батьки-вихователі”// Автори та автори-упоряд.: Т. Ф. Алексеєнко, Г. М. Лактіонова, Г. О. Притиск та ін.; за заг. ред. Т. Ф. Алексеєнко. – К.: Наук. світ, 2006. – 496 с. – Режим доступу: <http://mediapasport.com.ua/uploads/books/our/20.pdf>
6. Коли однієї любові мало! – Дніпро, 2013. – 49 с. – Режим доступу: <http://mediapasport.com.ua/uploads/books/our/21.pdf>
7. Левін П., Фредерик Э. Пробуждение тигра – исцеление травмы. – М.: АСТ, 2007. – 316 с.
8. Ермошин А. Ф. Вещи в теле: Психотерапевтический метод работы с ощущениями. – М.: Независимая фирма „Класс”, 1999. – 320 с.

9. М. Внук, У. Долыняк. Педагогика травмы. Методическое пособие для педагогов, воспитателей и приемных родителей – 166 с.
10. Овсяннікова Я. О. Аспекти психологічної роботи з дітьми, що переживають втрату близького. – 2012. – Режим доступу: <https://www.google.com.ua>
11. Психолого-педагогічна допомога дитині в переживанні гострої психологічної травми (веб-сайт). – Режим доступу: <https://www.b17.ru/article/5214/>
12. Психосоціальна допомога внутрішньо переміщеним дітям, їхнім батькам та сім'ям з дітьми зі Сходу України. Посіб. для практиків соціальної сфери / Мельник Л. А. та ін.; за ред. Волинець Л. С. – К.: ТОВ «Видавничий дім «Калита», 2015. – 72 с.
13. Психологическая травма Режим доступа: <http://pro-psychology.net/psixologicheskaya-travma>
14. Сарджвеладзе Н., Беберашвили З. Травма и психосоциальная помощь. – Тбилиси / Баку, 2001. – 92 с. – Режим доступа: <http://psychologdcpp.in.ua/psychology/files/file195.pdf>
15. Синельников А., Ипполитова Е. А. Социально-психологическая реабилитация женщин и детей, пострадавших от домашнего насилия. Методическое пособие. – Барнаул, 2012. – 50 с. – Режим доступа: http://www.aksp.ru/work/activity/nac_strateg/resurs_centр/files/metod_1.pdf
16. Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми: Посіб.: у 2-х част. / А. В. Аносова, О. В. Безпалько та ін. / За заг. ред. Т. В. Журавель, З. П. Кияниці, Ж. В. Петрочко – К., 2016. – 567 с.
17. Соціально-педагогічна та психологічна допомога сім'ям з дітьми в період військового конфлікту: навчально-методичний посібник. – К., 2015. – 176 с. – Режим доступу: <https://www.google.com.ua>
18. Стресс жизни: Сборник. / Составители: Л. М. Попова, И. В. Соколов. М. : Мысль, 1987. – 351 с.
19. Як допомогти дитині пережити втрату близької людини (веб-сайт). – Режим доступу: <http://psihologbatkamfastivdnz5sonechko.blogspot.com>

ТЕМА 8. Догляд, виховання та реабілітація дитини в сім'ї патронатного вихователя (10 год.)

Теоретичний блок (2 год.)

Поняття „поведінка”, механізми її формування, чинники, які її обумовлюють.

Зміст, мета, принципи та методи сімейного виховання дітей. Принципи виховання. Критерії відбору методів виховання. Позитивне виховання дітей: мета, принципи та методи.

Роль гри для дітей та дорослих, основні види ігор. Ігри, які можна використовувати у процесі виховання та реабілітації дитини, в організації її дозвілля.

Дисципліна, види та стратегії дотримання дисципліни. Види втручання. Техніки дисциплінування. Негативні наслідки фізичного покарання.

Чинники, які впливають на дитячу поведінку. Поняття „поведінка, яка відхиляється від норми” (девіантна поведінка), можливі девіації у дітей різного віку. Аутодеструктивна поведінка, її види: суїцидальна, віктимна (поведінка жертви) та адиктивна поведінка. Чинники, що сприяють або запобігають виникненню відхилень у поведінці.

Способи контролю гніву та агресії. Керування власним емоційним станом.

Формування навичок соціально прийнятної / просоціальної поведінки. Опанування методами керування поведінкою. Комплекс вправ для подолання девіантної поведінки підлітків.

Практичний блок (5 год.)

Кандидати в патронатні вихователі:

аналізують вплив досвіду дитини, пов'язаного, зокрема із фізичними покараннями, на її поведінку, та потреби дитини, які вона хоче задовольнити такою поведінкою (*робота у групах, презентація результатів, обговорення в загальному колі, „мозковий штурм”, моделювання ситуації, керування фантазія, інтерактивна гра*);

знайомляться з різними видами та стратегіями дисципліни, з їхніми перевагами та недоліками, з обставинами, в яких ці стратегії можуть бути ефективними (*мозковий штурм, аналіз ситуацій, дискусія „Негативні наслідки фізичного покарання”*);

вчаться використовувати методи контролю гніву (*обговорення в загальному колі, робота в парах*);

засвоюють прийоми формування соціально прийнятної поведінки (*обговорення в загальному колі, аналіз ситуацій, робота в парах*);

визначають спеціалістів, яких можуть долучати до реабілітаційної роботи, вчаться планувати таку діяльність та визначати місце патронатного вихователя у процесі реабілітації дитини / дітей (*„мозковий штурм”, робота у групах, робота в робочих зошитах (заповнення таблиці „Комплексна реабілітація”)*, обговорення в загальному колі).

Завдання для самостійної роботи (3 год.)

1. Скласти перелік ігор, які можна використати в роботі з дітьми різного віку в різних ситуаціях (рухливі та спокійні, у приміщенні та на вулиці тощо).

2. Проаналізувати життєві ситуації та відповісти на запитання.

Зразок ситуації:

Хлопчик 10-років, якого виховує мама, витягнув гроші в сусіда з кишені (коли той заходив до них додому), і купив собі іграшковий автомат.

Між матір'ю хлопчика та її знайомою відбулася така розмова:

– Ох, я ж його била, била, – розповідає мати. – Гроші всі до копійчки повернула сусідові. Мене всі сусіди знають: я ганчірки не візьму. І де він навчився такого?

– Пробачте, а куди автомат подівся?

– Як же ви могли залишити йому річ, гроші на яку він украв?

– Куди ж я цю іграшку подіну?

– Ну поламали б у гніві у нього на очах – краще, ніж лупцювати хлопчину. Спалили б...

– Що ви таке кажете? Він же грошей коштує! У мене зарплата маленька...

У цьому діалозі з чією думкою ви погоджуєтесь?

Яку виховну мету ставила перед собою мати? Чого вона фактично домоглася? Чи можна сказати, що обрано ефективний спосіб виховання? Запропонуйте свій варіант.

Питання для самоконтролю:

1. Які почуття викликають у дитини нехтування нею, насильство, розлучення дитини з батьками чи іншими близькими для неї людьми? Як діти можуть поводитися, переживаючи такі почуття? Яку потребу дитина хоче задовольнити такою поведінкою?

2. Назвіть механізми виникнення поведінки.

3. Які фактори зумовлюють поведінкову активність дитини?

4. Які чинники регулюють поведінку дитини?

5. У чому полягає девіантна поведінка дитини?

6. Яку поведінку дитини називають аутодеструктивною?

7. Які чинники впливають на формування девіантної поведінки дітей?

8. Що, на вашу думку, означає „дисципліна дитини“?

9. Чим шкідливі фізичні покарання?

10. Як патронатний вихователь може контролювати свій гнів?

11. Які методи допоможуть дітям навчитися керувати своєю поведінкою?

12. Опишіть стратегію „тайм-аут“.

13. У яких випадках патронатний вихователь може ігнорувати небажану поведінку дитини?

14. Як допомогти дитині, яка говорить: „Усім було б краще без мене!“?

15. Які види реабілітації ви знаєте? Яких спеціалістів може долучати патронатний вихователь для реабілітації дитини, влаштованої у його сім'ю?

Інформаційні джерела:

1. А. Фабер, Е. Мазліш. Мистецтво спілкування з дітьми. Вдома та в школі. – Країна мрій, 2012. – 240 с.
2. Ш. Амонашвили. Искусство семейного воспитания. – Амрита, 2016. – 300 с.
3. Бр. Ферреро. Ваші діти мають лише вас! – Переклад з італ. К. Зінченка. – Свічадо, 2015. – 232 с.
4. Б. Лиз. Отношения родитель-ребенок. – 2010. – 143 с.
5. В. Горбунова. Виховання без нервування, або Як упоратися з розбишаками, упертюхами, ледарями, плаксіями, крикунами та хитрунами: майстер-клас для мам і тат. – Книжковий клуб „Клуб сімейного дозвілля”, 2014. – 400 с.
6. Г. Бондаренко. Виховання дітей у прийомних сім'ях та дитячих будинках сімейного типу // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи. Випуск 49. 2014. – Режим доступу: http://library.udpu.org.ua/library_files
7. Гиппенрейтер Ю. Б. Общаться с ребенком. Как? – Москва: ЧеРо, Сфера, 2003. – 304 с.
8. Дж. Грэй. Дети – с небес. Искусство позитивного воспитания. Как развить в ребенке дух сотрудничества, отзывчивость и уверенность в себе: перев. с англ. – К.: София, 2004. – 400 с.
9. П. Друкерман. Французские дети не плюются едой. – Синдбад, 2012. – 384 с.
10. Зажигина М. А. Чего не стоит делать родителям, но что они все равно делают. – 2007. – 260 с.
11. М. Ибука. После трех уже поздно: пер. с англ. – М.: РУССЛИТ, 1991. – 96 с.
12. Ігрова діяльність і формування особистості. – Режим доступу: <https://www.google.com.ua>
13. К. Леман. Як виховати дитину і не збожеволіти. – Свічадо, 2012. – 272 с.
14. Книга для батьків. Посібник до тренінгового курсу „Підготовка кандидатів у прийомні батьки та батьки-вихователі”/ Автори та автори-упоряд.: Т. Ф. Алексеєнко, Г. М. Лактіонова, Г. О. Притиск та ін.; за заг. ред. Т. Ф. Алексеєнко. – К.: Наук. світ, 2006. – 496 с. – Режим доступу: <http://mediapasport.com.ua/uploads/books/our/20.pdf>
15. Когут С. Девіантна поведінка дітей та молоді: проблеми й шляхи подолання // Вісник Львівського університету. – Вип. 24. – С. 190 – 197. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/natural/vlnu
16. Я. Корчак. Как любить ребенка. 1920. – 390 с.
17. Л. Найджел. Пока ваш подросток не свел вас с ума. – 2012. – 290 с.

18. Ж. Ледлофф. Как вырастить ребенка счастливым. – 2014. – 240 с.
19. О. Майструк. Гра як засіб навчання і виховання дітей дошкільного віку. – Режим доступу: http://library.udpu.org.ua/library_files/psuh_pedagog_prob1
20. Методика розвитку дітей Джона Грея „Система позитивного виховання” (веб-сайт). – Режим доступу: <http://womanblog.in.ua/metodyka-rozvytku-ditej>
21. И. Млодик. Книга для неидеальных родителей или жизнь на свободную тему. – 2007. – 232 с.
22. Е. Мурашова. Понять ребенка: Психологические проблемы ваших детей. – 2002. – 470 с.
23. Н. Чуб. 100 батьківських „чому?” – Віват, 2015. – 368 с.
24. Панок В. Г., Луценко Ю. А. Психолого-педагогічна робота з дітьми, схильними до прояву девіантної, делінквентної поведінки. – 2014. – 497 с. – Режим доступу: <http://osvita.lviv.sch.in.ua/Files/downloads>
25. Романчук О. І. Терапевтичне батьківство: роль прийомних батьків у зціленні дітей з розладами прив’язаності // Очерки детской психиатрии. Аутизм. – С. 39 – 47. – Режим доступу: <http://neuronews.com.ua/files>
26. Типи сімейного виховання і методи виховання дитини. сімейне виховання і родинна педагогіка (веб-сайт). – Режим доступу: <http://wikifr.xyz/budinok-i-rodina/diti>
27. Т. Гордон. Виховання без невдач, або тренінг ефективного батьківства. – 2011. – 336 с.
28. Хижкова В. Г. Гра як метод виховання. – 2014. – 16 с. – Режим доступу: <https://www.google.com.ua>

ТЕМА 9. Завершення надання послуги патронату над дитиною. Профілактика „емоційного вигорання” (10 год.)

Теоретичний блок (2 год.)

Можливі варіанти виходу дитини із сім’ї патронатного вихователя: реінтеграція (повернення дитини до біологічних батьків; влаштування дитини до сімейних форм виховання (під опіку / піклування родичів, знайомих; у сім’ю усиновлювачів; у прийомну сім’ю; у дитячий будинок сімейного типу); вихід дитини у самостійне життя у зв’язку з її повноліттям або набуттям чи наданням повної / часткової цивільної дієздатності; припинення функціонування сім’ї патронатного вихователя. Особливості процесу реінтеграції дитини в рідну сім’ю або переміщення дитини (дітей) під опіку чи піклування, усиновлення, в прийомну сім’ю, на виховання в дитячий будинок сімейного типу.

Підготовка та організація процесу переміщення дитини із сім’ї патронатного вихователя. Пакет документів, який формується під час підготовки дитини до переміщення. Висновки міждисциплінарної команди.

Поняття „стрес”, механізм виникнення стресу. Дистрес, евстрес. Типи реакцій людей на стрес. Синдром „емоційного вигорання”.

Способи, які допомагають управляти стресовими ситуаціями та виходити зі стану психологічного навантаження. Техніка BASIC-PH. Метод „16 асоціацій”. Техніка трансформування негативних думок у позитивні за допомогою структурної розстановки предметів.

Практичний блок (5 год.)

Кандидати в патронатні вихователі:

вивчають можливі варіанти виходу дитини із сім’ї патронатного вихователя, розробляють пропозиції до плану переміщення дитини із патронатної сім’ї;

програють різні ситуації переміщення дитини в рідну сім’ю;

знайомляться з документами, які готуються під час переміщення дитини (*„мозковий штурм”, робота у групах, презентація результатів, рольова гра, обговорення в загальному колі*);

вчать керувати власним емоційним станом під час переміщення дитини в сім’ю (*дискусія, робота у групах, презентація, „мозковий штурм”, робота в парах, керована фантазія, обговорення в загальному колі*).

аналізують ризики майбутньої професійної діяльності;

діагностують рівень власної стресостійкості (*індивідуальна робота в робочих зошитах, презентація та обговорення результатів роботи, діагностика рівня стресостійкості учасників, обговорення отриманих результатів діагностики*);

вчать діагностувати стресовий стан та обирати відповідні методи управління цим станом; використовувати техніку BASIC-PH;

шукати способи подолання складних стресових ситуацій (*моделювання ситуації, керована фантазія, обговорення притчі, „мозковий штурм”, індивідуальна робота в робочих зошитах, інтерактивна гра, експеримент, робота у групах, презентація результатів, обговорення у загальному колі*);

вчать використовувати метод „16 асоціацій” та техніку трансформації негативних думок у позитивні за допомогою структурної розстановки предметів (*інструкція, індивідуальна робота в робочих зошитах, обговорення в загальному колі, індивідуальна робота учасників із дрібними предметами, рефлексія*).

Завдання для самостійної роботи (3 год.)

1. Проаналізувати матеріали в робочому зошиті.
2. Потренуватися у використанні запропонованих на занятті технік у конкретній ситуації.

Питання для самоконтролю:

1. Назвіть всі можливі варіанти виходу дитини із сім’ї патронатного вихователя?

2. Що є підставою для вибуття дитини із сім'ї патронатного вихователя?
3. У яких випадках враховується думка дитини при виборі варіанта вибуття дитини із сім'ї патронатного вихователя?
4. Що таке стрес і яка його роль у житті людини?
5. У яких випадках стрес буває конструктивним, а в яких – деструктивним?
6. Які є типи реакцій людей на стрес?
7. Назвіть три стадії розвитку стресової ситуації.
8. Що таке синдром „емоційного вигорання”? Як він пов'язаний зі стресами у житті людини?
9. Охарактеризуйте людину, яка має легке „емоційне вигорання”.
10. Які особливості хронічного „емоційного вигорання”?
11. Назвіть індивідуальні особливості, що сприяють „емоційному вигоранню”?
12. Які організаційні фактори, що впливають на „емоційне вигорання”, можливі під час надання послуги з патронату?
13. У який спосіб патронатний вихователь може вплинути на власний психоемоційний та фізичний стан?
14. Які засоби регуляції власного психофізичного стану ви знаєте? Які використовуєте? Які хотіли б навчитися використовувати? Що для цього потрібно?
15. Як надати першу допомогу при гострому стресі?

Інформаційні джерела:

1. Емоційне вигорання батьків: що це таке і як його уникнути (веб-сайт).– Режим доступу: <http://dityinfo.com/simeine-dozvillya/emociine-vigoryannya-batkiv>
2. Иванова Н. П., Заводилкина О. В. Дети в приемной семье: Советы начинающим родителям-воспитателям. М., 1993. – Режим доступу: <https://velikaya.jimdo.com>
3. Книга для батьків. Посібник до тренінгового курсу „Підготовка кандидатів у прийомні батьки та батьки-вихователі”// Автори та автори-упоряд.: Т. Ф. Алексєєнко, Г. М. Лактіонова, Г. О. Притиск та ін.; за заг. ред.

- Т. Ф. Алексеєнко. – К.: Наук. світ, 2006. – 496 с. – Режим доступу: <http://mediapasport.com.ua/uploads/books/our/20.pdf>
4. Наугольник Л. Б. Психологія стресу. Курс лекцій. – Львів: Ліга-Прес, 2013. – 128 с. – Режим доступу: <http://pedagogy.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2016>
5. Передерій В. Г., Безюк М. М. Стрес і його наслідки. – 5 с. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Chem_Biol/umch/2003_6/pdf/518_ukr.pdf
6. Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми: посіб.: у 2-х част. / А. В. Аносова, О. В. Безпалько та ін. / За заг. ред.: Т. В. Журавель, З. П. Кияниці, Ж. В. Петрочко. – К., 2016. – 567 с.
7. Стрес. Управління стресом (веб-сайт). – Режим доступу: **Ошибка! Недопустимый объект гиперссылки.**
8. Теории стресса и копинга (техника BASIC-PH) (веб-сайт). – Режим доступу: <http://psi.kii.gov.by/Files/Samodiag/Sovlad-povedenie.pdf>
9. Тест на емоційне вигорання батьків (он-лайн тест). – Режим доступу: <http://www.fdu.org.ua/psychological/test24>
10. Титаренко Т. М., Кляпець О. Я. Запобігання емоційному вигоранню в сім'ї як фактор гармонізації сімейних взаємин. – 2007. – 142 с. – Режим доступу: <http://lib.iitta.gov.ua>

ТЕМА 10. Готовність сім'ї до надання послуги патронату над дитиною (9 год.) (виїзне заняття, спілкування з діючими патронатними сім'ями)

Практичний блок (9 год.)

Кандидати в патронатні вихователі:

визначають рівень безпеки власного помешкання (*екскурсія помешканням сім'ї кандидата, схематичне зображення на аркуші паперу плану помешкання (усі кімнати, кухня, туалет, ванна кімната тощо) та виокремлення території для тимчасового влаштування дітей, оцінювання помешкання за такими критеріями: безпечність, комфортність, ризики*);

визначають рівень обізнаності членів сім'ї, які проживають разом із кандидатом, щодо психологічних особливостей дітей, які можуть бути влаштовані в їхню сім'ю (*робота у групах: кандидат та помічник кандидата у патронатні вихователі, інші члени сім'ї кандидата; обговорення в сімейному колі*);

створюють алгоритм взаємодії всіх членів сім'ї патронатного вихователя та його помічника на різних етапах надання послуги патронату над дитиною (*заповнення таблиці, обговорення в сімейному колі, аналіз ситуацій*);

визначають готовність кандидата та членів його сім'ї до надання послуги з патронату над дитиною (*шкала готовності, рефлексія*);

обговорюють із патронатними вихователями питання, що стосуються організації та надання послуги з патронату над дитиною, побоювань і страхів

щодо майбутньої професійної діяльності (в особистій бесіді чи в онлайн-режимі);

переглядають відеоматеріали про патронатні сім'ї, у яких описано історії влаштованих під патронат дітей.

Питання для самоконтролю:

1. Що, на вашу думку, означає „безпечне житло”? Наскільки безпечне ваше помешкання? За якими параметрами ви це визначили?

2. Наскільки ваше помешкання буде безпечним і комфортним для дітей різного віку? Чому? Що потрібно змінити?

3. У який спосіб ви будете знайомити дітей із правилами вашої сім'ї? Яке правило потрібно додати, коли ви станете патронатною сім'єю? Чому?

4. Як ви будете розподіляти обов'язки в сім'ї, якщо потрібно буде надавати послугу з патронату новонародженій дитині? Підлітку?

5. З якими патронатними сім'ями ви спілкувалися? Що вам дала така зустріч? Як вплинула вона на ваше бажання стати патронатним вихователем?

Інформаційні джерела:

1. Абетка безпеки для дитини (пояснювальні матеріали для дітей) (веб-сайт). – Режим доступу: http://abetka.ukrlife.org/ab_bezpeky.htm

2. Запровадження практики сімейного патронату в Україні. – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=TmwMKqBATKA&feature=share>

3. Історія Каті, влаштованої до патронатної сім'ї Дудко. – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=k2oQM8z5uG8>

4. Сімейний патронат: зберігаємо сім'ю для дитини. Історія Люди, тимчасово влаштованої до патронатної сім'ї Кузнецових. – Режим доступу: https://www.youtube.com/watch?v=_7EiBmtJF7M

5. СТБ Критична точка „Сім'я на прокат” в гостях у патронатної сім'ї Гурських. – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=1AFwAax6qQ4>

6. Тримісячний Віталік нарешті в затишку, тимчасово влаштований до патронатної сім'ї Кузнецових. – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=6s98TpmJGR0>

7. У гостях у патронатної сім'ї Дудко. – Режим доступу: https://www.youtube.com/watch?v=YzQp_0ECx14

ТЕМА 11. Домедична допомога (6 год.)

Теоретичний блок (2 год.)

Порядок надання домедичної допомоги дитині під час раптової зупинки серця, серцевого нападу, у разі підозри на шок, порушення прохідності дихальних шляхів (обтурації стороннім тілом).

Допомога дитині в разі підозри на гостре отруєння невідомою речовиною.

Надання домедичної допомоги дитині з опіком, переохолодженням / відмороженням, у разі утоплення.

Порядок надання допомоги дитині в разі перегрівання, травм і пошкоджень очей, укусів тварин і комах, при судомах (епілепсії).

Допомога дитині в непритомному стані.

Відновлення прохідності дихальних шляхів, перевірка наявності дихання.

Практичний блок (3 год.)

Кандидати в патронатні вихователі:

вчаться надавати домедичну допомогу дитині з опіком, переохолодженням / відмороженням, у разі утоплення;

відпрацьовують порядок надання допомоги дитині в разі перегрівання, укусів тварин і комах, при судомах (епілепсії), травмах і пошкодженнях очей;

вчаться надавати допомогу дітям у непритомному стані.

обговорюють способи відновлення прохідності дихальних шляхів, перевірки наявності дихання;

практикуються у виконанні непрямого масажу серця постраждалого під час серцево-легеневої реанімації.

Методи роботи:

Демонстрація, використання муляжів, практичні вправи, індивідуальна робота, робота в малих групах, парах, презентації напрацьованих результатів, моделювання ситуації, аналіз ситуацій.

Завдання для самостійної роботи (1 год.)

Проаналізувати додаткову літературу.

Питання для самоконтролю:

1. Які ознаки життя, смерті?
2. Які найпростіші способи легенево-серцевої реанімації ви знаєте? Які умови для її успішного проведення? Що таке техніка штучної вентиляції легень (ШВЛ) та непрямого масажу серця?
3. Які є заходи щодо профілактики шоку (травматичного, опікового)?
4. Які ви знаєте правила накладання пов'язок?
5. Назвіть способи зупинки капілярних, венозних, артеріальних кровотеч.
6. Назвіть ознаки забоїв, вивихів та переломів кінцівок.

7. Яку допомогу має надати патронатний вихователь, якщо дитина отримала забої?

8. Яку допомогу може надати патронатний вихователь при опіках, перегріванні організму та тепловому ударі?

9. Які бувають ознаки уражень блискавкою, електричним струмом, повішання, задушення, укусів твариною, хворою на сказ, отруйними комахами, зміями? Яку допомогу потрібно надати дитині за наявності таких ознак?

10. Як допомогти дитині, яка отримала травму очей?

11. Як допомогти дитині, яка знепритомніла?

12. Як відновити прохідність дихальних шляхів дитини, перевірити наявність дихання?

13. Яких правил потрібно дотримуватися при виконанні непрямого масажу серця постраждалого під час серцево-легеневої реанімації?

Інформаційні джерела:

1. Невідкладні стани у дітей. – 7 с. – Режим доступу: **Ошибка! Недопустимый объект гиперссылки.**

2. Перша домедична допомога при непритомності (веб-сайт). – Режим доступу: <http://toyhealth.ru/page/persha-medichna-dopomoga-pri-nepritomnosti>

3. Перша допомога при невідкладному стані у дітей (веб-сайт). – Режим доступу: <https://bigmirledy.com/persha-dopomoga-pri-nevidkladnomu-stani-u-ditej/>

ТЕМА 12. Міждисциплінарна команда: партнерство та прийняття рішень у найкращих інтересах дитини (18 год.)

Теоретичний блок (4 год.)

Технології соціальної роботи: кейс-менеджмент або ведення випадку. Алгоритм ведення випадку: виявлення / повідомлення / звернення, оцінювання потреб, прийняття рішення про надання допомоги, підтримки, послуг, розроблення індивідуального плану, реалізація індивідуального плану, надання послуг, моніторинг та оцінка ефективності.

Раннє виявлення вразливих сімей із дітьми. Соціальний випадок. Складні життєві обставини. Соціальні послуги: захист і підтримка.

Сутність і роль оцінювання потреб дитини та її сім'ї, концептуальні засади оцінювання потреб дитини та її сім'ї. Мета та інструментарій початкової оцінки потреб дитини та її сім'ї. Оцінка безпеки дитини.

Поняття „команда”. Основні моделі формування команд, ознаки ефективної команди. Моделі командної роботи у практичній соціальній роботі з сім'ями, дітьми та молоддю.

Алгоритм надання послуги з патронату над дитиною. Особливості роботи міждисциплінарної команди під час надання послуги з патронату над дитиною. Роль патронатного вихователя в системі прийняття рішень у найкращих інтересах дитини.

Практичний блок (10 год.)

Кандидати в патронатні вихователі:

детально вивчають складові алгоритму ведення випадку: виявлення / повідомлення / звернення, оцінка потреб, прийняття рішення про надання допомоги, підтримки, послуг, розроблення індивідуального плану, реалізація індивідуального плану, надання послуг, моніторинг і оцінка ефективності;

визначають конкретні дії, які мають чи можуть виконуватися на кожному етапі (*робота у групах, презентація напрацювань, обговорення в загальному колі*);

визначають компоненти, показники та індикатори моделі оцінки потреб дитини;

вчаться використовувати оцінку потреб дитини у власній професійній діяльності (*робота у групах, презентація напрацювань, індивідуальна робота, презентація моделі оцінки потреб дитини, обговорення у загальному колі*);

характеризують і відпрацьовують дії спеціалістів відповідно до алгоритму надання послуги з патронату над дитиною (*керована фантазія, перегляд і обговорення відео, робота у групах, презентація напрацювань, презентація алгоритму, обговорення в загальному колі*);

розглядають форми документування та визначають членів міждисциплінарної команди, які є основними відповідальними на кожному етапі надання послуги з патронату над дитиною (*індивідуальна робота, робота у групах, презентація напрацювань, обговорення в загальному колі*);

формують вміння роботи в міждисциплінарній команді. вчаться створювати команду односторонців, які налаштовані на результат;

визначають правила ефективної роботи в команді (*перегляд і обговорення відеоролика „Компанія „Трудности и Ко”, „мозковий штурм”, рольова гра, робота у групах, презентація напрацювань, обговорення в загальному колі*);

визначають роль членів міждисциплінарної команди в організації реабілітаційної допомоги дітям, влаштованим у сім'ю патронатного вихователя (*робота у групах, презентація напрацювань, обговорення в загальному колі*).

Завдання для самостійної роботи (4 год.)

Детально опрацювати інформацію, наведену в роздаткових матеріалах.

Питання для самоконтролю:

1. У чому полягає раннє виявлення вразливих сімей з дітьми? Хто може виявляти такі сім'ї?
2. Які дії та рішення забезпечують найкращі інтереси дитини?
3. Дайте визначення поняття „складні життєві обставини”.
4. У чому сутність технології ведення випадку?
5. Назвіть основні складові алгоритму ведення випадку?
6. Опишіть модель оцінки потреб дитини.
7. Розкрийте зміст показників оцінки потреб дитини, а саме: потреби для розвитку дитини, батьківський потенціал, фактори сім'ї та середовища?
8. Яке завдання оцінювання потреб дитини?
9. З якою метою проводиться оцінка рівня безпеки дитини?
10. Що таке патронат над дитиною?
11. Для кого запроваджено цю послугу?
12. Як приймається рішення про необхідність послуги з патронату над дитиною?
13. Який алгоритм дій із надання послуги з патронату над дитиною?
14. Яку документацію потрібно заповнювати у процесі надання послуги з патронату над дитиною?
15. Чому в процесі надання послуги з патронату до патронатного вихователя має долучитися міждисциплінарна команда? Хто повинен бути членом такої команди? Які їхні функціональні обов'язки?
16. Чому діти, які влаштовуються в сім'ю патронатного вихователя, потребують реабілітаційної допомоги? Що передбачає така допомога? Хто її надає?

Інформаційні джерела:

1. Ведення випадку як базова технологія соціальної роботи з клієнтами та його планування / Уроки зменшення шкоди (веб-сайт). – Режим доступу: <http://www.aidslessons.org.ua/ua/uroki/ii-uroven>
2. Зверєва І. Д., Кузьмінський В. О., Кияниця З. П., Петрочко Ж. В. Оцінка потреб дитини та її сім'ї: від теорії до практики. Наук.-метод. посіб. – К.: Фенікс, 2010. – 400 с.

3. Комарова Н. М., Пеша І. В. Соціальний супровід як форма соціальної допомоги сім'ям, які взяли на виховання дитину-сироту. – 10 с. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/soc_gum/usoc/2006_2/49-58.pdf

4. Петрочко Ж. В. Оцінка потреб дитини та її сім'ї: сутність, значення, концептуальні засади // Вісник Запорізького національного університету. – №1 (22). – 2014. – с. 75 – 81. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vznu_ped_2014_1_12

5. Різновиди команд в соціальній роботі (веб-сайт). – Режим доступу: <http://www.studfiles.ru/preview/3741744/page:10/>

6. Сидорчук М. С. Послуга сімейного патронату як альтернатива центрам соціально-психологічної реабілітації та притулком. – С. 81 – 84. – Режим доступу: <http://lib.ndu.edu.ua:8080/dspace/bitstream>

7. Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми: посіб.: у 2-х част. / А. В. Аносова, О. В. Безпалько та ін. / за заг. ред.: Т. В. Журавель, З. П. Кияниці, Ж. В. Петрочко. – К., 2016. – 567 с.

**Начальник Управління
профілактики соціального сирітства**

І. Пінчук

Додаток 1
до Програми підготовки
патронатних вихователів
(пункт 2)

**ДОВІДКА № _____
про проходження навчання
за Програмою підготовки патронатних вихователів**

видана кандидату в патронатні вихователі
_____ (ПІБ та дата народження)
та члену його
сім'ї _____, (ПІБ та дата народження)
які фактично проживають за адресою:

про те, що вони з _____ по _____ року пройшли навчання відповідно до
наказу _____ центру соціальних служб для сім'ї, дітей та
молоді
(назва регіонального центру)
від _____ № _____ за Програмою підготовки патронатних вихователів,
затвердженою наказом Міністерства соціальної політики № _____ від
_____.

Програма підготовки передбачає засвоєння учасниками знань і формування вмінь стосовно догляду, виховання та реабілітації дитини / дітей, тимчасово влаштованих у сім'ю патронатного вихователя, та психологічне діагностування і консультування, складається із 12-ти тренінгових та практичного заняття, самостійної роботи. Загальна тривалість навчання 120 годин, із них: 91 година – робота в аудиторії, 29 годин – самостійна робота.

Навчання проводили тренери:

(ПІБ тренера, номер та дата видачі сертифіката)

(ПІБ тренера, номер та дата видачі сертифіката)

Діагностування та консультування проводив психолог:

(ПІБ психолога, місце роботи, дата видачі свідоцтва / сертифіката)

Кандидат у патронатні вихователі _____:

(ПІБ)

відвідав (ла) _____ занять за програмою підготовки та виконав (ла) домашні завдання частково / у повному обсязі (необхідне підкреслити);

пройшов (ла) / не пройшов (ла) курс першої домедичної допомоги дітям _____;

(номер та дата видачі сертифіката, назва організації, що проводила курс)

відвідав (ла) _____ консультацій психолога.

Член сім'ї кандидата відвідав (ла) _____ занять, разом із кандидатом пройшов (ла) курс першої домедичної допомоги дітям _____,

(номер та дата видачі сертифіката, назва організації)

відвідав (ла) _____ консультацій психолога.

За результатами навчання та співбесіди кандидат у патронатні вихователі _____ **отримує / не отримує рекомендацію** (необхідне підкреслити) про можливість надання послуги з патронату над дитиною.

¹Аргументовані причини відмови в отриманні рекомендації за результатами навчання (вказати, які саме)

¹ Заповнюється, якщо кандидат у патронатні вихователі не отримує рекомендації.

Директор _____

 (назва регіонального ЦСССДМ) (ПІБ) (підпис)

Тренери

 (ПІБ) (підпис)

Психолог

 (ПІБ) (підпис)

_____ (ПІБ) (підпис)

Дата видачі: _____

М. П.

Додаток 2
 до Програми підготовки
 патронатних вихователів
 (пункт 2)

РЕКОМЕНДАЦІЯ № _____
за результатами навчання за Програмою підготовки
патронатних вихователів

1. Кандидат у патронатні вихователі
 _____ разом
 (ПІБ)

із членом своєї сім'ї _____
 _____ успішно завершили навчання за Програмою підготовки
 патронатних вихователів та підтвердили свою готовність надавати послугу
 з патронату над дитиною.

2. Головні результати, досягнуті кандидатом у патронатні вихователі та членом його сім'ї під час навчання:

За результатами спостереження тренерів і психолога

За результатами діагностування та консультування психолога

За результатами проведення заняття за місцем проживання сім'ї кандидата в патронатні вихователі

За результатами підготовки міждисциплінарної команди

Підставами для вищезазначених висновків є: вхідні та вихідні анкети учасників, карти спостережень, результати проведеної психодіагностики, копія протоколу співбесіди.

3. Ресурси сім'ї

Продовження
додатка 2

4. Ризики, які можуть вплинути на ефективність надання послуги патронату над дитиною

5. Допомога, якої потребує сім'я патронатного вихователя (зокрема додаткове навчання, консультування тощо)

Враховуючи вищезазначене, кандидат _____
рекомендований для виконання обов'язків патронатного вихователя за

підтримки членів сім'ї, готової до надання послуги з патронату над дитиною.

Директор _____
_____ (назва регіонального ЦСССДМ) _____ (ПІБ) _____ (підпис)

Тренери _____
_____ (ПІБ) _____ (підпис)

_____ (ПІБ) _____ (підпис)

Психолог _____
_____ (ПІБ) _____ (підпис)

Дата видачі: _____

М. П.

Інформація
про мережу сімей патронатних вихователів станом на 01.07.2020

Додаток Б

№ з/п	Регіон	Кількість сімей патронатних вихователів		Чисельність влаштованих в них дітей		Вибуло дітей всього	З них у 2020 р.	З них:		
		Всього	З них у 2020 р.	Всього	З них у 2020 р.			Повернуто до біологічних сімей	Влаштовано до сімейних форм	Влаштовано до закладів
1	Вінницька	3	0	12	3	9	2	1	8	0
2	Волинська	1	0	6	1	6	1	0	6	0
3	Дніпропетровська	3	1	17	6	12	1	4	8	0
4	Донецька	4	0	29	7	23	9	12	9	2
5	Житомирська	5	1	12	12	7	7	3	4	0
6	Закарпатська	0	0	0	0	0	0	0	0	0
7	Запорізька	2	0	8	4	4	2	2	2	0
8	Ів-Франківська	4	3	12	7	6	1	6	0	0
9	Київська	12	0	69	10	42	5	25	13	4
10	Кіровоградська	16	1	101	20	70	15	36	28	6
11	Львівська	3	0	8	2	6	3	0	1	5
12	Луганська	5	0	14	7	6	4	2	4	0
13	Миколаївська	4	0	18	7	14	9	6	6	2
14	Одеська	5	0	21	8	13	5	6	5	2
15	Полтавська	4	0	28	5	25	6	10	14	1 (навчання)
16	Рівненська	2	2	4	4	0	0	0	0	0
17	Сумська	7	0	31	5	26	1	9	7	10
18	Тернопільська	2	2	1	1	0	0	0	0	0
19	Харківська	18	1	105	30	82	29	39	43	0
20	Херсонська	9	4	47	18	34	15	19	15	0
21	Хмельницька	0	0	0	0	0	0	0	0	0
22	Черкаська	16	0	99	20	71	9	32	35	4
23	Чернівецька	0	0	0	0	0	0	0	0	0
24	Чернігівська	11	1	52	19	37	12	5	29	3
25	м. Київ	3	0	16	3	12	2	5	5	2
	Всього	139	16	710	199	505	138	222	242	41

Додаток В

Інформація про мережу сімей патронатних вихователів станом на 01.10.2020

№ з/п	Регіон	Кількість сімей патронатних вихователів		Чисельність влаштованих в них дітей		Чисельність дітей, які вибули з патронатних сімей		З загальної чисельності дітей, які вибули:		
		Всього	З них створено у 2020 р.	Всього	З них влаштовано у 2020 р.	Всього	З них вибуло у 2020 р.	Повернуто до біологічних сімей	Влаштовано до сімейних форм	Влаштовано до закладів
1	Вінницька	1	0	13	4	12	3	4	8	0
2	Волинська	0	0	6	1	6	1	0	6	0
3	Дніпропетровська	3	1	17	6	12	1	4	8	0
4	Донецька	9	6	30	10	25	11	12	11	2
5	Житомирська	5	1	19	12	13	9	3	10	0
6	Закарпатська	0	0	0	0	0	0	0	0	0
7	Запорізька	2	0	11	7	7	5	5	2	0
8	Ів-Франківська	3	3	12	9	8	5	7	1	0
9	Київська	12	0	77	18	48	11	28	16	4
10	Кіровоградська	20	5	125	44	92	37	43	40	9
11	Львівська	4	1	11	6	7	5	1	3	3
12	Луганська	9	4	25	18	9	7	3	6	0
13	Миколаївська	4	0	19	8	14	9	6	6	2
14	Одеська	9	4	28	16	19	11	12	3	4
15	Полтавська	10	6	37	15	25	6	10	14	1 (ПТУ)
16	Рівненська	2	2	9	9	4	4	2	2	0
17	Сумська	7	0	37	11	29	4	8	18	3
18	Тернопільська	2	2	5	5	5	5	4	1	0
19	Харківська	20	4	120	45	90	35	39	51	0
20	Херсонська	9	4	60	33	43	24	26	17	0
21	Хмельницька	0	0	0	0	0	0	0	0	0
22	Черкаська	15	0	104	26	78	18	41	33	4
23	Чернівецька	0	0	0	0	0	0	0	0	0
24	Чернігівська	11	1	59	26	47	22	8	33	5
25	м. Київ	3	0	22	9	18	8	7	8	3
	Всього	160	44	846	338	611	241	273	297	40

Додаток Г

**Анкета членам МДК,
залученим до ведення випадку дитини, яка перебувала в сім'ї
патронатного вихователя _____**

Дата: _____

1. Які були Ваші очікування від послуги патронату в момент влаштування дитини в сім'ю патронатного вихователя? _____

2. Що з них не спрацювало? _____

3. Що на Вашу думку було більш вдалим і що не спрацювало

щодо:	було вдалим:	не спрацювало:
<i>дитини</i>		
<i>біологічної родини</i>		
<i>роботи в команді</i>		

4. Які завдання Ви ставили для залучення мами в ході ведення випадку?

5. Які фактори ризику (інформація про проблеми або обставини) щодо дитини були виявлені та які з них мінімізовано, а які подолані?

6. Яким є Ваш особистий внесок у досягненні результатів випадку?

7. Хто, або що мало вплив на результат ведення випадку:

позитивний: _____

негативний: _____

8. Чи враховувався Ваш голос при прийнятті рішень в процесі ведення випадку?
так, ні, не завжди (вказати чому саме?) _____

9. Якими на Вашу думку були рішення МДК (можливо кілька відповідей):

вчасними /не вчасними,
в інтересах сім'ї/в інтересах дитини,
в інтересах спеціалістів/в інтересах громади
інше (що саме) _____

10. Якби у Вас була можливість відпрацювати цей випадок ще раз, що б Ви зробили по інакшому?

11. Що варто змінити чи покращити в наданні послуги патронату у Вашій громаді?

Дякуємо за співпрацю.

Додаток Д

ЗАТВЕРДЖЕНО
Начальник служби у справах дітей

(дата)

(підпис, м.п.)

Індивідуальний план соціального захисту дитини/дітей

_____ ,
влаштованої до сім'ї патронатного вихователя

станом на _____

Прізвище, ім'я, батькові дитини	по	Дата народження	Місця проживання/ реєстрації дитини	Дата виявлення/відібрання	Дата влаштування під патронат	Сім'я патронатного вихователя
Обставини, що призвели до розміщення дитини під патронат						
Підстави влаштування дитини під патронат, перелік наявних документів						
Міждисциплінарна команда з ведення випадку та реалізації індивідуального плану влаштованої під патронат дитини						
	Відповідальні особи		Посади		Контакти (тел., ел. адреса)	
1.						
2.						
3.						
4.						
5.						

Заклади, установи та організації, долучені до ведення випадку (за потребою)

	Назва закладу/установи	Відповідальні особи	Контакти	Перелік послуг
1.				
2.				
3.				
4.				
5.				

Мета реалізації індивідуального плану

Задоволення потреб дитини у розвитку

<i>Очікувані результати</i>	<i>Перелік дій/заходів</i>	<i>Виконавці/ відповідальні</i>	<i>Термін виконання</i>	<i>Примітки</i>

Робота з біологічною сім'єю дитини, орієнтована на розвиток батьківського потенціалу

<i>Очікувані результати</i>	<i>Перелік основних дій/заходів</i>	<i>Виконавці/ відповідальні</i>	<i>Термін виконання</i>	<i>Примітки</i>

Додаток Е

Протокол №____ від _____
засідання міждисциплінарної команди з ведення випадку
_____ ,
влаштованої/влаштованих до сім'ї патронатних вихователів _____

Дата зустрічі:	Мета зустрічі:
Місце проведення:	

Присутні:*	Відсутні з числа запрошених: *
-------------------	---------------------------------------

Додатково до розмови за допомогою телефонного гучного зв'язку долучено (за потреби):

* ПІБ, посада, місце роботи/родинний зв'язок

Перелік питань, винесених на обговорення:

1.

2.

3.

4.

Питання, що потребують додаткового вивчення:**Рішення, прийняті за результатами обговорення:**

1.

2.

3.

Додаток Ж

Методика PARI

Авторами опитувальника PARI є Е. Шефер і К. Белл. Первинна апробація методики на російськомовній вибірці була проведена кандидатом психологічних наук Т. В. Нещерет в 1980 році. Надалі робота з апробації та адаптації методики до умов російськомовної культури велася Т. В. Архіреєва (Архіреєва Т. В., 2002).

Опитувальник «Вимірювання батьківських установок і реакцій» призначений для вивчення ставлення батьків (насамперед, матерів) до дітей взагалі, а також до різних сторін сімейного життя (сімейної ролі). Методика дозволяє оцінити специфіку внутрішньо сімейних відносин, особливості організації сімейного життя.

Опис методики

Опитувальник «Вимірювання батьківських установок і реакцій» складається з 115 тверджень, що стосуються сімейного життя і виховання дітей. У методику закладені 23 шкали (ознаки), що стосуються різних сторін ставлення батьків до дитини і життя в родині. Кожна шкала включає в себе 5 тверджень, які розташовані в певній послідовності: судження, що належать одній і тій же шкалі, повторюються через кожні 23 пункту. Наприклад, шкала № 1 «Вербалізація» (надання дитині можливості висловитися) включає в себе твердження за наступними номерами: 1, 24, 47, 70, 93 і т. д. (див. бланк). Респондент повинен висловити своє ставлення до запропонованих тверджень у вигляді повної або часткової згоди або незгоди.

Шкали (ознаки) опитувальника

1. Вербалізація (надання дитині можливості висловитися).
2. Надмірна турбота (оберігання дитини від труднощів).
3. Залежність від сім'ї (обмеження матері роллю господині будинку).
4. Придушення волі дитини.
5. «Жертовність» батьків.
6. Побоювання образити (страх заподіяти дитині шкоду).
7. Подружні конфлікти.
8. Строгість батьків.
9. Дратівливість батьків
10. Виключення позасімейних впливів (залежність дитини від матері).
11. Зверхавторитет батьків (заохочення залежності дитини від батьків).
12. Придушення агресивності дитини.
13. Незадоволеність роллю господині («мучеництво» батьків).
14. Партнерські відносини (рівність батьків і дитини).
15. Заохочення активності дитини.
16. Ухилення від конфлікту (уникнення спілкування з дитиною).
17. Байдужість чоловіка (неуважність чоловіка до дружини).
18. Придушення сексуальності дитини.
19. Домінування матері.
20. Нав'язливість батьків, втручання у світ дитини.

21. Товариські відносини між батьками та дітьми.

22. Прагнення прискорити розвиток дитини.

23. Несамостійність матері (необхідність сторонньої допомоги у вихованні дитини). Таким чином, 8 шкал-ознак описують ставлення до сімейної ролі, 115 тверджень стосуються дитячо-батьківських відносин, підрозділяючись на 3 групи: (1) оптимальний емоційний контакт, (2) зайва емоційна дистанція з дитиною, (3) надмірна концентрація на дитині.

1. Ставлення до сімейної ролі описується за допомогою 8 ознак (їх номери в опитувальному аркуші - 3, 5, 7, 11, 13, 17, 19, 23): залежність від сім'ї (обмеження матері роллю господині будинку); «жертвність» батьків; подружні конфлікти; зверхавторитет батьків (заохочення залежності дитини від батьків); незадоволеність роллю господині («мучеництво» батьків); байдужість чоловіка (неуважність чоловіка до дружини); домінування матері; несамостійність матері (необхідність сторонньої допомоги у вихованні дитини).

2. Ставлення батьків до дитини: оптимальний емоційний контакт визначається відповідно до вираженості 4 ознак (їх номери в опитувальному листі - 1, 14, 15, 21):

- вербалізація (надання дитині можливості висловитися); партнерські відносини (рівність батьків і дитини); заохочення активності дитини; товариські відносини між батьками і дітьми;

- зайва емоційна дистанція з дитиною включає в себе 3 ознаки (їх номери в опитувальному листі - 8, 9, 16): строгість батьків; дратівливість батьків; ухилення від конфлікту (уникнення спілкування з дитиною);

- зайва концентрація на дитині описується 8 ознаками (їх номери в опитувальному листі - 2, 4, 6, 10, 12, 18, 20, 22): надмірна турбота (оберігання дитини від труднощів); придушення волі дитини; побоювання образити (страх заподіяти дитині шкода); виняток позасімейних впливів (залежність дитини від матері); придушення агресивності дитини; придушення сексуальності дитини; нав'язливість батьків, втручання у світ дитини; прагнення прискорити розвиток дитини.

Для оцінки тверджень опитувальника батькам надається спеціальний бланк. Бланк для відповідей складений таким чином, щоб пункти кожної шкали опитувальника перебували на одному рядку, наприклад: рядок бланка включає номери 1, 24, 47, 70, 93, які є пунктами першої шкали опитувальника «Вербалізація (надання дитині можливості висловитися)».

Інструкція: «Прочитайте твердження, дані нижче, і оцініть кожне з них таким чином:

А - якщо з даним твердженням ви згодні повністю;

а - якщо з даним твердженням ви скоріше згодні, ніж не згодні;

б - якщо з даним твердженням ви скоріше не згодні, ніж згодні;

Б - якщо з даним твердженням ви повністю не згодні.

Тут немає правильних або неправильних відповідей. Ви відповідаєте так, як думаєте. Дуже важливо, щоб Ви відповіли на всі питання. Окремі твердження будуть здаватися схожими, але всі вони необхідні, щоб вловити слабкі відмінності в поглядах на виховання дітей.

Не обмірковуйте відповідь довго, відповідайте швидко, намагайтеся дати першу відповідь, який прийде Вам в голову.

Текст опитувальника

1. Якщо діти вважають свої погляди правильними, вони можуть не погоджуватися з поглядами батьків.

2. Хороша мати повинна оберегати своїх дітей навіть від маленьких труднощів і образ.

3. Для хорошої матері будинок і сім'я - найважливіше в житті.

4. Деякі діти настільки погані, що заради їхнього блага потрібно навчити їх боятися дорослих.

5. Діти повинні постійно пам'ятати, що батьки роблять для них дуже багато.

6. Маленьку дитину завжди слід міцно тримати під час миття, щоб вона не впала.

7. Люди, які думають, що в хорошій сім'ї не може бути непорозумінь, не знають життя.

8. Дитина, коли подорослішає, буде дякувати батьків за суворе виховання.

9. Перебування з дитиною цілий день може довести до нервового виснаження.

10. Краще, якщо дитина не замислюється над тим, чи правильні погляди її батьків.

11. Батьки повинні виховувати в дітях повну довіру до себе.

12. Дитину слід вчити уникати бійок незалежно від обставин.

13. Найгірше для матері, яка займається господарством, почуття, що їй нелегко звільнитися від своїх обов'язків.

14. Батькам легше пристосуватися до дітей, ніж навпаки.

15. Дитина повинна навчитися в житті багатьох потрібних речей, і тому їй не можна дозволяти витратити впусту цінний час.

16. Якщо один раз погодитися з тим, що дитина наябедничала, вона буде це робити постійно.

17. Якби батьки не заважали у вихованні дітей, матері б краще справлялися з дітьми.

18. У присутності дитини не треба розмовляти про питання сексу.

19. Якби мати не керувала будинком, чоловіком і дітьми, все відбувалося б менш організовано.

20. Мати повинна робити все, щоб знати, про що думають діти.

21. Якби батьки більше цікавилися справами своїх дітей, діти були б кращими і щасливішими.

22. Більшість дітей мають самостійно справлятися з фізіологічними потребами вже з 15 місяців.

23. Найважче для молодої матері - залишатися одній у перші роки виховання й догляду за дитиною.

24. Треба сприяти тому, щоб діти висловлювали свою думку про життя в сім'ї, навіть якщо вони вважають, що життя в сім'ї неправильне.

25. Мати повинна робити все, щоб вберегти свою дитину від розчарувань життя.
26. Жінки, які ведуть безтурботне життя, не дуже гарні матері.
27. Потрібно обов'язково викорінювати у дітей прояви вродженої єхидності.
28. Мати повинна жертвувати своїм щастям заради щастя дитини.
29. Всі молоді матері бояться своєї недосвідченості у поводженні з дитиною.
30. Подружжя повинне час від часу лаятися, щоб довести свої права.
31. Суворі дисципліна стосовно дитини розвиває в неї сильний характер.
32. Матері часто настільки бувають замучені присутністю своїх дітей, що їм здається, ніби вони не можуть з ними бути ні хвилини більше.
33. Батьки не повинні поставати перед дітьми в поганому світлі.
34. Дитина повинна поважати своїх батьків більше інших.
35. Дитина повинна завжди звертатися за допомогою до батьків або вчителів, замість того щоб вирішувати свої непорозуміння у бійці.
36. Постійне перебування з дітьми переконує матерів в тому, що її виховні можливості менше умінь і здібностей (могла б, але...).
37. Батьки своїми вчинками повинні завоювати прихильність дітей.
38. Діти, які не пробують своїх сил у досягненні успіхів, повинні знати, що потім в житті можуть зустрітися з невдачами.
39. Батьки, які розмовляють з дитиною про її проблеми, повинні знати, що краще дитину залишити в спокої і не вникати в її справи.
40. Чоловіки, якщо не хочуть бути егоїстами, повинні брати участь у сімейному житті.
41. Не можна допускати, щоб дівчатка і хлопчики бачили один одного голими.
42. Якщо дружина достатньо підготовлена до самостійного вирішення проблем, то це краще і для дітей, і для чоловіка.
43. У дитини не повинно бути таємниць від своїх батьків.
44. Якщо у вас прийнято, що діти розповідають вам анекдоти, а ви - їм, то багато питань можна вирішити спокійно і без конфліктів.
45. Якщо рано навчити дитину ходити, це позитивно впливає на її розвиток.
46. Недобре, коли мати одна долає всі труднощі, пов'язані з доглядом за дитиною та її вихованням.
47. У дитини повинні бути свої погляди і можливість їх вільно висловлювати.
48. Треба берегти дитину від важкої роботи.
49. Жінка повинна вибирати між домашнім господарством і розвагами.
50. Розумний батько повинен навчити дитину поважати начальство.
51. Дуже мало жінок отримує подяку дітей за працю, витрачений на їхнє виховання.
52. Якщо дитина потрапила в біду, в будь-якому випадку мати завжди відчуває себе винною.

53. У молодого подружжя, незважаючи на силу почуттів, завжди є розбіжності, які викликають роздратування.

54. Діти, яким вселили повагу до норм поведінки, стають хорошими, стійкими й шановними людьми.

55. Рідко буває, щоб мати, яка цілий день займається з дитиною, зуміла бути ласкавою і спокійною.

56. Діти не повинні поза домом вчитися тому, що суперечить поглядам їхніх батьків.

57. Діти повинні знати, що немає людей більш мудрих, ніж їхні батьки

58. Немає виправдання дитині, яка б'є іншу дитину.

59. Молоді матері страждають з приводу свого ув'язнення в будинку більше, ніж з якої-небудь іншої причини.

60. Змушувати дітей відмовлятися і пристосовуватися - поганий метод виховання.

61. Батьки повинні навчити дітей знаходити собі заняття і не втрачати вільного часу.

62. Діти замучать своїх батьків дрібними проблемами, якщо з самого початку до цього звикнуть.

63. Коли мати погано виконує свої обов'язки стосовно дітей, це, мабуть, означає, що батько не виконує своїх обов'язків щодо утриманню сім'ї.

64. Дитячі ігри з сексуальним змістом можуть привести дітей до сексуальних злочинів.

65. Планувати повинна тільки мати, оскільки тільки вона знає, як правильно вести господарство.

66. Уважна мати повинна знати, про що думає її дитина.

67. Батьки, які вислуховують зі схваленням відверті висловлювання дітей про їхні переживання на побаченнях, товариських зустрічах, танцях тощо, допомагають їм у більш швидкому соціальному розвитку.

68. Чим швидше слабшає зв'язок дітей з родиною, тим швидше діти навчаться вирішувати свої проблеми.

69. Розумна мати робить все можливе, щоб дитина до і після народження знаходилася в хороших умовах.

70. Діти повинні брати участь у вирішенні важливих сімейних питань.

71. Батьки повинні знати, як потрібно поступати, щоб їхні діти не потрапили у важкі ситуації.

72. Занадто багато жінок забуває про те, що їхнім належним місцем є будинок.

73. Діти потребують материнської турботи, якої їм іноді не вистачає.

74. Діти повинні бути більш дбайливі та вдячні своєї матері за працю, вкладену в них.

75. Більшість матерів побоюються мучити дитину, даючи їй дрібні доручення.

76. У сімейному житті існує багато питань, які не можна вирішити шляхом спокійного обговорення.

77. Більшість дітей мають виховуватися більш строго, ніж це відбувається насправді.
78. Виховання дітей - це важка нервова робота.
79. Діти не повинні сумніватися в способі мислення їхніх батьків.
80. Більше всіх інших діти повинні поважати батьків.
81. Не треба сприяти тому, щоб діти займалися боксом і боротьбою, так як це може привести до серйозних порушень тіла та інших проблем.
82. Одне з негативних явищ полягає в тому, що у матері, як правило, немає вільного часу для улюблених занять.
83. Батьки повинні вважати дітей рівноправними стосовно себе у всіх питаннях життя.
84. Коли дитина робить те, що зобов'язана, вона знаходиться на правильному шляху і буде щаслива.
85. Треба залишити дитину, якій сумно, у спокої і не займатися нею.
86. Найбільше бажання будь-якої матері – щоб розумів чоловік.
87. Одним із найскладніших моментів у вихованні дітей є сексуальні питання.
88. Якщо мати керує будинком і піклується про все, вся сім'я відчувається добре.
89. Так як дитина - частина матері, вона має право знати все про її життя.
90. Діти, яким дозволяється жартувати і сміятися разом з батьками, легше приймають їхні поради.
91. Батьки повинні докласти всіх зусиль, щоб якомога раніше навчити дитину справлятися з фізіологічними потребами.
92. Більшість жінок потребують більшої кількості часу для відпочинку після народження дитини, чим їм дається насправді.
93. У дитини повинна бути впевненість в тому, що її не покарають, якщо вона довірить батькам свої проблеми.
94. Дитину не потрібно привчати до важкої роботи в будинку, щоб вона не втратила бажання до будь-якої роботи.
95. Для хорошої матері достатньо лише спілкування з власною сім'єю.
96. Часом батьки змушені діяти проти волі дитини.
97. Матері жертвують всім заради блага власних дітей.
98. Найголовніша турбота матері - благополуччя і безпека дитини.
99. Природно, що двоє людей з протилежними поглядами в шлюбі сваряться.
100. Виховання дітей у суворій дисципліні робить їх більш щасливими.
101. Природно, що мати «божеволіє», якщо у неї діти егоїсти і дуже вимогливі.
102. Дитина ніколи не повинна слухати критичні зауваження про своїх батьків.
103. Перший обов'язок дітей - довіра до батьків.
104. Батьки, як правило, хочуть, щоб діти були спокійними, а не забіяками.

105. Молода мати відчуває себе нещасною, бо знає, що багато речей, які їй хотілося б мати, для неї недоступні.

106. Немає жодних підстав, щоб у батьків було більше прав і привілеїв, ніж у дітей.

107. Чим раніше дитина зрозуміє, що немає сенсу втрачати час, тим краще для неї.

108. Діти роблять все можливе, щоб зацікавити батьків своїми проблемами.

109. Небагато чоловіків розуміють, що матері їхньої дитини теж потрібна радість у житті.

110. З дитиною щось не в порядку, якщо вона багато розпитує про секс.

111. Виходячи заміж, жінка повинна віддавати собі звіт в тому, що буде змушена керувати сімейними справами.

112. Обов'язком матері є знання таємних думок дитини.

113. Якщо включати дитину в домашні справи, вона стає більш пов'язаною з батьками і легше довіряє їм свої проблеми.

114. Треба якомога раніше припинити годувати дитину грудьми і з пляшечки (привчити дитину «самостійно» харчуватися).

115. Не можна вимагати від матері занадто великого почуття відповідальності до дітей. Бланк

П.І.Б.

Вік.

Кількість і вік дітей

№	Варіанти	№	Варіанти	№	Варіанти	№	Варіанти	№	Варіанти
1	А а б Б	24	А а б Б	47	А а б Б	70	А а б Б	93	А а б Б
2	А а б Б	25	А а б Б	8	А а б Б	71	А а б Б	94	А а б Б
3	А а б Б	26	А а б Б	49	А а б Б	72	А а б Б	95	А а б Б
4	А а б Б	27	А а б Б	50	А а б Б	73	А а б Б	96	А а б Б
5	А а б Б	28	А а б Б	51	А а б Б	74	А а б Б	97	А а б Б
6	А а б Б	29	А а б Б	52	А а б Б	75	А а б Б	98	А а б Б
7	А а б Б	30	А а б Б	53	А а б Б	76	А а б Б	99	А а б Б
8	А а б Б	31	А а б Б	54	А а б Б	77	А а б Б	100	А а б Б
9	А а б Б	32	А а б Б	55	А а б Б	78	А а б Б	101	А а б Б
10	А а б Б	33	А а б Б	56	А а б Б	79	А а б Б	102	А а б Б
11	А а б Б	34	А а б Б	57	А а б Б	80	А а б Б	103	А а б Б
12	А а б Б	35	А а б Б	58	А а б Б	81	А а б Б	104	А а б Б
13	А а б Б	36	А а б Б	59	А а б Б	82	А а б Б	105	А а б Б
14	А а б Б	37	А а б Б	60	А а б Б	83	А а б Б	106	А а б Б
15	А а б Б	38	А а б Б	61	А а б Б	84	А а б Б	107	А а б Б
16	А а б Б	39	А а б Б	62	А а б Б	85	А а б Б	108	А а б Б
17	А а б Б	40	А а б Б	63	А а б Б	86	А а б Б	109	А а б Б
18	А а б Б	41	А а б Б	64	А а б Б	87	А а б Б	110	А а б Б
19	А а б Б	42	А а б Б	65	А а б Б	88	А а б Б	111	А а б Б
20	А а б Б	43	А а б Б	66	А а б Б	89	А а б Б	112	А а б Б

21	A a б Б	44	A a б Б	67	A a б Б	90	A a б Б	113	A a б Б
22	A a б Б	45	A a б Б	68	A a б Б	91	A a б Б	114	A a б Б
23	A a б Б	46	A a б Б	69	A a б Б	92	A a б Б	115	A a б Б

Обробка та інтерпретація результатів

Після того як респонденти дадуть відповідь на питання тесту, слід підрахувати загальну кількість балів за кожною шкалою (ознакою). Відповіді респондентів оцінюються наступним чином:

- відповідь «А» - 4 бали;
- відповідь «а» - 3 бали;
- відповідь «б» - 2 бали;
- відповідь «Б» - 1 бал.

Отримана сума визначає вираженість ознаки. Максимальне значення по кожному з ознак становить 20 балів, мінімальна - 5.

Наступним кроком є оцінка вираженості ознак батьківського виховання. Для цього необхідно порівняти отриманий бал за кожною шкалою з тестовими нормами, представленими в таблицях. Тестові норми наведені в стінових оцінках. Якщо сирі бал за даною шкалою потрапляє в 1, 2 або 3 стіни, то це говорить про низьку вираженості ознаки, якщо в 4, 5, 6, 7 - це свідчить про помірної вираженості даної ознаки в процесі виховання. Бал, який потрапляє в 8, 9 або 10 стіни, відображає високу вираженість ознаки.

На підставі отриманих оцінок визначається переважаючий тип батьківського виховання (Архіреєва Г. В., 2002).

Так, можна говорити про вираженість такого типу батьківського виховання, як гіперопіка, якщо батьки отримують переважно високі бали за наступними шкалами:

- 2. Надмірна турбота (оберігання дитини від труднощів).
- 10. Виняток позасімейних впливів (залежність дитини від матері).
- 12. Придушення агресивності дитини.
- 18. Придушення сексуальності дитини.
- 20. Нав'язливість батьків, втручання у світ дитини.

Батьки в більшій мірі схильні до демократичного вихованню своїх дітей, якщо набирають переважно високі або середні бали за наступними шкалами:

- 1. Вербалізація (надання дитині можливості висловитися).
- 14. Партнерські відносини (рівність батьків і дитини).
- 15. Заохочення активності дитини.
- 21. Товариські відносини між батьками та дітьми.

Схильність батьків до авторитарності у вихованні може бути відображена в переважно високих балах за шкалами:

- 4. Придушення волі дитини.
- 7. Подружні конфлікти.
- 8. Строгість батьків.
- 9. Дратівливість батьків

13. Незадоволеність роллю господині («мучеництво» батьків).

Великий інтерес представляє також блок шкал, спрямованих на виявлення відносин батьків до сімейної ролі. Його можна розділити на групи, що характеризують окремі аспекти відносин:

Про господарсько-побутові, організація побуту сім'ї (шкали 3, 13, 19, 23); подружні, пов'язані з моральною, емоційною підтримкою, організацією дозвілля, створенням середовища для розвитку особистості, власної та партнера (шкала 7, 17); відносини, що забезпечують виховання дітей, «педагогічні» (в методиці шкали 5, 11).

Високі оцінки за шкалою 3 свідчать про пріоритет сім'ї та сімейного способу життя. Зворотне можна сказати про шкалою 13: для осіб, які мають високі оцінки по цій шкалі, характерна залежність від сім'ї, низька узгодженість у розподілі ролей та обов'язків. Про низький рівень інтегрування сім'ї свідчать високі оцінки за шкалами 17, 19, 23.

Незважаючи на те, що дитячо-батьківські відносини є основним предметом аналізу в даній методиці, аналіз результатів за шкалами блоку «Ставлення до сімейної ролі» сприяє більш точному розумінню психологом специфіки сімейних відносин.

Таблиця 1 Тестові норми опитувальника PARI (матері)

	Стенові оцінки									
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1	5-12	13	14	15-16	17	18	19	20	20	20
2	5	6-7	8	9-10	11-12	13-14	15-16	17-18	19	20
3	5-8	9	10	11-12	13-14	15-16	17-18	19	20	20
4	5-10	11	12	13	14	15-16	17	18-19	20	20
5	5-9	10-11	12	13-14	15	16-17	18	19	20	20
6	5-10	11	12-13	14	15-16	17	18	19	20	20
7	5-9	10-11	12	13-14	15	16-17	18	19	20	20
8	5-6	7	8-9	10-11	12-13	14-15	16-17	18-19	20	20
9	5-7	8	9	10	11-12	13-14	15	16	17-19	20
10	5-10	11	12	13-14	15	16-17	18	19	20	20
11	5-8	9	10	11-12	13	14-15	16-17	18	19	20
12	5-7	8-9	10-11	12-13	14	15-16	17-18	19	20	20
13	5-6	7	8-9	10	11	12-13	14-15	16	17-18	19-20
14	5-10	11	12	13-14	14	16	17	18	19	20
15	5-11	12-13	14-15	16	17	18	19	20	20	20
16	5-7	8-9	10-11	12	13	14-15	16-17	18	19	20
17	5-10	11-12	13	14-15	16-17	18	19	20	20	20
18	5-9	10	11	12-13	14-15	16-17	18-19	20	20	20
19	5-7	8	9-10	11	12	13-14	15-16	17-18	20	20
20	5-7	8-11	12-13	14	15-16	17-18	19	20	20	20
21	5-15	16	17	18	19	19	20	20	20	20
22	5-10	11	3	13-14	15	16-17	18	19	20	20
23	5-10	11	12	13-14	15-16	17	18	19	20	20

Таблиця 2 Тестові норми опитувальника PARI (батьки)

	Стенові оцінки									
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1	5-11	12-13	14	15-16	17	18	19	20	20	20
2	5-7	8	9	4	11-12	13-14	15-16	17-18	19-20	20
3	5-8	9-10	11-12	13	14-15	16	17-18	19	20	20
4	5-9	10	11-12	13	14	15-16	17	18	19	20
5	5-11	12	13	14	15-16	17	18-19	19-19	20	20
6	5-10	11-12	13	14	15-16	17	18	19	20	20
7	5-9	10	11-12	13	14-15	16	17	18-19	20	20
8	5-6	7-8	9-10	11	12-13	14-16	17	18-19	20	20
9	5-7	8	9-10	11	12-13	14-15	16	17	19	20
10	5-10	11-12	13	14	15	16	17	18-19	20	20
11	5-8	9	10	11-12	13-14	15-16	17	18-19	20	20
12	5-8	9	10	11	12-14	15-16	17	18	19-20	20
13	5-7	8	9	10-11	12	13-14	14-16	17-18	19	20
14	5-11	12	13	14	15	16	17	18-19	18-19	20
15	5-12	13	14	15-16	17	18	19	20	20	20
16	5-9	10	11	12	13-14	15	16	17	18-19	20
17	5-10	11	12	13-14	15	16-17	18-19	20	20	20
18	5-8	9-10	11-12	13	14-15	16-17	18	19	20	20
19	5-7	8	9-10	11	12-13	14-15	16-17	18	19	20
20	5-9	10	11-12	13-14	15	16-17	18	19	20	20
21	5-14	15	16	17-18	19	19	20	20	20	20
22	5-8	9-12	13	13	14-15	16	17-18	19	20	20
23	5-12	13-14	15	16	17	18	19	20	20	20

Сума цифровий значущості визначає вираженість ознаки 20, мінімальна 5; 18, 19, 20 - високі оцінки, відповідно 8, 7, 6, 5 - низькі. Має сенс в першу чергу аналізувати високі і низькі оцінки.

Ключ до методики PARI. А - 4 бали; а - 3 бали; б - 2 бали; Б - 1 бал

Ознаки.

Вербалізація – 1, 24, 47, 70, 93

Надмірна турбота – 2, 25, 48, 71, 94

Залежність від сім'ї – 3, 26, 49, 72, 95

Придушення волі – 4, 27, 50, 73, 96

Відчуття самопожертви – 5, 28, 51, 74, 97

Побоювання образити – 6, 29, 52, 75, 98

Сімейні конфлікти – 7, 30, 53, 76, 99

Дратівливість – 8, 31, 54, 77, 100

Зайва строгість – 9, 32, 55, 78, 101

Виключення позасімейних впливів – 10, 33, 56, 79, 102

Зверхавторитет батьків – 11, 34, 57, 80, 103

Придушення агресивності – 12, 35, 58, 81, 104

Незадоволеність роллю господині – 13, 36, 59, 82, 105

Партнерські відносини – 14, 37, 60, 83, 106

Розвиток активності дитини – 15, 38, 61, 84, 107

Ухилення від конфлікту – 16, 39, 62, 85, 108
Байдужість чоловіка – 17, 40, 63, 86, 109
Придушення лібідо – 18, 41, 64, 87, 110
Домінування матері – 19, 42, 65, 88, 111
Надмірне втручання в світ дитини – 20, 43, 66, 89, 112
Рівняння відносини – 21, 44, 67, 90, 113
Прагнення прискорити розвиток дитини – 22, 45, 68, 91, 114
Несамостійність матері – 23, 46, 69, 92, 115

Додаток 3

Методика «Незакінчені речення»

У психологічній практиці частіше за інші використовується варіант методу «незакінчених речень» Сакса і Сіднея. Він містить у собі 60 незакінчених речень, в яких доповнення, здійснювані обстежуваним, регламентовані й залежать від змісту початку фрази. Вони можуть бути розділені на 15 груп по 4 речення в кожній, що характеризують тією чи іншою мірою систему відносин обстежуваного до родини, представників своєї або протилежної статі, до статевого життя, до вчителів, начальства і підлеглих. Деякі групи речень мають відношення до страхів і побоювань, до наявного почуття провини, свідчать про відношення обстежуваного до минулого і майбутнього, торкаються сфери взаємин з батьками і друзями, життєвих цілей.

У зв'язку з тим, що цей варіант методу «незакінчених речень» використовується практичними психологами найчастіше, ми наводимо його зміст повністю.

Інструкція: «Нижче наведено 60 незакінчених речень. Прочитайте кожне речення і закінчіть його, записуючи перше ж судження, яке спало вам на думку. Виконуйте завдання швидко, не задумуючись довго над кожною фразою; якщо не можете закінчити яке-небудь речення відразу, обведіть його номер колом і поверніться до нього пізніше».

1.Думаю, що мій батько рідко...

2.Якщо всі проти мене, то...

3.Я завжди хотів...

4.Майбутнє вбачається мені...

5.Якби я обіймав керівну посаду...

6.Мій керівник ...

7.Знаю, що нерозумно, але боюся...

8.Думаю, що справжній друг...

9.Коли я був дитиною...

- 10.Ідеалом жінки (чоловіка) для мене є...
- 11.Коли бачу чоловіка поруч з жінкою...
- 12.У порівнянні з більшістю інших родин моя сім'я...
- 13.Найкраще мені займатися (працювати) з...
- 14.Моя мати і я...
- 15.Зробив би все, щоб забути...
- 16.Якби мій батько тільки захотів...
- 17.Думаю, що досить здатний, щоб...
- 18.Я міг би бути дуже щасливим, якби...
- 19.Якщо хто-небудь буде під моїм керівництвом...
- 20.Сподіваюся на...
- 21.У школі мої вчителі...
- 22.Більшість моїх товаришів не знає, що я...
- 23.Не люблю людей, які...
- 24.У дитинстві я...
- 25.Вважаю, що більшість чоловіків і жінок ..
- 26.Сімейне життя здається мені...
- 27.Моя родина поводить ся зі мною як з.
- 28.Люди, з якими я працюю ...
29. Моя мати...
- 30.Моєю найбільшою помилкою було.,,
31. Я хотів би, щоб мій батько...
- 32.Моя найбільша слабкість полягає в тім...
- 33.Моїм прихованим бажанням у житті...
- 34.Мої підлеглі...
- 35.Настане день, коли...
- 36.Коли до мене наближається начальник...
- 37.Мені б хотілося перестати...
- 38.Більше за все люблю тих людей, які...
- 39.Якщо мені подобається дівчина (хлопець), я...
- 40.Вважаю, що більшість дівчат (хлопців)...

41. Коли я згадую своє дитинство...
42. Більшість відомих мені сімей...
43. Люблю вчитися (працювати) з людьми, які...
44. Вважаю, що більшість матерів...
45. Коли я був дитиною, то відчував...
46. Думаю, що мій батько...
47. Коли мені не таланить, я...
48. Коли я прохаю інших що-небудь зробити...
49. Більше за все я хотів би в житті...
50. Коли я буду старим...
51. Люди, перевагу яких над собою я визнаю...
52. Мої побоювання неодноразово змушували мене...
53. Коли мене немає, то мої друзі...
54. Моїм найнезабутнішим спогадом дитинства є...
55. Мені дуже не подобається, коли жінка (чоловік)...
56. Якщо я залишаюся наодинці з жінкою (чоловіком)...
57. Коли я був дитиною, моя родина...
58. Люди, що навчаються (працюють) зі мною...
59. Я люблю свою матір, але...
60. Саме гірше, що мені траплялося робити, це...

Ключ до тесту

- Відношення до себе (2, 17, 32, 47)
- Страхи (7, 22, 37, 52)
- Провина (15, 30, 45, 60)
- Секс (11, 26, 39, 56)
- Матір (14, 29, 44, 59)
- Батько (1, 16, 31, 46)
- Сім'я (12, 27, 42, 57)
- Протилежна стать (10, 25, 40, 55)
- Товариші (8, 23, 38, 53)
- Колеги (13, 28, 43, 58)
- Начальство (6, 21, 36, 51)
- Підлеглі (5, 19, 34, 48)
- Минуле (9, 24, 41, 54)

Майбутнє (4, 20, 35, 50)
Цілі (3, 18, 33, 49)

Оцінювання результатів

Для кожної групи речень виводиться характеристика, що характеризує певну систему взаємовідносин як позитивну, негативну чи нецікаву для обстежуваного. Отримані дані підлягають якісній і кількісній обробці. В одному з варіантів цього методу обстежуваний має закінчити оповідь, а не відокремлене речення.

Варто наголосити, що деякі питання цієї методики виявляються неприємними для обстежуваних, тому що стосуються інтимного боку їхнього життя. Тому автор рекомендує в інструкції додатково повідомляти обстежуваному, що дослідження проводиться з метою тренування пам'яті чи уваги.

Скажімо: *Взаємозв'язки з сім'єю.*

У порівнянні з більшістю інших сімей, моя сім'я...

погана, недружня, розпалася, занадто міщанська, нещаслива і т.п. – 2б.

не дуже гарна, нервова, не дружна і т.п. – 1б.

гарна, дружна, нормальна, любляча, щаслива – 0б.

не гірша, не краща, звичайна – 0б.

маленька, велика і т.п. – 0б.

більш інтелектуальна, особлива – 0б.

Взаємини з друзями і знайомими.

Думаю, що справжній друг...

міф, не існує, буде важким хрестом, я сам по собі – 2б.

це собака, книга і т.п. – 1б.

мені дуже потрібний, у мене не скоро буде – 1б.

велика рідкість, не підведе, завжди зрозуміє – 0б.

Відношення до себе.

Якщо всі проти мене, то...

я страшно переживаю, я в розпачі, мені дуже погано – 2б.

я винуватий, я здаюся, я погана людина – 1б.

я переживаю, я хвилююся, нервую, мені неприємно і т.п. – 1б.

я іду, я замикаюся в собі – 1б.

я проти усіх – 0б.

потрібно розібратися, подумати, я цього не боюся – 0б.

Ставлення до майбутнього.

Майбутнє здається мені...

дуже похмурим, сумним, страшним – 2б.

сірим, непривабливим і т.п. – 2б.

світлим, рожевим, неясним, невідомим, таким як сьогодні – 0б.

Потім підраховується загальна кількість балів по кожній групі.

Чим більше балів отримала група, тим глибше ставлення обстежуваного до її змісту, до того ж зі знаком мінус, тим вище для нього особистісна значимість цих суджень.

Дана методика застосовується як до дорослого контингенту, так і до дітей старшого і середнього шкільного віку. У цілому вона застосовується до учнів будь-яких вікових груп. Однак використовуючи цю методику при обстеженні дітей, необхідно внести в частину речень деякі зміни.

Так, питання, пов'язані з групою «секс» (наприклад, питання 11, 26, 39, 56), можна незначно видозмінити і віднести до групи «сім'я» або «протилежна стать». Це стосується і групи питань «підлеглі» (питання 5, 19, 34, 48). Питання з цієї групи також можна трохи модифікувати і віднести до груп «товариші» чи «колеги».

Група питань, умовно названа «начальство», може бути розглянута у випадку діагностики учнів як «ставлення до старших», «дорослих» (Л.С.Солнцева, Т.В.Галкіна, 1993).

Додаток И**Тест - опитувальник батьківського ставлення Варги - Століна**

Мета: самодіагностика, виявлення батьківського ставлення до дітей.

Тест-опитувальник батьківського ставлення представляє собою психодіагностичний інструмент, орієнтований на виявлення батьківського ставлення до дітей. Батьківське ставлення приймається як система різноманітних почуттів по відношенню до дитини, особливостей по вихованню і розумінню характеру і особистості дитини, його вчинків.

Структура тесту була побудована на основі математичного значення значущих факторів. В результаті факторизації даних було отримано 4 фактори: «прийняття-відштовхування», «кооперація», «симбіоз», «авторитарна гіперсоціалізація», «маленький невдаха».

На кожне твердження дайте відповідь «так» або «ні».

Запитання тесту:

1. Я завжди співчуваю своїй дитині.
2. Я вважаю своїм обов'язком знати все, що думає моя дитина.
3. Я поважаю свою дитину.
4. Мені здається, що поведінка моєї дитини значно відхиляється від норми.
5. Потрібно якомога довше тримати дитину осторонь від реальних життєвих проблем, якщо вони її травмують.
6. Я відчуваю до дитини прихильність.
7. Добрі батьки оберігають дитину від життєвих труднощів.
8. Моя дитина часто неприємна мені.
9. Я завжди намагаюсь допомогти своїй дитині.
10. Бувають випадки, коли глумливе ставлення до дитини приносить їй велику користь.
11. Я відчуваю досаду щодо своєї дитини.
12. Моя дитина нічого не досягне у житті.
13. Мені здається, що діти знуцаються над моєю дитиною.

14. Моя дитина часто здійснює такі вчинки, які окрім презирства нічого не варті.
15. Для свого віку моя дитина не зовсім зріла.
16. Моя дитина поводиться спеціально, щоб досадити мені.
17. Моя дитина вбирає у себе все погане, як губка.
18. Мою дитину важко навчити гарних манер, при найбільшому старанні.
19. Дитину потрібно тримати у суворих рамках, тоді з неї виросте порядна людина.
20. Я люблю, коли друзі моєї дитини приходять до нас додому.
21. Я схвалюю свою дитину.
22. До моєї дитини липне все погане.
23. Моя дитина не досягне успіхів у житті.
24. Коли в компанії знайомих говорять про дітей мені трохи соромно, що моя дитина не така розумна і здібна, як хотілось би..
25. Я жалію свою дитину.
26. Коли я порівнюю свою дитину з її ровесниками, вони здаються мені дорослішими і у поведінці і у судженнях.
27. Я із задоволенням проводжу з дитиною свій вільний час.
28. Мені шкода, що моя дитина росте і дорослішає.
29. Я часто ловлю себе на ворожому ставленні до дитини.
30. Я мрію про те, щоб моя дитина досягла всього того, що мені не вдалося у житті.
31. Батьки повинні пристосовуватись до дитини.
32. Я намагаюся виконати всі прохання моєї дитини.
33. Приймаючи сімейні рішення слід враховувати і думку дитини
34. Головна причина капризів моєї дитини - егоїзм, впертість і лінь.
35. У конфлікті з дитиною я часто можу визнати, що вона по-своєму права.
36. Діти рано дізнаються, що батьки можуть помилятися.
37. Я завжди зважаю на свою дитину.

38. Я відчуваю приязнь до дитини.
39. Я дуже цікавлюсь життям своєї дитини.
40. Неможливо нормально відпочити, якщо проводиш час з дитиною.
41. Найголовніше, щоб у дитини було спокійне і безхмарне дитинство.
42. Іноді мені здається, що моя дитина – нездатна ні до чого доброго.
43. Я поділяю захоплення своєї дитини.
44. Моя дитина може вивести із себе будь-кого.
45. Я поділяю гіркоту, смуток своєї дитини.
46. Моя дитина часто дратує мене.
47. Виховання дитини - суцільне тріпання нервів.
48. Суворі дисципліна у дитинстві - розвиває сильний характер.
49. Я не довіряю своїй дитині.
50. За суворе виховання діти дякують потім.
51. Іноколи мені здається, що я ненавиджу свою дитину.
52. У моєї дитини більше недоліків, ніж позитивних якостей.
53. Я поділяю інтереси своєї дитини.
54. Моя дитина не спроможна що-небудь зробити самостійно, а якщо і зробить, то обов'язково не так.
55. Моя дитина виросте непристосованою до життя.
56. Моя дитина подобається мені такою, якою вона є.
57. Я ретельно стежу за станом здоров'я своєї дитини.
58. Не рідко я захоплююсь своєю дитиною.
59. Дитина не повинна мати секретів від батьків.
60. Я не високої думки про здібності своєї дитини і не приховую цього від неї.
61. Дуже бажаю, щоб дитина товаришувала з тими дітьми, які подобаються її батькам.

Ключі до тесту

1.«Прийняття-відхилення» - 3, 4, 8, 10, 12, 14, 15, 16, 18, 20, 23, 24, 26, 27, 29, 34, 37, 38, 40, 42, 43, 44, 45, 47, 49, 51, 52, 53, 55, 56, 60.

2. «Кооперація» - 6, 9, 21, 25, 31, 33, 39, 35, 36.

3. «Симбіоз» - 1, 5, 7, 28, 32, 41, 58.

4. «Авторитарна гіперсоціалізація» - 2, 19, 30, 48, 50, 57, 59.

5. «Маленький (-а) невдаха» - 9, 11, 13, 17, 22, 23, 54, 61.

Порядок підрахунку тестових балів

При підрахунку тестових балів за всіма ознаками враховується відповідь «вірно». Високий тестовий бал по відповідним шкалам інтерпретується як:

- відштовхування;
- соціальна бажаність;
- симбіоз;
- гіперсоціалізація;
- інфантилізація.

Аналіз відповідей

1. «Прийняття-відштовхування»

Шкала показує інтегральне емоційне ставлення до дитини. На одній шкалі батькам подобається дитина такою якою вона є. Батьки поважають індивідуальність дитини, симпатизують їй. Батьки багато часу проводять з дитиною, поважають її інтереси і плани. На іншій шкалі: батьки виховують свою дитину погано, непристосованою до життя, їм здається, що дитина не досягне успіху. Батьки відчують до дитини смуток, злість, тощо. Вони не довіряють дитині та не поважають її.

2. «Кооперація»

Шкала показує соціально бажаний облік батьківського ставлення. Зміст шкали розкривається так: батьки зацікавлені в планах дитини, намагаються допомогти, співчують їй. Батьки високо цінують інтелектуальні та творчі здібності дитини, відчують гордість за неї. Вони задовольняють ініціативу і самостійність дитини. Батьки довіряють дитині, намагаються стати на його бік з будь яких питань.

3. «Симбіоз»

Шкала відображає міжособистісний бар'єр у спілкуванні з дитиною. Батьки відчують себе з дитиною єдиним цілим, прагнуть задовольнити всі потреби дитини, огородити її від труднощів, неприємностей в житті. Батьки постійно відчують неспокій за життя дитини, котра здається їм маленькою та беззахисною.

4. «Авторитарна гіперсоціалізація»

Шкала відображає налагоджену форму керування поведінки дитини. Батьки вимагають від дитини дисципліни та виконання всіх вимог. За вияв своєї думки дитину буде покарано. Батьки слідкують за досягненнями дитини, його індивідуальними особливостями, думками, тощо.

5. «Маленький невдаха»

Шкала відображає особливості виховання і розуміння дитини батьками. Батьки вважають дитину маленькою. Інтереси, думки, почуття здаються батькам дитячими. Дитину вважають непристосованою, не успішною та відкритою для поганих справ. Батьки не довіряють своїй дитині. У зв'язку з цим батьки намагаються відгородити дитину від труднощів життя, вимогливо контролюють її дії.

Додаток К**Методика «Прогноз»**

Інструкція. Перед Вами анкета, яка складається з 83 висловів. Ознайомившись послідовно з кожним із них необхідно вирішити, яка відповідь: «так» чи «ні» найбільш точно Вас характеризує. Якщо Ви відповідаєте на питання «так», то поставте + у відповідній клітинці бланка «Відповідь», якщо «ні», то ставте –. Уважно слідкуйте за тим, щоб номер клітинки і номер питання співпадали. Працюйте швидко і самостійно. Не пропускайте висловів. Усі відповіді повинні бути відверті. Результати обстеження розголошуватись не будуть. Якщо виникнуть запитання, підніміть руку. Під час виконання завдання обговорення відповіді не дозволяється.

Питання анкети:

1. Інколи мені в голову приходять такі погані, недобрі думки, що краще про них нікому не розповідати.
2. У дитинстві у мене була компанія, де всі старались завжди і в усьому стояти один за одного.
3. Часом у мене бувають напади сміху чи плачу, з яким я ніяк не можу впоратись.
4. Бували випадки, коли я не дотримувався своїх обіцянок.
5. У мене часто болить голова.
6. Інколи я говорю неправду.
7. Раз на тиждень або частіше я без усякої видимої причини відчуваю жар у всьому тілі.
8. Бувало, що я говорив про речі, в яких не розбираюся.
9. Буває, що я серджусь.
10. Тепер мені важко надіятись на те, що я чого-небудь досягну в житті.
11. Буває, що я відкладаю на завтра те, що необхідно зробити сьогодні.
12. Я люблю брати участь у всіх зібраннях й інших загальних заходах.
13. Сама важка боротьба для мене – боротьба з самим собою.

14. Судоми м'язів і посіпування в мене бувають дуже рідко.
15. Інколи, коли я не дуже добре себе почуваю, я буваю досить байдужий до того, що зі мною буде.
16. У гостях я тримаюсь за столом краще, ніж вдома.
17. Якщо мені не загрожує штраф, і машин поблизу нема, я можу перейти вулицю там, де хочеться, а не там, де дозволяється.
18. Я думаю, що моє сімейне життя, таке ж хороше, як і у більшості моїх знайомих.
19. Мені часто говорять, що я запальний.
20. Запори у мене бувають рідко.
21. Під час гри я більше люблю вигравати.
22. Останні декілька років більшу частину часу я почуваю себе добре.
23. Зараз моя вага постійна (я не худну і не товстію).
24. Мені приємно мати серед своїх знайомих відомих людей. Це як би надає мені вагу.
25. Я був би досить спокійним, якби в кого-небудь з моєї сім'ї були неприємності в результаті порушення закону.
26. З моїм розумом робиться щось недобре.
27. Мене непокоять сексуальні (статеві) питання.
28. Коли я хочу щось сказати, то часто помічаю, що у мене тремтять руки.
29. Руки у мене такі ж вправні і проворні, як і раніш.
30. Серед моїх знайомих є люди, які мені подобаються.
31. Думаю, що я людина приречена.
32. Я конфліктую з членами моєї родини рідко.
33. Буває, що з ким-небудь я трохи попліткую.
34. Часто я бачу сни, про які краще нікому не розповідати.
35. Бувало, що при обговоренні деяких питань я, особливо не замислюючись, погоджувався з думкою інших.
36. У школі я засвоював матеріал довше, ніж інші.
37. Мене влаштовує моя зовнішність

38. Я досить впевнений у собі.
39. Раз на тиждень або частіше я буваю збудженим і схвилюваним.
40. Хтось керує моїми думками.
41. Кожний день я випиваю дуже багато води.
42. Буває, що непристойний жарт збуджує у мені сміх.
43. Найщасливіший я буваю, коли один.
44. Хтось намагається впливати на мої думки.
45. Я люблю казки Андерсена.
46. Навіть серед людей я почуваю себе самотнім.
47. Мене легко збентежити, привести в збентеження.
48. Я легко виходжу з терпіння при спілкуванні з людьми.
49. Часто мені хочеться померти.
50. Бувало, що я кидав почату справу, оскільки боявся, що не впораюсь з нею.
51. Майже кожен день коїться щось-небудь таке, що лякає мене.
52. До питань релігії я ставлюсь байдуже, вони мене не займають.
53. Напади поганого настрою бувають у мене рідко.
54. Я заслуговую суворого покарання за свої дії.
55. У мене були дуже незвичайні містичні переживання.
56. Мої переконання і погляди незмінні.
57. У мене були періоди, коли я схвилювався і не міг заснути.
58. Я людина нервова і легко збуджувана.
59. Мені здається, що нюх у мене такий самий, як у інших (не гірше).
60. Все у мене виходить погано, не так, як потрібно.
61. Я майже завжди відчуваю сухість у роті.
62. Більшу частину часу я почуваю себе втомленим.
63. Інколи я відчуваю, що близький до нервового зриву.
64. Мене дуже часто дратує те, що я забуваю, куди кладу речі.
65. Я дуже уважно ставлюсь до того, як одягаюсь.
66. Розповіді про пригоди мені подобаються більше, ніж розповіді про кохання.

67. Мені дуже важко пристосовуватися до нових умов життя і роботи.
Перехід до нових умов мені здається нестерпно важким.

68. Мені здається, по відношенню до мене особливо часто вчиняють несправедливо.

69. Я часто почуваю себе несправедливо скривдженим.

70. Моя думка часто не співпадає з думкою оточуючих.

71. Я часто буваю втомленим від життя, і мені не хочеться жити.

72. На мене звертають увагу частіше, ніж на інших.

73. Через переживання. У мене головні болі і крутиться голова

74. У мене часто бувають періоди, коли не бажаю нікого бачити.

75. Мені важко прокинутись у призначений час.

76. Коли в моїх негараздах хтось винен, я не залишу його непокараним.

77. У дитинстві я був вередливим і дратівливим.

78. Мені відомі випадки, коли мої родичі лікувались у невропатологів, психіатрів.

79. Іноді я приймаю валеріану, еленіум, кодеїн та інші заспокійливі засоби.

80. Чи є у Вас засуджені родичі?

81. Чи мали Ви приводи в міліцію?

82. Чи залишалися Ви в школі на другий рік?

Ключі для обробки даних методики "Прогноз"

Найменування шкали	Зміст відповідей	Порядкові номери запитань відповідно до шкали
Шкала відвертості	Ні(-)	1, 4, 6, 8, 9, 11, 16, 17, 18, 22, 25, 31, 34, 36, 43
Шкала нервово-психічної невірноваженості	Так (+)	3, 5, 7, 10, 15, 20, 26, 27, 29, 32, 35, 37, 40, 41, 42, 44, 45, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 56, 57, 59, 60, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84
	Ні(-)	2, 12, 13, 14, 19, 21, 23, 24, 28, 30, 33, 38, 39, 46, 54, 55, 58, 61, 68

Обробку рекомендується проводити за допомогою трьох трафаретів з прозорого матеріалу, на який наноситься сітка за розмірами реєстраційного листка. Прорізи в кожному трафареті повинні співпадати з номерами запитань відповідно до таблиці ключів. Один трафарет призначений для підрахунку балів за шкалою відвертості та два - за шкалою нервово-психічної нестійкості (для оцінки позитивних відповідей).

Якщо в обстежуваного за шкалою відвертості відзначається більше ніж 10 балів, використовувати й аналізувати дані не рекомендується, а причини невідвертості потрібно шукати в процесі бесіди. Показник за шкалою нервово-психічної нестійкості одержують шляхом додавання кількості плюсів, виявлених за трафаретом для позитивних відповідей, а кількість мінусів - за трафаретом для негативних відповідей. Результат оцінюється за таблицею.

Характеристика рівнів й визначення груп нервово-психічної нестійкості за результатами методики "Прогноз"

Сума інформативних відповідей за шкалою нервово-психічної стійкості	Оцінка результатів за 10-бальною шкалою	Група НПН	Характеристика рівня НПС групи	Прогноз
5 6	10 9	I	Висока НПС, зриви майже не вірогідні	Дуже сприятливий
7-8 9-10 11-13	8 7 6	II	Хороша НПС, зриви маловірогідні	Сприятливий
14-17 18-22 23-28	5 4 3	III	Задовільна НПС. Зриви можливі, особливо в екстремальних ситуаціях	Малосприятливий
29-32 33	2 1	IV	Незадовільна НПС. Висока вірогідність нервово-психічних зривів.	Несприятливий

Додаток Л

Методика «Три дерева» (автор R. J. Corboz).

Мета: аналіз внутрішньосімейних стосунків, їхніх особливостей, наявність прихованих конфліктів, про які дітям важко розповідати словами.

Окрім діагностичних завдань, використання таких малюнкових проєктивних методик на перших консультаціях допомагає фахівцеві встановлювати контакт з дитиною.

Зміст методики: тест передбачає малювання дитиною дерев такими, якими вона їх собі уявляє. Порівняння намальованих рослин з близькими родичами проводиться після завершення малюнку. Вибір кількості зображуваних дерев не випадковий. Діти підсвідомо проєктують на папір свої відносини з батьками.

Матеріали та обладнання: альбомний аркуш і набір кольорових олівців.

Інструкція та порядок роботи: психолог кладе перед дитиною горизонтально аркуш паперу формату А4 і просить намалювати будь-які три дерева. Наступний етап — бесіда з дитиною: «А яке дерево тобі подобається найбільше? Яке найменше? Яке наймолодше? Яке найстаріше? Яке дерево найкрасивіше?» Питання йдуть в чіткій послідовності: від легких і приємних до більш складних. З дозволу дитини психолог під відповідним деревом на малюнку записує всі дані нею характеристики. Далі йдуть питання: «А де ростуть дерева? Уяви, що ти садівник. Що б ти зробив з кожним з дерев?» Якщо дитина не зрозуміла таке питання, можна уточнити, що деревам потрібен полив, добриво, пересадка або, наприклад, якійсь рослині потрібно підрізати гілки або забезпечити більше сонця і тепла. Обов'язково скажіть, що з якимось деревами можна нічого не робити, їм і так добре. Останнє запитання тесту — дитину просять порівняти намальовані й описані дерева з членами її сім'ї: «Як ти думаєш, ким з членів вашої сім'ї може бути кожне з дерев?». При інтерпретації враховуються: малюнок з усіма деталями (розташування і розмір дерев, деталі, колірні переваги); відповіді на питання; асоціація дерев з родичами; пропонувані дитиною дії з рослинами; поведінка дитини під час діагностування, її емоційні й тілесні реакції

Додаток М**Вправа «Розмиваємо образ фарбами»**

Мета: зниження психоемоційного напруження. Виконуючи вправу, діти навчаються не накопичувати образу й негативні емоції, а якомога швидше звільнитися від них.

Матеріали та обладнання: альбомний аркуш або аркуш паперу А3 (ватман), пензлик, баночка з водою, акварельні фарби (6—8 кольорів).

Інструкція та порядок виконання: психолог пропонує дитині на аркуші паперу намалювати сірою фарбою свою «хмарку образи». Потім, не давши фарбі висохнути, відразу ж пропонує почати її розмивати більш яскравою фарбою, подумки або вголос повторюючи: «Я розмиваю образу, вона втрачає свою силу».

Необхідно змивати з аркуша паперу пляму, що утворилася, до тих пір, поки вона зовсім не зникне.

Питання для обговорення:

- «Що ти відчував спочатку?
- Які емоції викликає малюнок, що вийшов?
- На що схожий твій малюнок?
- Чи хочеться ще щось додати або якось змінити малюнок?»

Додаток Н**Методика «Лінія життя»**

Діти, які зазнали сімейних негараздів, вилучення із сім'ї, «застрягають» у минулих травматичних подіях. Вони ніби «відокремлюються» від реальності. Повернути їх у «теперішнє» можна діагностико-терапевтичною методикою «Лінія життя».

Мета: структурувати минуле, проаналізувати отриманий життєвий досвід, записати всі важливі, на думку дитини, події, які можуть бути як позитивними, так і травматичними спогадами.

Суть методики: це хронологічний перелік усіх найважливіших подій з минулого дитини.

Перед початком роботи, щоб допомогти дитині заповнити свою «лінію», спеціаліст має підготуватися, зібравши основні факти з життя дитини. Іноді спеціаліст не має ґрунтовної інформації про дитину, тоді він може вислухати й зафіксувати розповідь у процесі проведення методики.

Інструкція та порядок виконання: використовувати методику можна тільки індивідуально, коли є достатньо часу й ресурсу.

Один з варіантів цієї методики включає таку *інструкцію*: «Намалюй на аркуші паперу, відступивши від краю 2 см, лінію згори вниз завдовжки майже весь аркуш. З одного краю лінії напиши 0, з іншого — 100. Це буде твоя лінія життя.

0 — це твоє народження, 100 — це, напевно, щось близьке до завершення життя.

Тепер (після того, як лінія намальована) познач ризикою на лінії те місце свого життя, де ти зараз перебуваєш. Який шматочок життя ти вже прожив?

А тепер познач ризиками й коротко підпиши всі важливі для тебе події, які трапилися в житті. Це можуть бути події, які відбувалися з тобою, або події, свідками яких ти був. Ці важливі для тебе події — у минулому.

Наступний крок: спробуй відзначити ризиками й коротко підписати всі значущі події твого життя, які, як ти думаєш, або навіть очікуєш, сподіваєшся, з тобою відбудуться в майбутньому».

Далі на основі малюнка з дитиною проводиться бесіда.

Інструкція другого варіанту методики: ниточкою або довгою стрічкою викладаємо рівну лінію (можна також використовувати гірлянду з вогниками, які світяться). Залежно від того, скільки дитині років, ставимо на лінії яскраві предмети через декілька кроків один від одного. Кількість відміток дорівнює кількості років + 1 (через рік від реального віку) і + 1 через 5 років від реального віку.

Лінія з ниток повинна бути набагато довшою, ніж позначки віку. Дитина стає на першу «зупинку» — ми їй нагадуємо, що це точка, де їй усього рік. На цьому місці малюк тільки починає ходити (дитина може присісти, попроситися на ручки, обов'язково обіймаємо її, якщо вона дозволить). Просуваючись лінією, дитина випростується. На кожній «зупинці» говоримо позитивні слова: «О! Ще один рік! Як я тобі радий! Цього року ти стала/в...» (говоримо про якесь досягнення).

Обов'язково варто трохи довше постояти на позначці реального віку. Потім, коли дитина робить крок у «майбутнє», психолог говорить: «О! Ти будеш таким щасливим дорослим!» Можна поцікавитися про думки та почуття дитини, разом пофантазувати. Можна розкладати на позначках, де вказаний вік, папірці з написаними побажаннями або ресурсними словами.